

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ ΑΡ. 37

ΝΙΚΟΣ Ε. ΚΑΛΤΣΑΣ

ΠΗΛΙΝΕΣ ΔΙΑΚΟΣΜΗΜΕΝΕΣ ΚΕΡΑΜΩΣΕΙΣ
ΑΠΟ ΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

ΑΘΗΝΑ 1988

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΤΑΜΕΙΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ ΚΑΙ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΩΝ

ΠΗΛΙΝΕΣ ΔΙΑΚΟΣΜΗΜΕΝΕΣ ΚΕΡΑΜΩΣΕΙΣ
ΑΠΟ ΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Ευαγγελία Κυπραίου
ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΕΚΔΟΣΗΣ: Ντιάνα Ζαφειροπούλου
ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ: Έλενα Γαβαλά
ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Αργυρώ Γιαννουλάκη
ΕΓΧΡΩΜΕΣ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ: Ι. Ιωαννίδου - Λ. Μπαρτζιώτη
ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Ε. Μπουλούκος - Α. Λογοθέτης Ο.Ε.
ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Δ. Βουγιούκας

© ΤΑΜΕΙΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ ΚΑΙ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΩΝ
Οδός Πανεπιστημίου 57, 105 64 Αθήνα

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ ΑΡ. 37

ΝΙΚΟΣ Ε. ΚΑΛΤΣΑΣ

ΠΗΛΙΝΕΣ ΔΙΑΚΟΣΜΗΜΕΝΕΣ ΚΕΡΑΜΩΣΕΙΣ
ΑΠΟ ΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

ΑΘΗΝΑ 1988

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΤΑΜΕΙΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ ΚΑΙ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΩΝ

Στους γονείς μου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	11
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	13
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	15
ΤΑ ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ - ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ	21
Το ιερό του Άμμωνα Δία και του Διονύσου στην Άφυτη	21
Βεργίνα	28
Πέλλα	31
Μιέζα	37
Βέροια	38
Θεσσαλονίκη	40
Αμφίπολη	41
ΤΥΠΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΤΑΞΗ	43
Σίμες τύπου I	43
Σίμες τύπου II	48
Σίμες τύπου III	52
Σίμες τύπου IV	56
Σίμες τύπου V	59
Ηγεμόνες στρωτήρες τύπου I	60
Ηγεμόνες στρωτήρες τύπου II	61
Ηγεμόνες καλυπτήρες τύπου I	64
Ηγεμόνες καλυπτήρες τύπου II	65
Ηγεμόνες καλυπτήρες τύπου III	65
Ηγεμόνες καλυπτήρες τύπου IV	66
Ηγεμόνες καλυπτήρες τύπου V	66
Ηγεμόνες καλυπτήρες τύπου VI	67
Ηγεμόνες καλυπτήρες τύπου VII	67
ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑΚΗΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ	68
Το ιερό του Άμμωνα Δία και του Διονύσου στην Άφυτη	68
Βεργίνα - Πέλλα - Μιέζα - Βέροια	75
Θεσσαλονίκη - Χαλκιδική	91
Αμφίπολη	94
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α΄	97
Σφραγίσματα	

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β΄	106
The petrographic analysis of five tile fragments from the Sanctuary of Ammon Zeus at Aphytis, Chalkidiki/Η πετρογραφική ανάλυση πέντε θραυσμάτων κεραμιδιών στέγης από το ιερό του Ἀμμωνα Δία στην Ἀφυτη Χαλκιδικής	
SUMMARY	110
RÉSUMÉ	112
ΓΕΝΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	114
ΣΧΕΔΙΑ	I-XIX
ΠΙΝΑΚΕΣ	1-28

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η σχετική έλλειψη συστηματικών μελετών με θέμα τις κεραμώσεις από τον ελληνικό χώρο γενικά και τη Μακεδονία ειδικότερα, οδήγησε στην εκπόνηση της εργασίας αυτής, η οποία σε μια πρώτη μορφή υποβλήθηκε το 1985 ως διδακτορική διατριβή στη Φιλοσοφική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, οπότε και κυκλοφόρησε σε περιορισμένο αριθμό αντιτύπων.

Από το σύνολο των κεραμιδιών που έχουν μέχρι τώρα βρεθεί στο χώρο της Μακεδονίας, η μελέτη αυτή διαπραγματεύεται υλικό που προέρχεται από την Κεντρική και την Ανατολική Μακεδονία. Γεωγραφικά καλύπτει την περιοχή από τη Βέροια, δυτικά, μέχρι και την Αμφίπολη, στα ανατολικά. Χρονικά περιορίζεται κυρίως στην περίοδο της μεγάλης ακμής του μακεδονικού βασιλείου, από τα μέσα δηλαδή του 4ου αι. π.Χ. έως και το α' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

Όπως θα διαπιστώσει ο αναγνώστης, το υλικό που περιλαμβάνει η εργασία αριθμητικά είναι σχετικά λίγο. Έγινε προσπάθεια να παρουσιαστούν οι πιο χαρακτηριστικοί τύποι κεραμώσεων, που πολλές φορές αντιπροσωπεύονται στην εργασία από ένα ή δύο μόνο κομμάτια κεραμιδιών. Η αιτία ήταν το ότι το υλικό της Μακεδονίας είναι δεσμευμένο από τους ανασκαφείς εδώ και πολλές δεκαετίες. Για τον ίδιο λόγο η κάποια ανομοιομορφία στην παρουσίαση του καταλόγου, όπως π.χ. η απουσία διαστάσεων σε ορισμένα κομμάτια, οφείλεται στο ότι αυτά μελετήθηκαν από τις απεικονίσεις τους στα Χρονικά του Αρχαιολογικού Δελτίου.

Η μελέτη εδώ παρουσιάζεται με κάποιες, σχετικά μικρές, αλλαγές πάνω στην πρώτη μορφή, οι οποίες υπαγορεύτηκαν τόσο από ορισμένες ανάγκες για βιβλιογραφική ενημέρωση όσο και από διαπιστώσεις κάποιων ελλείψεων και παραδρομών, που δεν είχαν γίνει τότε αντιληπτές. Την εργασία μου παρακολούθησε και επέβλεψε ο καθηγητής και δάσκαλός μου Δημήτριος Παντερμαλής, ενώ στο τελευταίο στάδιο στάθηκαν χρήσιμες οι συμβουλές και υποδείξεις των καθηγητών του Αρχαιολογικού Τομέα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Μιχάλη Τιβερίου, Στέλλας Δρούγου, Θεοδοσίας Τιβερίου και Μανώλη Βουτυρά. Πολύτιμες ήταν οι συζητήσεις με το συνάδελφο Γιάννη Τουράτσογλου, που διαθέτει την ιδιαίτερη εκείνη ικανότητα να εμβαθύνει στα θέματα της αρχαίας Μακεδονίας, καθώς και με την αρχαιολόγο Μ.-Fr. Billot. Οι παρατηρήσεις σε γλωσσικά θέματα του κειμένου, που έκανε η συνάδελφος και φίλη Μυρτώ Αναστασιάδη-Κουμβακάλη, ήταν πολύ χρήσιμες.

Το ιδιαίτερα δύσκολο και επίπονο, λόγω των πολύ ειδικών όρων, έργο της μετάφρασης του κειμένου της πετρογραφικής ανάλυσης των κεραμιδιών από το ιερό του Άμμωνα Δία έφερε σε πέρας η συντηρήτρια του Νομισματικού Μουσείου Μαρίνα Λυκιαρδοπούλου. Διορθώσεις πάνω στις μεταφράσεις μου της περίληψης στα αγγλικά έκανε ο W. Phelps και στα γαλλικά οι M.-Fr. Billot και Πάολα Σταράκη. Η παρούσα μορφή της μελέτης οφείλεται στην ιδιαίτερη φροντίδα της Ευαγγελίας Κυπραίου, προϊσταμένης της Διεύθυνσης Δημοσιευμάτων του ΤΑΠ, της Ντιάνας Ζαφειροπούλου, της Γιάννας Μέννεγκα, της Έλενας Γαβαλά και της Αργυρώς Γιαννουλάκη. Όλους τους παραπάνω, που με τον έναν ή τον άλλο τρόπο βοήθησαν στην εργασία αυτή, θεωρώ υποχρέωσή μου να ευχαριστήσω.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω το Διοικητικό Συμβούλιο του Ταμείου Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων, που ενέκρινε και δέχτηκε να συμπεριλάβει την εργασία αυτή στη σειρά των εκδόσεών του.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

AAA	Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών.
AA	Archäologische Anzeiger.
ΑΔ	Αρχαιολογικόν Δελτίον.
AE	Αρχαιολογική Εφημερίς.
AJA	American Journal of Archaeology.
AM	Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung.
Andrén, Architectural Terracottas	A. Andrén, Architectural Terracottas from Etrusco-Italic Temples, Acta Instituti Romani Regni Sueciae VI, Lund 1940.
AntK	Antike Kunst.
Αρχαία Μακεδονία I	Αρχαία Μακεδονία I. Ανακοινώσεις κατά το Πρώτον Διεθνές Συμπόσιον εν Θεσσαλονίκη, 26-29 Αυγούστου 1968, Θεσσαλονίκη 1970.
Αρχαία Μακεδονία II	Αρχαία Μακεδονία II. Ανακοινώσεις κατά το Δεύτερον Διεθνές Συμπόσιον εν Θεσσαλονίκη, 19-24 Αυγούστου 1973, Θεσσαλονίκη 1977.
Αρχαία Μακεδονία III	Αρχαία Μακεδονία III. Ανακοινώσεις κατά το Τρίτο Διεθνές Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 21-25 Σεπτεμβρίου 1977, Θεσσαλονίκη 1983.
Athenian Agora XVI	H. A. Thompson - R. E. Wycherly, The Agora of Athens. The History, Shape and Uses of an Ancient City Center, The Athenian Agora XVI, Princeton, New Jersey 1972.
BalkSt	Balkan Studies.
BCH	Bulletin de correspondance hellénique..
Buschor, Die Tondächer I	E. Buschor, Die Tondächer von der Akropolis I, Simen, Berlin 1929.
Buschor, Die Tondächer II	E. Buschor, Die Tondächer von der Akropolis II, Stirnziegel, Berlin 1933.
Cavvadias	P. Cavvadias, Fouilles d'Epidaure II, Athènes 1891.
Corinth I, 4	O. Broneer, The South Stoa, Corinth I, 4, Princeton 1954.
Corinth IV, 1	I. Thallon-Hill and Lida Shaw King, Decorated Architectural Terracottas, Corinth IV, 1, Cambridge, Mass. 1929.
Defrasse et Lechat, Epidaure	A. Defrasse et H. Lechat, Epidaure, Restauration et description des principaux monuments du sanctuaire d'Asclepios, Paris 1895.
EAA	Encyclopedia dell'arte antica, classica e orientale.
FdD II	Chr. Le Roy, Les terres cuites architecturales, Fouilles de Delphes II, Topographie et architecture, École Française d'Athènes, Paris 1967.
Guarducci, Epigrafia greca II	M. Guarducci, Epigrafia greca II, Epigrafi di carattere pubblico, Roma 1969.
Heuzey - Daumet, Mission	L. Heuzey - I. Daumet, Mission archéologique de Macédoine, Paris 1876.
Hill, Nemea	B. H. Hill, The Temple of Zeus at Nemea, Princeton 1966.
Hübner, Dachterrakotten	G. Hübner, Dachterrakotten aus dem Kerameikos von Athen, AM 88 (1973), σ. 67-143.
IG	Inscriptiones Graecae.
Iliria IV	Iliria IV, Premier colloque des études illyriennes, 15-20 septembre 1972, Tirana 1976.
Isthmia I	O. Broneer, Temple of Poseidon, Isthmia I, Princeton, New Jersey 1971.
Jacobstahl, Ornamente	R. Jacobstahl, Ornamente griechischer Vasen, Berlin 1927.
JdI	Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts.
JHS	Journal of Hellenic Studies.
Kerameikos X	W. Höpfner, Das Pompeion, Kerameikos X, Berlin 1980.
Κέρνος	Κέρνος. Τιμητική προσφορά στον καθηγητή Γ. Μπακαλάκη, Θεσσαλονίκη 1972.
Korkyra I	G. Rodenwaldt, Korkyra I, 1940.
Martin, Manuel I	R. Martin, Manuel d'architecture grecque I, Paris 1965.
Miller, Macedonian Architecture	S. G. Miller, Hellenistic Macedonian Architecture: Its Style and Painted Ornamentation, Michigan 1972.
Möbius, Die Ornamente	H. Möbius, Die Ornamente der griechischen Grabstelen, Berlin-Wilmersdorf 1972.
MonAnt	Monumenti Antichi.
Μπούρας, Η στοά της Βραυρώνος	X. Μπούρας, Η αναστήλωση της στοάς της Βραυρώνος, Αθήνα 1967.
Neue Forschungen in griechischen Heiligtümern	Neue Forschungen in griechischen Heiligtümern, Internationales Symposium in Olympia von 10.-12. Oktober 1974, Tübingen 1976.

OF	Olympische Forschungen.
Olympia I	E. Curtius - Fr. Adler, Olympia I, Die Ergebnisse der von dem Deutschen Reich veranstalteten Ausgrabung. Die Baudenkmäler. Erste Hälfte, Berlin 1892.
Olympia II	E. Curtius - Fr. Adler, Olympia II. Die Ergebnisse der von dem Deutschen Reich veranstalteten Ausgrabung. Die Baudenkmäler. Zweite Hälfte, Berlin 1896.
Olynthus V	D. M. Robinson, Mosaics, Vases and Lamps of Olynthus, Olynthus V, Baltimore 1933.
Olynthus XII	D. M. Robinson, Domestic and Public Architecture, Olynthus XII, Baltimore 1946.
Ορλάνδος, Υλικά I	A. Ορλάνδος, Τα υλικά δομής των αρχαίων Ελλήνων I, Αθήνα 1955.
ΠΑΕ	Πρακτικά της Αρχαιολογικής Εταιρείας.
Petsas, Pella	Ph. Petsas, Pella. Alexander the Great's Capital, Institute for Balkan Studies 182, Thessaloniki 1978.
P.G.M.	L. Shoe, Profiles of Greek Mouldings, Cambridge, Mass. 1936.
PKg	Propyläen Kunstgeschichte.
Poulsen - Romaïos	Fr. Poulsen - K. Romaïos, Erster vorläufiger Bericht über die Dänisch-Griechischen Ausgrabungen von Kalydon, Kopenhagen 1927.
Priene	Th. Wiegand - H. Schrader, Priene, Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in den Jahren 1895-1898, Berlin 1904.
RM	Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Römische Abteilung.
Roux	G. Roux, L'architecture de l'Argolide aux IV ^e et III ^e siècles avant J.-C., Paris 1961.
Salzmann, Kieselmosaiken	D. Salzmann, Untersuchungen zu den antiken Kieselmosaiken, Berlin 1982.
Schede, Traufleisten	M. Schede, Antike Traufleisten-Ornament, Strassburg 1909.
SNG, Cop. 1943	Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum. Macedonia, Copenhagen 1943.
Tégée	Ch. Dugas, J. Berchmans, M. Clemmensen, Le sanctuaire d'Aléa Athéna à Tégée au IV ^e siècle, Fouilles de l'École Française d'Athènes, Paris 1924.
Το ανάκτορο της Βεργίνας	M. Ανδρόνικος, Χ. Μακαρόνας, Ν. Μουτσόπουλος, Γ. Μπακαλάκης, Το ανάκτορο της Βεργίνας, Αθήναι 1961.
Travlos, Bildlexikon	J. Travlos, Bildlexikon zur Topographie des antiken Athen, Tübingen 1971.
Trendall - Cambitoglou I	A. D. Trendall - A. Cambitoglou, The Red-Figured Vases of Apulia I (Early and Middle Apulian), Oxford 1978.
Trendall - Cambitoglou II	A. D. Trendall - A. Cambitoglou, The Red-Figured Vases of Apulia II (Late Apulian), Oxford 1982.
Van Buren, Greek Revetments	E. D. van Buren, Greek Fictile Revetments in the Archaic Period, London 1926.
Van Buren, Sicily and M. Grecia	E. D. van Buren, Archaic Fictile Revetments in Sicily and Magna Grecia, New York 1923.
Van Buren, Etruria and Latium	E. D. van Buren, Figurative Terracotta Revetments in Etruria and Latium in the VI and V Centuries B.C., London 1921.
Willemssen, Die Löwenkopf-Wasserspeier	F. Willemssen, Die Löwenkopf-Wasserspeier vom Dach des Zeustempels, OF IV, 1959.

M.B.	Μουσείο Βέροιας
M.Θ.	Μουσείο Θεσσαλονίκης
M.ΚΑ.	Μουσείο Καβάλας
M.Π.	Μουσείο Πολυγύρου
M.ΠΕ.	Μουσείο Πέλλας

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

Τα εντός κειμένου Σχέδια παραπέμπονται ως Σχέδια (Σ χ έ δ.) με αραβικούς αριθμούς.

Τα σχέδια των αναπαραστάσεων παραπέμπονται ως Σχέδια (Σ χ έ δ.) με λατινικούς αριθμούς.

Οι πίνακες φωτογραφιών παραπέμπονται ως Πίνακες (Π ί ν.) με αραβικούς αριθμούς.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Από το υλικό που ήταν εφικτό να συγκεντρωθεί και να συμπεριληφθεί στην εργασία αυτή¹ εξετάζονται μόνο τα διακοσμημένα κεραμίδια, όλα κορινθιακού τύπου², με σκοπό τη μελέτη ενός τομέα της αρχιτεκτονικής στη Μακεδονία και πιο συγκεκριμένα τη διερεύνηση του θέματος της αρχιτεκτονικής διακόσμησης³.

Από τις αρχαίες πηγές πληροφορούμαστε ότι το σύνολο των κεραμιδιών στέγης ονομαζόταν *κέραμος*⁴, και ότι αυτά εντάσσονταν σε δύο μεγάλες κατηγορίες, που ονομάζονταν, ανάλογα με την περιοχή της πρώτης παραγωγής τους, λακωνικά⁵ και κορινθιακά⁶.

Στα λακωνικού τύπου κεραμίδια, χαρακτηριστικό στοιχείο των οποίων είναι οι καμπύλες επιφάνειες, οι στρωτήρες είναι ελαφρά κοίλοι και οι καλυπτήρες έντονα κυρτοί, ενώ στα κορινθιακού τύπου, όπου επικρατούν οι επίπεδες επιφάνειες, οι στρωτήρες είναι επίπεδοι και οι καλυπτήρες έχουν την πάνω πλευρά τους αμφικλινή (τριγωνικής διατομής)⁷.

Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Πλίνιου⁸, ευρέτης των κορινθιακών κεραμιδιών ήταν ο Κινύρας⁹. Τα κεραμίδια του τύπου αυτού εμφανίζονται στις αρχές του 6ου αι. π.Χ. στην Κόρινθο και στην Καλυδώνα¹⁰ και σιγά σιγά εξαπλώνονται σε όλες τις περιοχές της Ελλάδας. Τη σχέση των κεραμιδιών αυτών με την Κόρινθο διακρίνουμε και στα παρακάτω αποσπάσματα από επιγραφικά και λεξικογραφικά κείμενα:

1. Εκτός από το ιερό του Ἀμμωνα Δία και του Διονύσου στην Ἀφύτη, το υλικό του οποίου παρουσιάζεται σχεδόν εξ ολοκλήρου, από τις άλλες περιοχές (Πέλλα, Βέροια, Βεργίνα, Μιέζα) εξετάζονται μόνο κομμάτια αντιπροσωπευτικά των τύπων, κυρίως από απεικονίσεις σε δημοσιεύσεις στα Χρονικά του ΑΔ, κι αυτό γιατί δε μου παραχωρήθηκε άδεια μελέτης του υλικού αυτού.

2. Από τα μέχρι τώρα στοιχεία στη Μακεδονία, μόνο τα κορινθιακού τύπου κεραμίδια είναι διακοσμημένα, εκτός από μια περίπτωση, όπου λακωνικού τύπου κεραμίδια φέρουν μια υποτυπώδη διακόσμηση εγχάρακτη, στο 2ο αι. π.Χ. (βλ. παρακάτω αριθ. κατ. 61-62, σ. 34).

3. Ήδη σε μια πρώτη θεώρηση της μακεδονικής αρχιτεκτονικής από τη Miller (Macedonian Architecture, σ. 119-174 και σ. 228-233) επισημάνθηκαν και καθορίστηκαν γνωρίσματά της και αρχές του τρόπου διακόσμησης των αρχιτεκτονικών μελών.

4. Για τις συγκεντρωμένες πληροφορίες και τα αποσπάσματα από αρχαία κείμενα βλ. Ορλάνδος, Υλικά Ι, σ. 99, σημ. 7.

5. IG II², 463, 69: *κεραμώσαι λακων[ικῶ]ι κεράμωι*. IG II², 1672, 188: *κεράμου λακωνικοῦ ζεύγη*. «Παραδείγματα» (IG II², 1627, 300: *παράδειγμα τῶν κεραμίδων*) στρωτήρων και καλυπτήρων λακωνικού τύπου έχουν βρεθεί στην Ἄσσο (F. H. Bacon, Investigations at Assos, Boston 1902, σ. 71, εικ. 2), στην αρχαία Αγορά των Αθηνών (Hesperia XIX (1950), σ. 174-178, Athenian Agora XIV, σ. 79, πίν. 36b), στην Αρχαία Μεσσήνη (ΠΑΕ 1960, σ. 225, εικ. 8, ΠΑΕ 1971, σ. 167, πίν. 203β).

6. IG II², 1672, 71-72: *κεραμίδες κορίνθιαι*, IG II², 1668, 58: *κεραμώσαι κορινθίωι κεράμωι*, Πολυδεύκης Ι (Χ), 182: *κέραμον κορίνθιον*. Οι πρώτες υποθέσεις πάνω στη διάκριση των δύο τύπων (λακωνικού και κορινθιακού) έγιναν από το Fabricius (Hermes 17 (1882), σ. 582), το W. Dörpfeld (AM 8 (1883), σ. 162) και το H. Lattemann (BCH 32 (1908), σ. 198-299).

7. Σύμφωνα με την άποψη του H. Payne (Necrocorinthia, Oxford 1931, σ. 252-253), τα κεραμίδια του τύπου αυτού θα πρέπει να προέρχονται από την Κόρινθο και εξαιτίας της μεγάλης ομοιότητας της διακόσμησης των παλιότερων παραδειγμάτων με αυτή των πρωτοκορινθιακών αγγείων.

8. Πλίνιος, Hist. Nat. VII, 195: *Tegulas invenit Cinyra*.

9. Σωστά παρατηρεί ο Martin (Manuel I, σ. 70, σημ. 2) ότι η εφεύρεση του Κινύρα θα πρέπει να θεωρηθεί μια «εκ νέου ανακάλυψη» (redécouverte), εφόσον κεραμίδια επίπεδα της μυκηναϊκής εποχής έχουν βρεθεί στην Αργολίδα και στην Καδμεία και της γεωμετρικής εποχής στο ναό του Ισμηνίου Απόλλωνα στη Θήβα. Βλ. επίσης Van Buren, Greek Revetments, σ. 62-63.

10. Κ. Ρωμαίος, Οι κέραμοι της Καλυδώνος, Αθήνα 1951, σ. 12 κ.ε.

----- δορώσας κεραμώσει κορινθίωι κεράμωι ἁρμόττοντι
πρὸς ἄλληλον¹¹.

κεραμίδες Κορίνθιαι παρὰ Δημητρίο ἐλ Λακι(αδῶν)
οἴκοῦ(ντος) Η: τιμή: Η· κομιδὴ τούτων Ἐλευσινάδε: ΔΔΔΔ:
κεραμίδες Κορίνθιαι: ΗΗ, ἐκ Κορίνθου, ἡ κεραμίς: Ι Ι Ι Ι Ι
κεφάλαια ΗΓΔΓ† Ι Ι Ι Ι: κομιδὴ τούτων Ἐλευσινάδε¹².

Θευγένης Κνίδιος ἐδέξατο κέραμον παρίσχειν κορινθοειδῇ
προστεγαστήρα τῶι ναῶι¹³.

καὶ κέραμον δ' ἂν εἴποις, καὶ κέραμον στεγαστήρα· ἐν δὲ
τοῖς Δημοπράτοις καὶ κέραμον Ἀττικὸν καὶ κέραμον κο-
ρίνθιον¹⁴.

καὶ μετὰ τοῦ κεράμου ἐν τοῖς Δημοπράτοις καλυπτῆρες
κορινθιουργεῖς¹⁵.

Στα αποσπάσματα αυτά αναφέρονται τα επίθετα *κορίνθιος*, *κορινθιουργής* και *κορινθοειδής*. Από αυτά, τα δύο πρώτα αναφέρονται σε κεραμίδια που προέρχονται από την Κόρινθο, εφόσον το πρώτο δηλώνει την καταγωγή και το δεύτερο τον τόπο κατασκευής. Το επίθετο «κορινθοειδής», που δηλώνει την ομοιότητα, θα πρέπει να αναφέρεται σε κεραμίδια που κατασκευάστηκαν αλλού και μιμούνται τα κορινθιακά, δηλώνει δηλαδή απλά ότι τα κεραμίδια είναι κορινθιακού τύπου. Τα κορινθιακά κεραμίδια, ανάλογα με τη μορφή, τη θέση τους πάνω στη στέγη και τη λειτουργικότητά τους, χωρίζονται στα παρακάτω είδη, τις ονομασίες των οποίων παραδίδουν αρχαίες πηγές:

Ἄγελαῖαι (κεραμίδες)¹⁶: ἦταν τα απλά ἀκόσμητα κεραμίδια, στρωτήρες και καλυπτῆρες, που κάλυπταν το μεγαλύτερο μέρος της στέγης.

Ἀμφίκυφοι (κεραμίδες)¹⁷: τα κεραμίδια αυτά ἦταν τοποθετημένα στην κορυφή της στέγης. Σε κατατομή είχαν μορφή γωνίας, που ἦταν ἴση με τη γωνία της στέγης. Του είδους αυτού υπήρχαν στρωτήρες και καλυπτῆρες¹⁸.

Ἡγεμόνες (κεραμίδες): ἦταν τοποθετημένα στις ἀπολήξεις των πλευρῶν της στέγης και είχαν διάφορες μορφές, για τις οποίες ἀρκετὰ κατατοπιστικά εἶναι τα παρακάτω δύο ἐπιγραφικά ἀποσπάσματα:

α. Επιγραφή ἀπὸ τον Πειραιά (330/29 π.Χ.)¹⁹.

300 παράδειγμα τῶν κεραμί-
δων τῶν ἐπὶ τὴν σκευο-
θήκην· παραιτίδες
ἡγεμόνες λεοντοκέ-
φαλοι: Π: ἔτεροι [ἡγε]-

11. IG II², 1668, 58 (347/6 π.Χ.), ἀπὸ την Ἐλευσίνα.

12. IG II², 1672, 71-72 (329/8 π.Χ.), ἀπὸ την Ἐλευσίνα.

13. FdD III, V26, Ia, 35/6.

14. Πολυδεύκης I, 182.

15. Πολυδεύκης I, 157.

16. IG II², 1672, 209: κεραμίδες ἄγελαῖαι προσειωνήθησαν ἐπὶ τὸν θησαυρό[ν παρὰ] Μοιροκλείους.

17. Inscriptions de Délos, 456 A, στ. 6 (174 π.Χ.).

18. Ορλάνδος, Υλικά I, εικ. 57 B, Martin, Manuel I, σ. 75, εικ. 27, 31.

19. IG II², 1627.

305 *μόνες λεοντοκέφαλοι: Π·
καὶ καλυπτῆρ ἀνθεμωτός·
ἔτεραι κεραμίδες ἕξ· [το]ύ-
των ἔχουσαι τὸν καλυ-
πτῆρα ἡγεμόνες: Π·
310 καλυπτῆρες ἀνθεμωτοί: Π·
-----*

β. Επιγραφή από την Ελευσίνα (πριν από τα μέσα του 4ου αι. π.Χ.)²⁰.

15 ----- -Λίθους τεμεῖν Πε]ντελικούς δύο εἰς τὰς παραιετ-
[ίδας λεοντοκεφάλους μήκος ἕξ] ποδῶν, πλάτος ὀκτῶ ποδῶν καὶ πελ-
[εκῆσαι ἄπεργον ἔχοντας, πρὸς τ]ὸν ἀναγραφέα ὃν ἂν δῶι ὁ ἀρχιτέκ-
[των ὀρθὸς πανταχεῖ καὶ παραδ]οῦναι ἐπ' ἀναθήκει ὕγιεις λευκὸς
[ἀσπίλος· παραιετίδας ἄγειν Π]εντελῆθεν Ἐλεθσῖνάδε λεοντοκε-
20 [φάλος δύο μήκος ἕξ ποδῶν, πλά]τος ὀκτῶ ποδῶν καὶ καθελέσθαι ἐν τ-
[ῶι ἱερῶι ὕγιεις ἀθραύστους· λί]θος τεμε[ῖ]ν Πεντελεικὸς εἰς κερα-
[μίδας παραιετίδας μήκος τρι]ῶν ποδῶν παλαστικής δεόντων, πλάτο-
[ς τριῶν ποδῶν καὶ πελεκῆσαι], ἄπεργον ἐχόσας, πρὸ[ς] τὸν ἀναγραφέ-
[α ὃν ἂν δῶι ὁ ἀρχιτέκτων, ὀρθ]ῶς π[α]νταχεῖ καὶ παρα[δ]όνα[ι] ἐπ' ἀναθή-
25 [κει ὕγιεις λευκὰς ἀσπίλους], ἀριθμὸς ἑβδομήκοντα δύο· κεραμίδ-
[ας ἀγαγεῖν Πεντελῆθεν Ἐλε]υ[σ]σῖνάδε μήκος τριῶν ποδῶν παλαστή-
[ς δεόντων, πλάτος τριῶν ποδῶν]ν κ[αί] καθελέσθαι ἐν τῶι ἱερῶι ὕγι-
[εις ἀθραύστους, ἀριθμὸς ἑβδομ]ήκοντα δύο· παραι[ετί]δας ἕ[ξ]ε[ρ]γὰς-
[ασθαι Πεντελικὰς λεοντοκε]φάλους δύο μήκος ἕξ ποδῶν, πλάτος
30 [ὀκτῶ ποδῶν-

Στους δέκα στίχους της πρώτης επιγραφῆς αναφέρονται τέσσερα εἶδη κεραμιδιῶν: πα-
ραιετίδες ἡγεμόνες λεοντοκέφαλοι, ἡγεμόνες λεοντοκέφαλοι, καλυπτῆρες ἀνθεμωτοί, κερα-
μίδες ἔχουσαι τὸν καλυπτῆρα. Οἱ καλυπτῆρες ἀνθεμωτοί εἶναι οἱ ἡγεμόνες καλυπτῆρες με
ανθεμωτὸ μέτωπο, μορφή που ἔχει χρησιμοποιηθεῖ ἀπὸ την ἀρχαϊκὴ μέχρι καὶ την ἐλληνι-
στικὴ ἐποχὴ περισσότερο ἀπὸ οποιαδήποτε ἄλλη μορφή ἡγεμόνα καλυπτῆρα.

Τὰ ἄλλα τρία εἶδη κεραμιδιῶν της επιγραφῆς ἀνήκουν σε ἡγεμόνες στρωτήρες. Οἱ στί-
χοι 307-309 ἀναφέρουν κεραμίδες ἕξι, ἀπὸ τις οποίες οἱ δύο, ἡγεμόνες, ἔχουν τὸν καλυπτῆρα,
δηλαδή ὁ καλυπτῆρας εἶναι συμφυῆς με τὸ στρωτήρα. Οἱ ἡγεμόνες στρωτήρες της μορφῆς
αυτῆς ἦταν τοποθετημένοι στὶς ὀριζόντιες πλευρὲς της στέγης.

Στην ἴδια θέση χρησιμοποιήθηκαν πολλές φορές ἡγεμόνες στρωτήρες με υπερυψωμένο
τὸ μέτωπό τους, που ἔφεραν κατὰ κανονικὰ διαστήματα υδρορροές, συνήθως σε μορφή λεο-
ντοκεφαλῆς. Τὰ κεραμίδια αὐτὰ εἶναι οἱ ἡγεμόνες λεοντοκέφαλοι της επιγραφῆς καὶ δε θα
πρέπει νὰ συγχέονται με τις παραιετίδες ἡγεμόνες λεοντοκεφάλους που ἀναφέρονται στους
στίχους 303-304. Τὸ εἶδος αὐτὸ των ἡγεμόνων κεραμίδων ἀναφέρεται καὶ στη δευτέρη επι-
γραφή μαζί με τις παραιετίδες κεραμίδες. Στους στίχους 15, 16 καὶ 20 δίνονται οἱ διαστάσεις
των παραιετίδων λεοντοκεφάλων, που εἶναι ἕξι πόδια μήκος καὶ ὀκτῶ πλάτος, ἐνὸς στους
στίχους 23, 25-27 δίνονται οἱ διαστάσεις των παραιετίδων, που εἶναι μήκος τρία πόδια παρὰ
μία παλαστή (παλαστής δεόντων) καὶ πλάτος τρία, πράγμα που σημαίνει ὅτι τὸ μήκος της

20. IG II², 1666 B.

παραιετίδας λεοντοκεφάλου κατελάμβανε χώρο διπλάσιο του πλάτους της παραιετίδας. Από τη σχέση αυτή του μήκους και πλάτους διαπιστώνεται ότι οι δύο κεραμίδες είχαν διαφορετική θέση πάνω στη στέγη. Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο που διαφοροποιεί τα δύο είδη σιμών είναι ο αριθμός τους. Η παραγγελία στην επιγραφή αναφέρει δύο μόνο παραιετίδες λεοντοκεφάλους και εβδομήντα δύο απλές παραιετίδες. Οι παραιετίδες ηγεμόνες είναι οι «επαιετίδες» που αναφέρει ο Βιτρούβιος²¹, τις οποίες ταυτίζει με τη λέξη *simā* (σίμη) και οι οποίες κατελάμβαναν τη θέση πάνω από τα καταέτια γείσα, ενώ οι παραιετίδες ηγεμόνες λεοντοκέφαλοι είναι οι ηγεμόνες στρωτήρες που τοποθετούνταν στις γωνίες της στέγης και αποτελούσαν την τελευταία προς τα κάτω παραιετίδα και ταυτόχρονα την πρώτη ή την τελευταία ηγεμόνα λεοντοκέφαλο της οριζόντιας πλευράς.

Τις φιλολογικές μαρτυρίες για τα κεραμίδια έρχονται να συμπληρώσουν τα ανασκαφικά στοιχεία, που μας δίνουν τη δυνατότητα να παρακολουθήσουμε την εξέλιξη των τύπων και των μορφών των κεραμιδιών από την αρχαϊκή εποχή. Η εξέλιξη αυτή παρατηρείται κυρίως στις σίμες, στους ηγεμόνες στρωτήρες και στους ηγεμόνες καλυπτήρες.

Η πρώτη μορφή σίμης που χρησιμοποιήθηκε στο τέλος του 7ου αι. π.Χ. στην κυρίως Ελλάδα, είναι η σίμη που έχει σε κατατομή ένα κοίλο κυμάτιο διακοσμημένο με γραπτά δωρικά φύλλα, γλωσσοειδούς μορφής²², ενώ σίμες με την ίδια κατατομή, διακοσμημένες με ανάγλυφες μορφές, χρησιμοποιούνται την εποχή αυτή στις περιοχές της Ιωνίας²³.

Η Σικελία και η Κάτω Ιταλία υπήρξαν ιδιαίτερα παραγωγικές σε διακοσμημένες κεραμώσεις. Ορισμένοι τύποι σιμών του 6ου αι. π.Χ. μπορούν να θεωρηθούν αποκλειστικά σικελικοί. Κύριο χαρακτηριστικό των σιμών αυτών είναι η πλούσια γραπτή διακόσμηση και το πολύ ψηλό μέτωπο με σύνθετη κατατομή, όπου οι αστράγαλοι και τα κυμάτια εναλλάσσονται με επίπεδες και κοίλες επιφάνειες²⁴.

Στο α' τέταρτο του 6ου αι. π.Χ., στην κυρίως Ελλάδα εμφανίζεται ο τύπος της λεγόμενης μεγαρικής σίμης²⁵, ο οποίος θα χρησιμοποιηθεί σε όλο τον 6ο αι. μέχρι και τις αρχές του 5ου σε όλες σχεδόν τις περιοχές της Ελλάδας²⁶.

Στην κυρίως Ελλάδα παράλληλα με τη σίμη χρησιμοποιούνται και οι απλοί ηγεμόνες στρωτήρες με μια ελαφρά ή και χωρίς ανύψωση του μετώπου τους, που διακοσμείται κατά κύριο λόγο με έναν πλοχμό ή μαϊάνδρο, αλλά και με άλλα κοσμήματα. Οι απλοί ηγεμόνες στρωτήρες χρησιμοποιήθηκαν από το τέλος του 7ου αι. π.Χ. μέχρι και την ελληνιστική εποχή²⁷.

21. Vitruvius III, 5, 12: *Coronaeque supra aequaliter imis praeter simas conlocandae, insuper coronas simae, quas Graeci επαιετίδας dicunt, faciendae sunt altiores octava parte coronarum altitudinis.*

22. Ο τύπος αυτός συναντάται κυρίως στην Κόρινθο (Corinth IV, I, σ. 19), στην Αθήνα (Buschor, Die Tondächer I, σ. 3 κ.ε., Van Buren, Greek Revetments, σ. 12, αριθ. 67, εικ. 20), στους Δελφούς (FdD II, πίν. 1, 6(1), 7(1), 8, 10-12). Υπάρχουν όμως και λίγα παραδείγματα εκτός του κυρίως ελληνικού χώρου, ένα στην Κέρκυρα (Korkyra I, σ. 125-126) και ένα στις Συρακούσες (Van Buren, Sicily and M. Grecia, αριθ. 1, εικ. 1).

23. L. Kjellberg, Larisa am Hermos II, Die architektonischen Terrakotten, Στοκχόλμη 1940, σ. 144-146, Martin, Manuel I, σ. 92.

24. Τρεις τέτοιους τύπους ξεχωρίζει ο Martin, Manuel I, σ. 92-95. Τα σποραδικά δείγματα τέτοιων σιμών στην Ελλάδα (στο θησαυρό των Γελών στην Ολυμπία και στο ναό της Άρτεμης στην Κέρκυρα) θεωρούνται εισαγόμενα.

25. Ο τύπος αυτός ονομάστηκε «μεγαρικός» επειδή για πρώτη φορά επισημάνθηκε στην Ολυμπία στο θησαυρό των Μεγαρέων, βλ. σχετικά Corinth IV, I, σ. 9.

26. Παραδείγματα αυτού του τύπου σίμης έχουν βρεθεί στην Ακρόπολη της Αθήνας, στην Ελευσίνα, στους Δελφούς, την Επίδαυρο, την Αίγινα, την Καλυδώνα κ.α. Van Buren, Greek Revetments, σ. 12-14, εικ. 26, 30, σ. 30-31, εικ. 88, 103, πίν. IV, εικ. 9, Buschor, Die Tondächer I, σ. 16-17, FdD II, πίν. 34-36, 38.

27. Από τα πρωιμότερα παραδείγματα μπορούν να αναφερθούν οι ηγεμόνες στρωτήρες που βρέθηκαν στις ανασκαφές της Κορίνθου και θα πρέπει να προέρχονται από τη στέγη του παλιότερου ναού (αρχές 7ου αι. π.Χ.). Hespe-

Ο κλασικός τύπος σίμης εμφανίζεται στην αρχή του 5ου αι. π.Χ. και αποτελείται από ένα λέσβιο κυμάτιο, ορθό ή ανάστροφο, διακοσμημένο συνήθως με ανθέμια και άνθη λωτών, ενώ στο μεταξύ έχει αρχίσει η χρησιμοποίηση μαρμαρίνων κεραμιδιών²⁸. Στον 4ο αι. εμφανίζεται η σίμη με επίπεδο μέτωπο διακοσμημένο με ανάγλυφες σπείρες και φυτικά θέματα²⁹.

Τα μέτωπα των ηγεμόνων καλυπτήρων παρουσιάζουν κι αυτά μια εξέλιξη από την πρώτη τους μορφή μέχρι την κλασική. Το τριγωνικό μέτωπο χαρακτηρίζει τους ηγεμόνες καλυπτήρες του 7ου αι. και των αρχών του 6ου. Μέσα σε αυτή την επιφάνεια, με ανάγλυφη ή γραπτή απόδοση, ήταν εγγεγραμμένο ένα μικρό ανθέμιο ανάμεσα σε δύο βλαστούς που απέληγαν σε σπείρες³⁰. Στην ίδια εποχή χρησιμοποιούνται ηγεμόνες καλυπτήρες με μέτωπα που αποδίδουν πλαστικά μορφές ανθρώπινες ή κεφάλια ζώων. Τέτοιοι ηγεμόνες καλυπτήρες χρησιμοποιήθηκαν και στην κυρίως Ελλάδα και στη Μικρά Ασία, αλλά κυρίως στη Σικελία και στην Ιταλία, όπου μάλιστα επικράτησαν μέχρι την κλασική εποχή³¹.

Στον 6ο αι. ο τριγωνικός ηγεμόνας καλυπτήρας υφίσταται μια σημαντική διαφοροποίηση, με τη μεγέθυνση του ανθεμίου και τη σμίκρυνση των ελίκων, ενώ το μέτωπο γίνεται πενταγωνικό. Αργότερα το ανθέμιο βγαίνει από το τριγωνικό πλαίσιο και το περίγραμμά του ακολουθεί το περίγραμμα των κυκλικών απολήξεων των φύλλων του. Το κάτω όμως μέρος του μετώπου έχει ακόμα μια αυστηρή γεωμετρική άρθρωση. Μετά τα μέσα του 6ου αι. ολόκληρο το περίγραμμα του μετώπου ακολουθεί το περίγραμμα των διακοσμητικών θεμάτων, τα οποία τώρα διαφοροποιούνται: τα φύλλα του ανθεμίου πολλαπλασιάζονται και η βάση του, το κάτω μέρος δηλαδή του μετώπου, διακοσμείται με διπλές έλικες και παραπληρωματικά θέματα, όπως μικρότερες έλικες, άνθη, ανθέμια και φύλλα άκανθας που γεμίζουν τα κενά.

Όπως σε πολλές άλλες περιπτώσεις, έτσι και στις κεραμώσεις της Μακεδονίας επισημάνθηκαν κεραμίδια με διαμπερείς οπές σε ορισμένα σημεία τους. Στατιστικά παρατηρήθηκε ότι τέτοιες οπές υπήρχαν κυρίως σε ηγεμόνες στρωτήρες, πράγμα που δικαιολογείται τεχνικά για το λόγο ότι ήταν απαραίτητη η στερέωσή τους, μια και αυτοί τοποθετούνταν πρώτοι πάνω στη στέγη και συγκρατούσαν κατά κάποιο τρόπο τους υπόλοιπους αγελαίους στρωτήρες³².

Ειδικά στις κεραμώσεις κορινθιακού τύπου, οι υπόλοιποι στρωτήρες δε φαίνεται να είχαν ανάγκη στερέωσης, εφόσον κατασκευαστικά είχαν τέτοια μορφή, ώστε να συνδέονται αρκετά σταθερά ο καθένας με τον προηγούμενο και φυσικά ο πρώτος, από κάτω, αγελαίος με τον ήδη στερεωμένο με καρφιά ηγεμόνα.

Οπές προσήλωσης διαπιστώθηκαν σε ηγεμόνες στρωτήρες από τα μεγάλα σύνολα κεραμώσεων της Πέλλας, της Βεργίνας και του ιερού του Άμμωνα Δία, όλα κορινθιακού τύπου.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν ορισμένα στοιχεία σχετικά με τον τρόπο κατασκευής των

ria 6 (1937), σ. 487-492, Hesperia 24 (1955), σ. 147-157, Hesperia 45 (1976), σ. 203-239, H. S. Robinson, Temple Hill Corinth, Neue Forschungen in griechischen Heiligtümern, 1976, σ. 239-260, H. S. Robinson, Roof Tiles of the Early Seventh Century B.C., AM 99 (1984), σ. 55-66. Παρόμοια κεραμίδια εξάλλου έχουν βρεθεί στην Ισθμία και τα οποία ανήκουν στον αρχαϊκό ναό του Ποσειδώνου, O. Broneer, Isthmia I (1971), σ. 40-53.

28. Martin, Manuel I, σ. 97-98.

29. Βλ. παρακάτω κεφάλαιο τυπολογικής κατάταξης, τύπος III.

30. Van Buren, Greek Revetments, εικ. 5, από την Αίγινα, εικ. 6, από το Άργος, εικ. 18, από την Αθήνα, εικ. 70, από την Κόρινθο, εικ. 89, από τους Δελφούς, εικ. 106, από τον Ορχομενό, εικ. 143, από το Θέρμο. Επίσης Buschor, Die Tondächer II, σ. 30-31, εικ. 39-42, σ. 32, εικ. 44-45.

31. Andrén, Architectural Terracottas, πίν. 30, 38, Van Buren, Greek Revetments, σ. 138-144, εικ. 120, 124, 125, 127-131, 133-137, H. Koch, Studien zu den Kampanischen Dachterrakotten, RM XXX (1915), σ. 78, εικ. 35, 17, Van Buren, Greek Revetments, σ. 136-138, Van Buren, Sicily and M. Grecia, πίν. XIV-XV.

32. Για τις οπές προσήλωσης βλ. Κ. Ρωμαίος, Κέραμοι του Λαφρναίου της Καλυδώνος, AE 1937, σ. 312, πίν. 6, IG IX, I, 692, στ. 13, *ἐμβαλεῖν δὲ καὶ εἰς ἕκαστον καλυπτῆρα ὀβελίσκον ὀρθόν*.

κεραμιδιών, ιδιαίτερα των διακοσμημένων, που προϋποθέτουν μια πιο προσεγμένη και πολύπλοκη εργασία συγκριτικά με τους ακόσμητους αγγείους. Το πρόβλημα, καθαρά τεχνικό, είναι ολοφάνερο ότι οφειλόταν στην προσπάθεια να συνυπάρξουν στοιχεία λειτουργικά με στοιχεία καθαρά διακοσμητικά.

Στις περιπτώσεις της ζωγραφικής διακόσμησης η διαδικασία ακολουθούσε δύο στάδια: κατασκεύαζαν σε καλούπια, που είχαν την ανάλογη μορφή κυματίου, τις επαέτιες σίμες και στη συνέχεια έκαναν μια επάλειψη του μετώπου με καθαρό πηλό, που διευκόλυνε την επιζωγράφηση.

Σε δύο στάδια πραγματοποιούνταν και η κατασκευή των ανάγλυφων σιμών και ηγεμόνων καλυπτήρων. Στο πρώτο στάδιο κατασκεύαζαν με ακάθαρτο πηλό τους όγκους των κεραμιδιών με την αρχιτεκτονική τους μορφή χοντρικά σχηματισμένη, χωρίς όμως διακόσμηση. Στο δεύτερο στάδιο ασχολούνταν με τη διακόσμηση, η οποία, καθώς είναι αρκετά περίτεχνη και λεπτοδουλεμένη, απαιτούσε και το ανάλογο υλικό και την ανάλογη επεξεργασία: σε ειδικά καλούπια κατασκεύαζαν με καθαρό πηλό τα διακοσμητικά μοτίβα, που σχημάτιζαν ένα στρώμα, πάχ. περίπου 0,05 μ., και κατόπιν τα επικολλούσαν στο αδρό μέτωπο των σιμών ή των ηγεμόνων καλυπτήρων³³. Η ίδια τεχνική χρησιμοποιήθηκε και για τις λεοντοκεφαλές-υδρορρόες, όπου αυτές υπάρχουν: έχουν κατασκευαστεί σε χωριστό καλούπι και στη συνέχεια έχουν επικολληθεί στο μέτωπο της σίμης, όπως συνέβη και στην περίπτωση των διακοσμητικών γοργονείων στις σίμες του Νυμφαίου της Μίεζας (βλ. παρακάτω σίμες τύπου Σ Πα).

Σε όρισμένες περιπτώσεις, όπως στις σίμες από το Νυμφαίο της Μίεζας (Π ί ν. 25 δ), υπάρχουν μολύβδινοι σύνδεσμοι, οι οποίοι είχαν ως προορισμό την ενίσχυση της σύνδεσης του σώματος της σίμης με το στρώτηρα.

33. Σε έναν ηγεμόνα καλυπτήρα από τα Άβδηρα, ολόκληρο το μέτωπο αποτελείται από ξεχωριστό κομμάτι πηλού που έχει επικολληθεί σε έναν απλό λακωνικό αγγείο καλυπτήρα (Π ί ν. 27 γ-δ). Το παράδειγμα αυτό είναι ενδεικτικό γι αυτό τον τρόπο κατασκευής, που πρέπει να ήταν κοινός σε όλες τις περιοχές.

ΤΑ ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ - ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

Το ιερό του Άμμωνα Δία και του Διονύσου στην Άφυτη

Στη χερσόνησο της Κασσάνδρας, στη Χαλκιδική, και προς την πλευρά του Τωρωναίου κόλπου, κοντά στο σημερινό χωριό Άθυτος³⁴, τοποθετείται η αρχαία Άφυτη, όπου, σύμφωνα με τις γραπτές μαρτυρίες, υπήρχε μαντείο του Άμμωνα Δία³⁵. Το μαντείο αυτό, σύμφωνα με την πληροφορία του Πλούταρχου, υπήρχε τουλάχιστον από το 404 π.Χ., αφού σχετίζεται με το Λύσανδρο, που πολιορκήσε την πόλη στο τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου³⁶. Η φήμη του κατά τον 4ο αι. π.Χ. ήταν προφανώς μεγάλη, αφού, σύμφωνα με χρησμό του Μαντείου των Δελφών, ο Φίλιππος έπρεπε να θυσιάσει στον Άμμωνα³⁷. Τα λείψανα ενός ναού και διαφόρων άλλων κτισμάτων, που αποκαλύφθηκαν στην Καλλιθέα ή Μάλτεπε, κοντά στην Άθυτο, ταυτίστηκαν το 1969 με το ιερό του Άμμωνα Δία και του Διονύσου³⁸. Σύμφωνα με τις πρώτες ανακοινώσεις και εκθέσεις ανασκαφών, αποκαλύφθηκε ένα συγκρότημα κτισμάτων με ένα δωρικό περίπτερο ναό, ένα βωμό με δύο φάσεις, δύο πτέρυγες με κερκίδες, μεταγενέστερες της αρχικής φάσης του ναού, και ένα τμήμα από στυλοβάτη κτιρίου, πιθανώς του 4ου αι. π.Χ. Το σημαντικότερο κτίριο του ιερού, ο ναός, χρονολογήθηκε, με βάση τις αναλογίες των αρχιτεκτονικών του μελών, στο β' μισό του 4ου αι. π.Χ.³⁹. Πολλά κομμάτια από κεραμώσεις προήλθαν από την ανασκαφή του ιερού και ένας τύπος αποδόθηκε με πιθανότητα στο ναό του Άμμωνα Δία.

1. Μ.Π. 304 (Πίνακ. 1 α-β)

Τμήμα σίμης με επίπεδο μέτωπο.

Φέρει ανάγλυφη διακόσμηση. Σώζεται ο δεξιός ως προς το θεατή κρόταφος. Στο μέτωπο κάτω υπάρχει φαρδύς κανόνας, που εξέχει κατά 0,018 μ., διακοσμημένος με γραπτό σύνθετο μαϊάνδρο και αβακωτό κόσμημα. Ο μαϊάνδρος έχει το κίτρινο χρώμα του πηλού και το βάθος είναι μαύρο. Το κυρίως μέτωπο, επίπεδο και λοξό προς τα μέσα, έχει το βάθος μαύρο και ανάγλυφη διακόσμηση. Προς το μέρος της λεοντοκεφαλής και κάτω βρίσκεται φύλλο άκανθας, από το οποίο βγαίνει πολύνευρος βλαστός που καταλήγει σε ένα φύλλο άκανθας με

κόκκινα άκρα. Από το φύλλο αυτό βγαίνουν δύο στελέχη χρώματος πορτοκαλί με βαθύ αυλάκι, που ελίσσονται δημιουργώντας σπείρες, το ένα προς τα αριστερά και το άλλο προς τα δεξιά. Στο πάνω μέρος της σίμης υπάρχει ιωνικό κυμάτιο με γραπτά ωά και λογχοειδή φύλλα. Τα ωά είναι μαύρα με κίτρινο περίγραμμα και τα λογχοειδή φύλλα κίτρινα σε κόκκινο βάθος. Στην κάτω εξέχουσα επιφάνεια βρίσκεται αστράγαλος γραπτός, πλ. 0,045 μ., και μία ταινία κόκκινη, πλ. 0,02 μ. Πηλός κίτρινος ακάθαρτος με μικρά κομμάτια τριμμένου κεραμιδιού.

Μήκ. 0,245, ύψ. 0,163 μ.

Ιερό Άμμωνα Δία.

34. Η Άφυτη θεωρείται αποικία των Ερετριέων της Εύβοιας, που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή πιθανώς στα μέσα του 8ου αι. π.Χ., βλ. Ν. Κοντολέων, Οι Αειναύται της Ερετρίας, ΑΕ 1963, σ. 20-21, Ε. Γιούρη, Το εν Αφύτει ιερόν του Διονύσου και το ιερόν του Άμμωνος Διός, Neue Forschungen in griechischen Heiligtümern, 1974, σ. 135-150.

35. Για τις σχετικές πηγές βλ. W. Baege, De Macedonum Sacris, Halle 1913, σ. 16.

36. Πλουτάρχου, Λύσανδρος, 20.

37. Πλουτάρχου, Αλέξανδρος, 3.

38. Για το ιστορικό της ανακάλυψης και της ανασκαφής του ιερού βλ. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 312, ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 354-361, ΑΑΑ IV (1971), σ. 356-367.

39. Γιούρη, ό.π., σ. 149-150.

2. Μ.Π. 585 (Π ί ν. 1 γ-ε)

Το μεγαλύτερο τμήμα σίμης με λεοντοκεφαλή-υδρορρόη.

Σώζεται ο αριστερός κρόταφος. Το μέτωπο είναι αρκετά απολεπισμένο, ιδιαίτερα στο αριστερό άκρο, ενώ η λεοντοκεφαλή φέρει ισχυρές αποκρούσεις σε όλη σχεδόν την επιφάνεια, με αποτέλεσμα να μη διακρίνονται καλά τα χαρακτηριστικά της στα περισσότερα σημεία. Λείπει το στόμα και το πηγούνι, καθώς και το αριστερό αυτί και η χαίτη. Η διακόσμηση του μετώπου της σίμης είναι ανάγλυφη, χρωματιστή. Σε κατατομή το μέτωπο είναι επίπεδο, κατακόρυφο. Κάτω υπάρχει φαρδύς κανόνας, που προεξέχει κατά 0,005 μ., διακοσμημένος με σύνθετο μαϊάνδρο και αβακωτό κόσμημα με κίτρινο και κόκκινο χρώμα σε μαύρο βάθος. Το κυρίως μέτωπο διακοσμείται με ένα ανάγλυφο θέμα: δύο έλικες βγαίνουν από έναν πολύνευρο βλαστό που φυτρώνει από φύλλο άκανθας κάτω και δίπλα στη λεοντοκεφαλή. Το βάθος είναι μαύρο και τα ανάγλυφα μέρη κίτρινα. Στην κορυφή του μετώπου ιωνικό κυμάτιο με γραπτά ωά και λογχοειδή φύλλα. Το βάθος του κυματίου είναι μαύρο. Η χαίτη της λεοντοκεφαλής ήταν ζωγραφισμένη με κιτρινωπό-πορτοκαλί χρώμα. Η κάτω εξέχουσα επιφάνεια φέρει «αναθύρωση» και μια ζώνη διακοσμημένη με πλατιά καστανοκόκκινη ταινία και αστράγαλο στο χρώμα του πηλού. Βάθος μαύρο. Πηλός κιτρινωπός ακάθαρτος με μικρά κομμάτια τριμμένου κεραμιδιού.

Μήκ. 0,24, ύψ. 0,16, πλ. 0,22 μ.

Ιερό Άμμωνα Δία. Από τα μπάζα.

3. Μ.Π. (ακατάγραφο) (Π ί ν. 2 α)

Το μισό περίπου μετώπου σίμης.

Λείπει ο κανόνας στο κάτω μέρος. Σε κατατομή το μέτωπο είναι επίπεδο. Φέρει ανάγλυφη διακόσμηση: από πολύνευρο βλαστό, που απολήγει σε άκανθα, βγαίνουν δύο έλικες με βαθιά, στενή αυλάκωση. Πάνω ιωνικό κυμάτιο με γραπτά ωά και λογχοειδή φύλλα. Στο κέντρο έφερε λεοντοκεφαλή-υδρορρόη. Πηλός κίτρινος ακάθαρτος με μικρά κομμάτια τριμμένου κεραμιδιού.

Μήκ. 0,33, ύψ. 0,12 μ.

Ιερό Άμμωνα Δία.

4. Μ.Π. 590 (Π ί ν. 2 β)

Τμήμα μετώπου σίμης.

Η ανάγλυφη διακόσμηση αποτελείται από έλικα, η οποία βγαίνει από πολύνευρο βλαστό, στο κάτω μέρος του οποίου υπάρχει φύλλο άκανθας. Το βάθος είναι μαύρο και τα ανάγλυφα μέρη κρατούν το κίτρινο χρώμα του πηλού. Το στέλεχος της έλικας φέρει βαθιά αυλάκωση. Στο πάνω μέρος ιωνικό κυμάτιο. Ισχυρά απολεπισμένο. Πηλός κιτρινωπός ακάθαρτος με μικρά κομμάτια τριμμένου κεραμιδιού.

Μήκ. 0,22, ύψ. 0,14 μ.

Ιερό Άμμωνα Δία. Τομή μπροστά από το ναό. Επιφανειακό στρώμα.

5. Μ.Π. 580 (Π ί ν. 2 γ)

Τμήμα μετώπου σίμης με ανάγλυφη διακόσμηση.

Σώζεται μία έλικα στο χρώμα του πηλού, της οποίας ο βλαστός φέρει βαθιά αυλάκωση. Το βάθος είναι μαύρο. Πηλός κίτρινος ακάθαρτος με μικρά κομμάτια τριμμένου κεραμιδιού.

Μήκ. 0,085, ύψ. 0,135, πάχ. 0,045 μ.

Ιερό Άμμωνα Δία. Τομή Δ. Βάθ. 0,20 μ.

6. Μ.Π. 592 (Π ί ν. 2 δ)

Τμήμα από το πάνω μέρος του μετώπου σίμης.

Σώζεται τμήμα ανάγλυφης έλικας και ιωνικού κυματίου. Πηλός κιτρινωπός ακάθαρτος με μικρά κομμάτια τριμμένου κεραμιδιού.

Μήκ. 0,11 μ.

Ιερό Άμμωνα Δία. Ανατολικό μεταγενέστερο κτίσμα.

7. Μ.Π. 402 (Π ί ν. 3 ε)

Τμήμα λεοντοκεφαλής-υδρορρόης με τμήμα του μετώπου της σίμης.

Τα μάτια του λιονταριού αποδίδονται πλαστικά και ζωγραφικά. Οι άκρες των βλεφάρων και το περίγραμμα της ίριδας είναι μαύρα. Πάνω από το μέτωπο της λεοντοκεφαλής διακρίνονται τρεις σειρές από βοστρύχους, ανασηκωμένους προς τα πάνω και χρωματισμένους με χρώμα πορτοκαλί-

κόκκινο. Πηλός κίτρινος ακάθαρτος με μικρά κομμάτια τριμμένου κεραμιδιού.
Μήκ. 0,21, ύψ. 0,16 μ.
Ιερό Άμμωνα Δία.

8. Μ.Π. (ακατάγραφο)

Τμήμα λεοντοκεφαλής-υδρορρόης.
Σώζει τους βοστρύχους της χαιτίης, χρωματισμένους με πορτοκαλί χρώμα, και τα αυτιά. Πηλός κίτρινος ακάθαρτος με μικρά κομμάτια τριμμένου κεραμιδιού.
Ύψ. 0,12 μ.
Ιερό Άμμωνα Δία. Από τα μπάζα.

9. Μ.Π. (ακατάγραφο) (Π ί ν. 3 γ-δ)

Τμήμα λεοντοκεφαλής.
Σώζει την αριστερή πλευρά. Το μάτι είναι πλαστικά αποδοσμένο. Βλέφαρα και ίριδα μαύρα, ενώ η κόρη δηλώνεται με μία τρύπα και μαύρο χρώμα. Το χείλος είναι κόκκινο, ενώ μια μαύρη χοντρή γραμμή δηλώνει την απόληξη του στόματος. Για την απόδοση των μουστακιών χρησιμοποιούνται τρεις βαθιές εγχαραξίσεις. Πηλός κίτρινος ακάθαρτος με μικρά κομμάτια τριμμένου κεραμιδιού.
Μήκ. 0,11 μ.
Ιερό Άμμωνα Δία.

10. Μ.Π. (ακατάγραφο) (Π ί ν. 3 α)

Τμήμα σίμης με ανάγλυφη διακόσμηση.
Σώζεται βλαστός άκανθας με πέντε νεύρα, που απολήγει σε οδοντωτό φύλλο μέσα από το οποίο βγαίνει κοίλο στέλεχος έλικας που στρέφεται προς τα μέσα. Το ανάγλυφο είναι πολύ έξεργο. Το βάθος μαύρο. Στο πάνω μέρος φέρει κυμάτιο ημικυκλικής διατομής με γραπτά ωά και λογχοειδή φύλλα. Τα ωά είναι μαύρα με περίγραμμα κίτρινο και τα λογχοειδή φύλλα κίτρινα σε κόκκινο βάθος. Αριστερά η επιφάνεια αδρή από την αποκόλληση της λεοντοκεφαλής. Πηλός κίτρινος ακάθαρτος με μικρά κομμάτια τριμμένου κεραμιδιού.
Μήκ. 0,17, ύψ. 0,15, πάχ. πάνω 0,075 μ.
Ιερό Άμμωνα Δία.

11. Μ.Π. 10782 (Π ί ν. 4 α)

Τμήμα σίμης.
Παρόμοιο με τη σίμη αριθ. 10. Από τη διακόσμηση του μετώπου σώζεται τμήμα του κυματίου με γραπτή διακόσμηση στο πάνω

μέρος, ένα φύλλο άκανθας στο χρώμα του πηλού και κόκκινο χρώμα στην άκρη, και το μεγαλύτερο τμήμα έλικας στο χρώμα του πηλού. Το βάθος είναι μαύρο. Πηλός κίτρινος ακάθαρτος με μικρά κομμάτια τριμμένου κεραμιδιού.
Μήκ. 0,145, ύψ. 0,15, πάχ. πάνω 0,07 μ.
Ιερό Άμμωνα Δία.

12. Μ.Π. (ακατάγραφο) (Π ί ν. 4 β)

Τμήμα μετώπου σίμης.
Είναι ολόκληρο από καθαρό πηλό και έχει πάχος 0,06-0,07 μ. (χωρίς το πάχος του αναγλύφου). Σώζονται τμήματα δύο ελίκων σε έξεργο ανάγλυφο στο χρώμα του πηλού, πάνω σε μαύρο βάθος. Πηλός κίτρινος ακάθαρτος.
Ύψ. 0,11 μ.
Ιερό Άμμωνα Δία.

13. Μ.Π. (ακατάγραφο) (Π ί ν. 3 β)

Τμήμα μετώπου σίμης.
Σώζει από την ανάγλυφη διακόσμηση φύλλο άκανθας, από όπου φυτρώνει πολύνευρος βλαστός. Η παρυφή της άκανθας είναι κόκκινη. Πάνω υπάρχει κυμάτιο ημικυκλικής διατομής. Πηλός κίτρινος ακάθαρτος με μικρά κομμάτια τριμμένου κεραμιδιού.
Ύψ. 0,15 μ.
Ιερό Άμμωνα Δία.

14. Μ.Π. (ακατάγραφο) (Π ί ν. 4 γ)

Τμήμα μετώπου σίμης.
Σώζεται μέρος της ανάγλυφης διακόσμησης, από έλικα με χοντρό, ελαφρά κοίλο στέλεχος και φύλλο άκανθας που κατευθύνεται παράλληλα με το βλαστό προς τα πάνω. Στο πάνω μέρος φέρει ιωνικό κυμάτιο με γραπτά ωά και λογχοειδή φύλλα. Στα δεξιά σώζεται μέρος της υδρορρόης, που είχε μορφή λεοντοκεφαλής, όπως δείχνουν τα υπολείμματα της χαιτίης. Όλο το μέτωπο ήταν χρωματισμένο: στο κυμάτιο πάνω, το βάθος είναι καστανοκόκκινο, τα ωά μαύρα με κίτρινο περίγραμμα και κόκκινο το κέντρο τους. Το στέλεχος της έλικας είναι κίτρινο, το ίδιο και το φύλλο της άκανθας, με κόκκινο όμως χρώμα στις ακμές. Η χαιτή της λεοντοκεφαλής σώζει πορτοκαλί-κόκκινο χρώμα. Το βάθος είναι

μαύρο. Πηλός κίτρινος ακάθατος με μικρά κομμάτια τριμμένου κεραμιδιού. Μήκ. πάνω 0,15, ύψ. 0,11, πάχ. πάνω 0,06 μ. Ιερό Άμμωνα Δία.

15. Μ.Π. (ακατάγραφο) (Π ί ν. 4 δ)

Το πάνω αριστερό τμήμα σίμης με επίπεδο μέτωπο.

Σώζεται μία ανάγλυφη σπείρα σε χρώμα κίτρινο, με πλατύ στέλεχος που φέρει ρηχή αυλάκωση. Το βάθος είναι μαύρο. Πάνω σώζεται τμήμα ιωνικού κυματίου με γραπτά ωά και λογχοειδή φύλλα. Το βάθος εδώ είναι κίτρινο, ενώ για τα ωά χρησιμοποιήθηκε μαύρο και κόκκινο χρώμα. Τα λογχοειδή φύλλα είναι κίτρινα. Πηλός κίτρινος ακάθατος με μικρά κομμάτια τριμμένου κεραμιδιού.

Ύψ. 0,14, πάχ. πάνω 0,05 μ.

Ιερό Άμμωνα Δία. Τομή μπροστά από το ναό.

16. Μ.Π. (ακατάγραφο) (Π ί ν. 5 β)

Τμήμα σίμης με επίπεδο μέτωπο και ανάγλυφη διακόσμηση.

Σώζεται μέρος του στελέχους κοίλης έλικας με πλατιά και πολύ ρηχή αυλάκωση, στο χρώμα του πηλού και ένα παραπληρωματικό τετράφυλλο ημιανθέμιο στη ράχη της. Πάνω σώζεται τμήμα ιωνικού κυματίου με γραπτά μαύρα ωά, με περίγραμμα κίτρινο πάνω σε μαύρο βάθος. Στο υπόλοιπο μέτωπο το βάθος είναι μαύρο και τα ανάγλυφα μέρη κίτρινα. Πηλός κίτρινος ακάθατος με μικρά κομμάτια τριμμένου κεραμιδιού.

Ύψ. 0,13, πλ. 0,08 μ.

Ιερό Άμμωνα Δία. Από περισυλλογή.

17. Μ.Π. 578 (Π ί ν. 5 α)

Τμήμα μετώπου σίμης με ανάγλυφη χρωματιστή διακόσμηση.

Σώζεται μέρος σπείρας με ελαφρά κοίλο βλαστό στο χρώμα του πηλού, πάνω σε μαύρο βάθος. Στο πάνω μέρος της σίμης σώζεται τμήμα ιωνικού κυματίου με γραπτή διακόσμηση, όπου τα ωά είναι μαύρα με κίτρινο περίγραμμα και κόκκινο κέντρο. Τα λογχοειδή φύλλα είναι κίτρινα στο χρώμα του πηλού και το βάθος κόκκινο. Πηλός κίτρινος ακάθατος με μικρά κομμάτια τριμμένου κεραμιδιού.

Ύψ. 0,08, πάχ. 0,04 μ.

Ιερό Άμμωνα Δία. Τομή μπροστά από το ναό.

18. Μ.Π. (ακατάγραφο) (Π ί ν. 5 γ)

Απότμημα του μετώπου σίμης.

Όμοια με την αριθ. 17. Σώζεται τμήμα του βλαστού έλικας, κίτρινου χρώματος σε μαύρο βάθος. Πηλός κίτρινος ακάθατος με μικρά κομμάτια τριμμένου κεραμιδιού. Μήκ. 0,095 μ.

Ιερό Άμμωνα Δία. Τομή πέμπτη από Νότο.

19. Μ.Π. (ακατάγραφο) (Π ί ν. 5 δ-ε, 6 α)

Τμήμα επαétιας σίμης.

Σώζεται μέρος του δεξιού κροτάφου. Στο πίσω μέρος φέρει βαθιά εγκοπή (εσοχή), σε μήκος 0,11 μ., μέσα στην οποία στερεωνόταν η αντίστοιχη προεξοχή του διπλανού κομματιού. Το μέτωπο σε κατατομή έχει μορφή ανάστροφου λεσβίου κυματίου, ενώ κάτω φέρει φαρδιά ταινία που εισέχει κατά 0,003 μ. Η ταινία έχει γραπτή διακόσμηση με σύνθετο μαϊανδρο και ανάμεσα αβακωτό κόσμημα. Το υπόλοιπο μέτωπο φέρει σε μαύρο βάθος εναλλάξ ανθέμια και άνθη λωτού, που συνδέονται μεταξύ τους με οριζόντιες έλικες. Στην κάτω εξέχουσα επιφάνεια σώζεται γραπτός αστράγαλος στο χρώμα του πηλού πάνω σε μαύρο βάθος (πλ. 0,04-0,05 μ.) και μια κόκκινη ταινία (πλ. 0,02 μ.). Πηλός κίτρινωπός ακάθατος με μικρά κομμάτια τριμμένου κεραμιδιού. Μήκ. 0,31, ύψ. 0,18 μ.

Ιερό Άμμωνα Δία. Από περισυλλογή.

20. Μ.Π. 407 (Π ί ν. 6 β)

Τμήμα επαétιας σίμης.

Το μέτωπο σε κατατομή έχει μορφή ανάστροφου λεσβίου κυματίου και φέρει γραπτή διακόσμηση: στο μέτωπο οριζόντιες έλικες και εναλλασσόμενα εννεάφυλλα ανθέμια και άνθη ορθά και ανάστροφα, σε δύο σειρές. Το βάθος είναι μαύρο, ενώ οι έλικες και οι πυρήνες των ανθέων κίτρινοι. Οι πυρήνες των ανθεμίων είναι κόκκινοι με κίτρινο περίγραμμα. Στο πάνω μέρος υπάρχει μικρό λέσβιο κυμάτιο διακοσμημένο με γραπτά ωά και λογχοειδή φύλλα. Τα ωά είναι μαύρα με κέντρο κόκκινο. Τα λογχοειδή φύλλα κίτρινα σε κόκκινο βάθος. Τα άνθη έχουν τα πέταλα κίτρινα με κόκκινο

περίγραμμα. Πηλός κίτρινος ακάθαρτος με μικρά κομμάτια τριμμένου κεραμιδιού. Μήκ. 0,162, ύψ. 0,12, πλάχ. πάνω 0,06 μ. Ιερό Άμμωνα Δία.

21. Μ.Π. 420 (Π ί ν. 6 γ)

Τμήμα μετώπου σίμης, παρόμοιο με την αριθ. 20.

Στο πάνω μέρος σώζεται τμήμα λεσβίου κυματίου διακοσμημένου με γραπτά ωά και λογοχειδή φύλλα ανάμεσά τους, ενώ από το υπόλοιπο μέτωπο σώζεται μια έλικα και το μεγαλύτερο μέρος ενός εννεάφυλλου ανθεμίου.

Μήκ. 0,07, ύψ. 0,10 μ.

Ιερό Άμμωνα Δία.

22. Μ.Π. 595 (Π ί ν. 7 α-β)

Τμήμα μετώπου σίμης.

Σε κατατομή έχει μορφή ανάστροφου λεσβίου κυματίου και κάτω φέρει φαρδύ κανόνα, που εισέχει κατά 0,005 μ. και είναι διακοσμημένος με σύνθετο μαίανδρο στο χρώμα του πηλού και ανάμεσα αβακωτό κόσμημα, επίσης στο χρώμα του πηλού, σε βάθος μαύρο-κόκκινο. Το κυρίως μέτωπο είναι διακοσμημένο με γραπτά ανθήμια και άνθη εναλλάξ, σε δύο σειρές πάνω και κάτω, αντίρροπα. Η κάτω εξέχουσα επιφάνεια φέρει διακόσμηση από γραπτό αστράγαλο, μια λεπτή μαύρη ταινία και μια πλατιά κόκκινη. Πηλός κιτρινωπός ακάθαρτος με μικρά κομμάτια τριμμένου κεραμιδιού.

Μήκ. 0,245, ύψ. 0,155 μ.

Ιερό Άμμωνα Δία.

23. Μ.Π. 596 (Π ί ν. 6 δ)

Απότμημα μετώπου σίμης.

Σώζεται το κάτω αριστερό τμήμα με γραπτή διακόσμηση από σύνθετο μαίανδρο και αβακωτό κόσμημα. Στην κάτω εξέχουσα επιφάνεια γραπτός αστράγαλος. Πηλός κιτρινωπός ακάθαρτος με μικρά κομμάτια τριμμένου κεραμιδιού.

Μήκ. 0,10, ύψ. 0,08 μ.

Ιερό Άμμωνα Δία.

24. Μ.Π. 594 (Π ί ν. 7 δ)

Αριστερό τμήμα λεοντοκεφαλής-υδρορρόης. Σώζεται μέρος της χαίτης με ίχνη κίτρινου χρώματος. Αρκετά απολεπισμένο. Πηλός κιτρινωπός ακάθαρτος με προσμείξεις τριμ-

μένου κεραμιδιού.

Ύψ. 0,14 μ.

Ιερό Άμμωνα Δία.

25. Μ.Π. 591 (Π ί ν. 7 γ)

Τμήμα λεοντοκεφαλής.

Σώζεται το μεγαλύτερο μέρος της χαίτης και τμήμα του μετώπου. Οι βόστρυχοι, που κατευθύνονται με επιμέλεια προς τα πίσω, είναι χρωματισμένοι με πορτοκαλί-κιτρινωπό χρώμα. Συγκολλήθηκε από δύο κομμάτια. Πηλός κιτρινωπός ακάθαρτος με προσμείξεις τριμμένου κεραμιδιού.

Ύψ. 0,15, πλ. 0,18 μ.

Ιερό Άμμωνα Δία. Τομή μπροστά από το ναό.

26. Μ.Π. 579 (Π ί ν. 7 ε)

Κάτω αριστερό τμήμα σίμης.

Από το μέτωπο σώζεται μόνο τμήμα του κανόνα, που προεξείχε από το υπόλοιπο επίπεδο μέτωπο, και είναι διακοσμημένος με γραπτό σύνθετο μαίανδρο και αβακωτό κόσμημα. Το βάθος είναι μαύρο, ο μαίανδρος διατηρεί το κίτρινο χρώμα του πηλού, ενώ το αβακωτό κόσμημα έχει κόκκινο, μαύρο και κίτρινο χρώμα. Η κάτω επιφάνεια, που εξέιχε από το γείσο, είναι διακοσμημένη με γραπτό αστράγαλο στο χρώμα του πηλού σε βάθος μαύρο, καθώς και με μια κόκκινη ταινία. Στο πίσω μέρος σώζονται δύο οπές για τη στερέωσή του με καρφιά πάνω στο γείσο. Πηλός κίτρινος ακάθαρτος με προσμείξεις τριμμένου κεραμιδιού.

Μήκ. 0,20, ύψ. 0,07, πλ. 0,225 μ.

Ιερό Άμμωνα Δία. Από παράδοση.

27. Μ.Π. (ακατάγραφο) (Π ί ν. 8 α-β)

Μέτωπο ανθεμωτού ηγεμόνα καλυπτήρα.

Ισχυρότατα διαβρωμένο. Στους κροτάφους φέρει κόκκινο χρώμα. Πηλός κίτρινος ακάθαρτος.

Ύψ. 0,183, πλ. 0,185 μ.

Ιερό Άμμωνα Δία.

28. Μ.Π. (ακατάγραφο) (Π ί ν. 8 γ)

Μέτωπο ανθεμωτού ηγεμόνα καλυπτήρα.

Ισχυρά απολεπισμένο. Σώζονται ίχνη από την ανάγλυφη διακόσμηση με διπλές κατακόρυφες έλικες και ανάστροφο άνθος λωτού ανάμεσά τους. Οι κρόταφοι φέρουν

κόκκινο χρώμα. Πηλός κιτρινοκάστανος με μικρά κομμάτια κεραμιδιού.

Ύψ. 0,315, πλ. 0,19 μ.

Ιερό Άμμωνα Δία. Τομή Β, βάθ. 0,90 μ.

29. Μ.Π. (ακατάγραφος) (Π ί ν. 8 δ)

Τμήμα μετώπου ανθεμωτού ηγεμόνα καλυπτήρα.

Σώζεται το κάτω τμήμα με ανάγλυφη διακόσμηση από δύο κατακόρυφες έλικες και ανάμεσά τους ανάστροφο άνθος λωτού. Θα πρέπει να έφερε χρώματα τα οποία έχουν απολεπιστεί, εκτός από μερικά σημεία του μαύρου βάθους και των κόκκινων κροτάφων. Ίχνη κόκκινου χρώματος υπάρχουν και στο άνθος του λωτού. Πηλός κίτρινος ακάθαρτος με προσμείξεις τριμμένου κεραμιδιού.

Ύψ. 0,14, πλ. κάτω 0,19 μ.

Ιερό Άμμωνα Δία. Δυτικό μεταγενέστερο κτίσμα.

30. Μ.Π. 582 (Π ί ν. 8 ε-στ).

Απότμημα μετώπου ηγεμόνα καλυπτήρα.

Από το κυρίως μέτωπο σώζεται ένα μεγάλο μέρος της επιφάνειας, με ανάγλυφη και γραπτή διακόσμηση: διαγώνια τοποθετημένη βρίσκεται μία έλικα, της οποίας η πάνω σπείρα είναι αντωπή με μία αντίστοιχη στην αριστερή πλευρά, από την οποία σώζεται μέρος μόνο. Οι έλικες αυτές στο κέντρο είχαν οφθαλμούς. Στη ράχη της κάτω έλικας ο βλαστός διακλαδίζεται, για να δημιουργηθεί μια δεύτερη με αντίθετη φορά (στρέφεται προς τα έξω). Ανάμεσα στις κάτω έλικες υπάρχει διακοσμητικό παραπληρωματικό μπουμπούκι. Στο κέντρο ανάστροφο άνθος λωτού, του οποίου ο λεπτός μίσχος φυτρώνει ανάμεσα στις πάνω έλικες. Το άνθος του λωτού παισιωνόταν από δύο πεντάφυλλα ανάστροφα ημιανθέμια, με φύλλα που έβγαιναν από πυρήνα σε σχήμα σταγόνας και ήταν στραμμένα προς τα μέσα. Από τα δύο αυτά ημιανθέμια σώζεται το δεξιό και τμήμα του αριστερού. Το βάθος είναι μαύρο. Οι πυρήνες και οι ακμές των φύλλων του λωτού είναι κόκκινοι, ενώ τα υπόλοιπα ανάγλυφα μέρη διατηρούν το χρώμα του πηλού. Στους κροτάφους σώζεται κόκκινο χρώμα. Πηλός κίτρινος ακάθαρτος.

Ύψ. 0,26, πλ. 0,185 μ.

Ιερό Άμμωνα Δία.

31. Μ.Π. 581 (Π ί ν. 9 α)

Απότμημα μετώπου ηγεμόνα καλυπτήρα.

Σώζεται το κάτω δεξιό τμήμα με ανάγλυφη διακόσμηση βλαστού που απολήγει σε έλικα στραμμένη προς τα μέσα. Από τη ράχη της φυτρώνει μια άλλη που στρέφεται προς τα πάνω και έξω. Ανάμεσά τους ανάγλυφο παραπληρωματικό μπουμπούκι κόκκινου χρώματος. Προς το κέντρο του μετώπου σώζεται τμήμα από ανάστροφο άνθος λωτού και ένα παραπληρωματικό ανάστροφο πεντάφυλλο ημιανθέμιο με φύλλα που βγαίνουν από πυρήνα σε σχήμα σταγόνας και στρέφονται προς το κέντρο. Ο πυρήνας του ημιανθεμίου, το παραπληρωματικό μπουμπούκι και οι ακμές των φύλλων του λωτού είναι κόκκινα. Το βάθος είναι μαύρο, ενώ τα υπόλοιπα ανάγλυφα μέρη διατηρούν το χρώμα του πηλού. Στην επιφάνεια του κροτάφου σώζεται κόκκινο χρώμα. Πηλός κίτρινος ακάθαρτος.

Μήκ. 0,085, ύψ. 0,08, πλ. 0,095 μ.

Ιερό Άμμωνα Δία. Τομή μπροστά από το ναό.

32. Μ.Π. 575 (Π ί ν. 9 δ)

Μέτωπο ηγεμόνα καλυπτήρα.

Η επιφάνεια, ισχυρά απολεπισμένη, σώζει σε μερικά σημεία την ανάγλυφη διακόσμηση. Το κύριο τμήμα του μετώπου διακοσμείται με δύο αντωπές διπλές όρθιες έλικες, από την κάτω σπείρα των οποίων βλασταίνει μια μικρότερη παραπληρωματική έλικα. Ανάμεσα στις πάνω μεγάλες έλικες υπάρχει ένας λεπτός μίσχος, από τον οποίο βγαίνει ανάστροφο άνθος λωτού, παισιωμένο από δύο παραπληρωματικά πεντάφυλλα ημιανθέμια με φύλλα στραμμένα προς το κέντρο. Ο πυρήνας τους έχει τη μορφή σταγόνας. Πάνω από τις κεντρικές οφθαλμωτές έλικες φυτρώνει ρομβοειδής πυρήνας που ενώνεται με το μίσχο του λωτού. Από τον πυρήνα αυτό βγαίνει ανθέμιο με έντεκα ανάγλυφα φύλλα, ως επίστεψη του κυρίως θέματος του μετώπου. Σε όλη την επιφάνεια του μετώπου σώζονται ίχνη μαύρου και κόκκινου χρώματος. Οι κροτάφοι σώζουν σε πολλά σημεία βαθύ

κόκκινο χρώμα. Το κοίλο, αδρά δουλεμένο, κάτω μέρος του μετώπου βρισκόταν πίσω από το μέτωπο της σίμης, πάνω στον αρμό και συνέδεε το μέτωπο με τον καλυπτήρα. Η οπή στο μέσο και αμέσως κάτω από το διακοσμημένο τμήμα, πιθανώς δεχόταν καρφί για τη στερέωσή του πάνω στη σίμη. Πηλός κίτρινος ακάθαρτος με επάλειψη από παχύ στρώμα καθαρού κίτρινου πηλού. Ύψ. 0,325, πλ. 0,185 μ.

Ιερό Ἀμμωνα Δία. Τομή 2, βάθ. 0,70-0,90 μ.

33. Μ.Π. 403 (Π ί ν. 9 γ)

Αριστερό τμήμα ηγεμόνα καλυπτήρα με ανάγλυφη και γραπτή διακόσμηση.

Κάτω, λεπτή ανάγλυφη ταινία ορθογώνιας διατομής. Πιο πάνω, από δύο φύλλα άκανθας βγαίνει διπλός βλαστός που διακλαδίζεται σε μία έλικα προς τα πάνω και σε δύο προς τα κάτω. Στη ράχη της κάτω μικρής έλικας, παραπληρωματικό φύλλο άκανθας και τρίφυλλο ανθέμιο. Στο σημείο διακλάδωσης του βλαστού σώζεται τμήμα του πυρήνα ενός άλλου ανθεμίου. Το βάθος είναι μαύρο. Στον κρόταφο αριστερά φέρει κόκκινο χρώμα. Πηλός κίτρινος ακάθαρτος.

Ύψ. 0,113, πλ. 0,08 μ.

Ιερό Ἀμμωνα Δία.

34. Μ.Π. 589 (Π ί ν. 11 ε-στ)

Ανθέμιο από κορυφαίο ηγεμόνα καλυπτήρα.

Είναι αμφίγλυφο, με εννέα φύλλα στην κάθε όψη. Αμελούς κατασκευής, με έντονη σχηματοποίηση των φύλλων, φέρει κοκκινωπό επίχρυσμα. Πηλός καστανός ακάθαρτος με μίκα.

Ύψ. 0,18, πλ. 0,15 μ.

Ιερό Ἀμμωνα Δία. Δυτική πλευρά του ναού.

35. Μ.Π. 584 (Π ί ν. 10 α-β)

Απότμημα μετώπου σίμης με ανάγλυφη χρωματιστή διακόσμηση.

Σώζεται κάτω φαρδύς κανόνας, ύψ. 0,058 μ., που προεξέχει κατά 0,01 μ. από την επιφάνεια του κυρίως μετώπου και φέρει γραπτή διακόσμηση, από την οποία σώζονται τμήματα μαιάνδρου από σκούρο καστανό χρώμα πάνω σε βάθος κιτρινωπό. Το κυρίως μέτωπο, επίπεδο και σχεδόν κάθετο, σώζει στο κάτω μέρος φύλλο άκανθας, από το

οποίο βγαίνει χοντρός πολύνευρος βλαστός που διακλαδίζεται προς τα πάνω και δεξιά και απολήγει σε δύο έλικες με αντίθετη φορά, των οποίων τα στελέχη φέρουν πολύ στενή αυλάκωση. Το βάθος είναι κόκκινο και τα ανάγλυφα μέρη κιτρινωπά. Πάνω έχει ιωνικό κυμάτιο. Η κάτω εξέχουσα επιφάνεια είναι διακοσμημένη με γραπτό αστράγαλο, πλ. 0,07 μ., όπου το βάθος είναι λευκό. Πηλός καστανός ακάθαρτος με μίκα.

Μήκ. 0,225, ύψ. 0,165, πλ. 0,105 μ.

Ιερό Ἀμμωνα Δία. Τομή μπροστά από το ναό.

36. Μ.Π. 583 (Π ί ν. 10 ε)

Κάτω δεξιό τμήμα του μετώπου σίμης.

Στο κάτω μέρος υπάρχει φαρδύς κανόνας που προεξέχει και πιθανώς έφερε γραπτή διακόσμηση. Το κυρίως μέτωπο είναι επίπεδο και σχεδόν κάθετο και σώζει ανάγλυφη διακόσμηση από δύο έλικες με στενές και βαθιές αυλακώσεις, που βγαίνουν μέσα από φύλλο άκανθας. Σώζεται η κορυφή του διακοσμημένη με μικρές βαθιές οπές. Ως επίστεψη φέρει ιωνικό κυμάτιο με γραπτά ωά και λογχοειδή φύλλα. Το περίγραμμα των ωών και τα λογχοειδή φύλλα είναι κόκκινα. Το βάθος και τα ωά κιτρινωπά. Στο μέτωπο το φύλλο της άκανθας και οι βλαστοί των ελίκων έχουν χρώμα κιτρινωπό, ενώ το βάθος είναι κόκκινο. Πηλός καστανός ακάθαρτος με μίκα. Μήκ. 0,13, ύψ. 0,155 μ.

Ιερό Ἀμμωνα Δία. Τομή μπροστά από το ναό, βάθ. 1,50 μ.

37. Μ.Π. 588 (Π ί ν. 10 δ)

Τμήμα μετώπου σίμης.

Σώζει διακόσμηση με ανάγλυφο βλαστό, από τον οποίο έβγαιναν έλικες. Πάνω ιωνικό κυμάτιο που πιθανώς ήταν διακοσμημένο με γραπτά ωά και λογχοειδή φύλλα. Πηλός καστανός ακάθαρτος με μίκα.

Μήκ. 0,145, ύψ. 0,075 μ.

Ιερό Ἀμμωνα Δία. Τομή Α.

38. Μ.Π. 593 (Π ί ν. 11 α)

Τμήμα μετώπου σίμης.

Από την ανάγλυφη διακόσμηση σώζει τμήμα βλαστού και έλικας. Πηλός καστανός ακάθαρτος με μίκα.

Μήκ. 0,075, ύψ. 0,07 μ.

Ιερό Άμμωνα Δία. Τομή μπροστά από το ναό, βάθ. 1,05 μ.

39. Μ.Π. 587 (Π ί ν. 11 β)

Τμήμα λεοντοκεφαλής-υδρορρόης.

Σώζει μέρος της χαίτης και το δεξιό μάτι.

Η ίριδα δηλώνεται με μικρή οπή. Πηλός καστανός ακάθαρτος.

Ύψ. 0,12 μ.

Ιερό Άμμωνα Δία.

40. Μ.Π. 586 (Π ί ν. 11 γ)

Αριστερό τμήμα λεοντοκεφαλής-υδρορρόης.

Σώζεται το στόμα, μέρος του ρύγχους, το μάτι και τμήμα της χαίτης. Με εγχαράξεις δηλώνονται οι λεπτομέρειες του στόματος και τα μουστάκια, ενώ οι βόστρυχοι της χαίτης είναι ανάγλυφοι. Πηλός καστανός ακάθαρτος με μίκα.

Ύψ. 0,10 μ.

Ιερό Άμμωνα Δία. Τομή μπροστά από το ναό, κατώτατο στρώμα.

41. Μ.Π. (ακατάγραφo) (Π ί ν. 12 α)

Τμήμα πήλινου αρχιτεκτονικού μέλους, πιθανώς ακρωτηρίου.

Σώζεται μέρος του βλαστού έλικας και η αρχή μιας άλλης, καθώς και τμήμα ωοειδούς πυρήνα. Μαύρο χρώμα ανάμεσα στις έλικες. Πηλός κίτρινος ακάθαρτος.

Μήκ. 0,18 μ.

Ιερό Άμμωνα Δία.

42. Μ.Π. (ακατάγραφo) (Π ί ν. 11 δ)

Τμήμα χοντρού βλαστού έλικας.

Ανήκει πιθανώς στο αριθ. 41. Πηλός κίτρινος ακάθαρτος.

Μήκ. 0,06 μ.

Ιερό Άμμωνα Δία.

Βεργίνα

Από την περιοχή της Βεργίνας⁴⁰, όπου βρισκόταν η πρώτη πρωτεύουσα των Μακεδόνων, οι Αιγές⁴¹, θα εξεταστούν κεραμώσεις που βρέθηκαν στο χώρο του ανακτόρου. Τα ανασκαφικά στοιχεία για τη χρονολόγηση του κτιρίου δεν είναι γνωστά, γιατί δε δημοσιεύτηκαν ακόμα οριστικά. Οι χρονολογήσεις που κατά καιρούς προτάθηκαν, παρουσίαζαν μεγάλες διαφορές

40. Οι πρώτες έρευνες στην περιοχή αφορούσαν στο χώρο του ανακτόρου, ενώ αργότερα ανασκάφηκαν οι μακεδονικοί τάφοι. Ο πρώτος από αυτούς, που ανασκάφηκε από το Heuzey, τώρα έχει καταχωθεί μετά την κατάρρευση της καμάρας του (L. Heuzey, *Le Mont Olympe et l'Acarnanie*, Paris 1860, σ. 266-234, πίν. 15). Για το μεγάλο μακεδονικό τάφο βλ. Κ. Ρωμαίος, *Ο μακεδονικός τάφος της Βεργίνας*, Αθήνα 1951. Πολύ αργότερα ανασκάφηκε κι ένας τρίτος μικρότερος μακεδονικός τάφος (βλ. Δ. Παντερμαλής, *Ο νέος μακεδονικός τάφος της Βεργίνας*, *Μακεδονικά* 12 (1972), σ. 147-182). Στην περιοχή της Βεργίνας ανασκάφηκε επίσης νεκροταφείο της πρώιμης εποχής του Σιδήρου, Μ. Ανδρόνικος, *Το νεκροταφείο των τύμβων, Βεργίνα I*, Αθήναι 1969.

41. Για τη θέση της πρώτης πρωτεύουσας των Μακεδόνων οι απόψεις διχάζονταν ανάμεσα στη σημερινή Βεργίνα (βλ. σχετικά Ν. G. L. Hammond, *The Archaeological Background to the Macedonian Kingdom*, *Αρχαία Μακεδονία I*, σ. 65, του ίδιου, *A History of Macedonia I*, Oxford 1972, σ. 156-158) και στη σημερινή Έδεσσα (Μ. Δήμητσας, *Αρχαία Γεωγραφία της Μακεδονίας*, Αθήνα 1874, σ. 18-33, Φ. Πέτσας, *Αιγαί-Πέλλα-Θεσσαλονίκη, Αρχαία Μακεδονία I*, σ. 203). Με την ανακάλυψη των βασιλικών τάφων από το Μ. Ανδρόνικο, στη μεγάλη Τούμπα, δικαιώθηκε η πρώτη άποψη ότι οι Αιγές βρίσκονταν στη σημερινή Βεργίνα.

Για την ανακάλυψη των τάφων και τις γνώμες που διατυπώθηκαν βλ. Μ. Ανδρόνικος, *Οι βασιλικοί τάφοι της Βεργίνας*, *ΑΑΑ X* (1977), σ. 1-72, *The Royal Tomb of Philip II*, *Archaeology* 1978, σ. 33-41, *Ο βασιλικός τάφος της Βεργίνας και το πρόβλημα του νεκρού*, *ΑΑΑ XIII* (1980), σ. 156-167, Ph. W. Lehmann, *The so-called Tomb of Philip II*, *A Different Interpretation*, *AJA* 84 (1980), σ. 527-531, Ph. W. Lehmann, *Once again the Royal Tomb at Vergina*, *ΑΑΑ XIV* (1981), σ. 134-144, *Θησαυροί της Αρχαίας Μακεδονίας*, Αθήνα 1979, Ν. G. L. Hammond, *The Evidence for the Identity of the Royal Tombs at Vergina*, *Philip II, Alexander the Great and Macedonian Heritage*, Washington 1982, σ. 111-127, P. Green, *The Royal Tombs at Vergina: A Historical Analysis*, *Philip II, Alexander The Great and Macedonian Heritage*, Washington 1982, σ. 129-151, Φίλιππος, *Βασιλείς Μακεδόνων*, *Εκδοτική Αθηνών Α.Ε.*, Αθήνα 1980, σ. 188-230, Μ. Andronicos, *Vergina. The Royal Tombs*, Αθήνα 1984, όπου και σχετικές πληροφορίες για την ανακάλυψη του θεάτρου (σ. 46-49) και του ναού της Εύκλειας (σ. 49-51).

και βασίστηκαν σχεδόν αποκλειστικά στις συγκριτικές παρατηρήσεις των αρχιτεκτονικών μελών και των ψηφιδωτών δαπέδων.

Ο L. Heuzey στην πρώτη του έκθεση το χρονολόγησε στα χρόνια των Διαδόχων του Αλεξάνδρου, ενώ μετά τις ανασκαφικές έρευνες, που πραγματοποίησε σε συνεργασία με τον αρχιτέκτονα H. Daumet, το τοποθέτησε χρονολογικά στην εποχή του Αρχέλαου⁴². Ο Κ. Ρωμαίος πρότεινε μια χρονολόγηση στην εποχή του Αντίγονου Γονατά⁴³, άποψη την οποία δέχτηκαν και οι τέσσερις μελετητές του ανακτόρου, Μ. Ανδρόνικος, Χ. Μακαρόνας, Ν. Μουτσόπουλος και Γ. Μπακαλάκης⁴⁴.

Λίγα χρόνια αργότερα, ωστόσο, ο Χ. Μακαρόνας αναθεώρησε την πρώτη του άποψη και το τοποθέτησε γύρω στο 320 π.Χ., συγκρίνοντας τα ψηφιδωτά του με αυτά της Πέλλας⁴⁵. Ο A. Lawrence τοποθετεί χρονολογικά τα κιονόκρανα του ανακτόρου στα μέσα του 4ου αι. π.Χ.⁴⁶.

Η S. Miller, που μελέτησε τη μακεδονική αρχιτεκτονική κυρίως με βάση τα μορφολογικά στοιχεία και τις αναλογίες των αρχιτεκτονικών μελών, χρονολογεί το ανάκτορο νωρίς στο τελευταίο τρίτο του 4ου αι. π.Χ.⁴⁷.

Από το μεγάλο αριθμό κεραμιδιών που ανακαλύφθηκαν στο χώρο του ανακτόρου, παρουσιάζονται παρακάτω δειγματοληπτικά μόνο μερικά κομμάτια:

43. Μ.ΒΕ. (ακατάγραφο) (Π ί ν. 15 α)

Ηγεμόνας καλυπτήρας.

Το μέτωπο σώζεται σε πολύ καλή κατάσταση, εκτός από μικρές αποκρούσεις στην κάτω αριστερή γωνία. Φέρει ανάγλυφη διακόσμηση: από μια τρίφυλλη άκανθα, που βρίσκεται στο κάτω μέρος, φυτρώνουν δύο βλαστοί που διακλαδίζονται και οι μεν μεσαίοι απολήγουν σε στραμμένες προς τα μέσα έλικες, οι δε εξωτερικοί απολήγουν σε δύο έλικες ο καθένας, μικρότερες και χαμηλά διευθετημένες σε οριζόντια σχεδόν διάταξη. Ανάμεσα στις διακλαδώσεις των βλαστών υπάρχουν ισάριθμα άνθη προο-

πτικά δοσμένα, με δέκα πέταλα το καθένα, τα οποία συγκρατούνται από κωνοειδή κάλυκα. Ένα άλλο άνθος αιωρείται ανάμεσα στις μεσαίες μεγάλες έλικες, στις οποίες άλλωστε στηρίζεται το ανθέμιο που αποτελείται από δεκατρία κυρτά και συγκλίνοντα φύλλα, ενώ δύο ατροφικά παραπληρωματικά φύλλα βρίσκονται στις ράχες των ελίκων. Πυρήνας του ανθεμίου είναι ένα άλλο μικρότερο εννεάφυλλο ανθέμιο με κοίλα και γερμένα προς τα κάτω φύλλα που βγαίνουν από ρομβοειδή πυρήνα. Κιτρινωπό χρώμα κάλυπτε τη μεγαλύτερη επιφάνεια του μετώπου, ενώ κόκκινο είχε χρησιμο-

42. Την πρώτη έκθεση για το ανάκτορο έδωσε ο L. Heuzey (*Le Mont Olympe et l'Acarnanie*, Paris 1860), όπου το χρονολογεί στα χρόνια των Διαδόχων. Οι πρώτες ανασκαφές έγιναν από τον ίδιο σε συνεργασία με τον αρχιτέκτονα H. Daumet, τα συμπεράσματα των οποίων διατυπώθηκαν στο *Mission Archéologique de Macédoine*, Paris 1876. Τις ανασκαφικές έρευνες συνέχισε αρχικά ο Κ. Ρωμαίος (Το ανάκτορο της Παλατίτσας, ΑΕ 1953-54, σ. 141-150) και αργότερα οι Μ. Ανδρόνικος, Γ. Μπακαλάκης (ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 226-230, ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 366-367, ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 441, ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 357-358, ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 336-339, ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 390-395, ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 411). Βλ. επίσης Μ. Andronikos, *Vergina, The Prehistoric Necropolis and the Hellenistic Palace*, Lund 1964, Το ανάκτορο της Βεργίνας.

43. Κ. Ρωμαίος, *Μικρά μελετήματα*, Θεσσαλονίκη 1955, σ. 111.

44. Το ανάκτορο της Βεργίνας, σ. 29-30.

45. Αρχαία Μακεδονία I, σ. 164. Για τα ψηφιδωτά του ανακτόρου βλ. Το ανάκτορο της Βεργίνας, σ. 21-22, πίν. X2, XVI, XVII, BCH 81 (1957), Chron. 1956, σ. 603, εικ. 11, *Archaeology in Greece*, 1956, σ. 19, εικ. 16, Μ. Andronikos, *Ancient Greek Painting and Mosaics in Macedonia*, BalkSt 5 (1964), πίν. IV και τελευταία, Salzmann, *Kieselmosaiken*, σ. 114-131.

46. A. Lawrence, *Greek Architecture*, Great Britain 1957, σ. 306, σημ. 23,3.

47. Miller, *Macedonian Architecture*, σ. 95-98.

ποιηθεί στις παρυφές των φύλλων της άκανθας, στο κρεμάμενο άνθος και στους πυρήνες των παραπληρωματικών ανθέων, ανάμεσα στους βλαστούς των ελίκων.

Πηλός καστανωπός-κόκκινος.

Από τη Βεργίνα.

44. Μ.Θ. 10068 (Π ί ν. 15 β)

Τμήμα μετώπου ηγεμόνα καλυπτήρα.

Σώζεται το πάνω μέρος του. Δεξιά διακρίνεται έλικά στραμμένη προς το κέντρο και παραπληρωματικό άνθος δοσμένο προοπτικά. Πάνω διπλό ανθέμιο: στο κέντρο βρίσκεται ένα μικρό εννεάφυλλο ανθέμιο με φύλλα κοίλα που γέρνουν προς τα κάτω και εξωτερικά ένα δεκαπεντάφυλλο με φύλλα που συγκλίνουν προς τα πάνω. Σε όλη την επιφάνεια σώζονται ίχνη καστανού χρώματος. Πηλός κοκκινωπός-καστανός.

Ύψ. 0,20, πλ. 0,15 μ.

Από τη Βεργίνα.

45. Μ.Θ. 761 ή 1252 (Π ί ν. 16 α-δ)

Γωνιακός ηγεμόνας στρωτήρας με λεοντοκεφαλή και σίμη.

Στη δεξιά πλευρά σώζεται μέρος της επαέτιας σίμης με κατατομή κοίλου κυματίου και ίχνη από γραπτή φυτική διακόσμηση. Κάτω φαρδιά ταινία που εισέχει. Στην άλλη πλευρά το μέτωπο διαμορφώνεται σε απλό ηγεμόνα στρωτήρα και είναι διακοσμημένο με γραπτό μαϊάνδρο και ανάμεσα τετράγωνα. Στη γωνία η σίμη συνεχίζεται για λίγο και προς την άλλη πλευρά, όπου βρίσκεται η λεοντοκεφαλή-υδρορρόη. Η οριζόντια επιφάνεια στην πλευρά κάτω από τη σίμη έχει γραπτή διακόσμηση με σπειρομαϊάνδρο, ενώ στην άλλη πλευρά βάθυνση σε μορφή κοίλου κυματίου, διακοσμημένου με ανθέμια και άνθη λωτού εναλλάξ, τα οποία συνδέονται μεταξύ τους με έλικες. Και στις δύο πλευρές φέρει «αναθύρωση». Πηλός κοκκινωπός.

Μήκ. 0,445, ύψ. 0,243, πλ. 0,28 μ.

Με την ένδειξη «Μεταφέρθηκε από τα Παλατίτσια από τον Κοτζιά».

46. Μ.Θ. (ακατάγραφο) (Π ί ν. 15 γ)

Μέτωπο ηγεμόνα καλυπτήρα.

Φέρει ανάγλυφη διακόσμηση: από φύλλα άκανθας, που βρίσκονται στο κάτω μέρος,

βγαίνουν δύο βλαστοί που σχηματίζουν πάνω αντωπές έλικες προς τα μέσα και κάτω δύο άλλες μικρότερες. Δεξιά και αριστερά παραπληρωματικά άνθη, προοπτικά δοσμένα και στο κέντρο ανάμεσα στις έλικες κρινοειδές ανάστροφο άνθος. Στο πάνω μέρος φέρει διπλό ανθέμιο: το εσωτερικό είναι μικρό με εννέα κοίλα αποκλίνοντα φύλλα και το εξωτερικό μεγαλύτερο, με δεκαπέντε κυρτά και συγκλίνοντα φύλλα. Ίχνη κιτρινωπού χρώματος σε όλο το μέτωπο, εκτός από τις παρυφές των φύλλων της άκανθας, τους πυρήνες των παραπληρωματικών ανθέων και τις άκρες των πετάλων του κρινοειδούς άνθους που έχουν χρώμα κόκκινο. Πηλός καστανωπός-κόκκινος.

Ύψ. 0,265, πλ. 0,23 μ.

Από τη Βεργίνα.

47. Μ.Θ. (ακατάγραφο) (Π ί ν. 15 δ)

Μέτωπο ηγεμόνα καλυπτήρα.

Όμοιο με τον αριθ. 46. Συμπληρωμένη η κάτω δεξιά γωνία. Πηλός καστανωπός-κόκκινος.

Ύψ. 0,28, πλ. 0,23 μ.

Από τη Βεργίνα.

48. Μ.ΒΕ. (ακατάγραφο) (Π ί ν. 17 β)

Σίμη με γραπτή διακόσμηση.

Αποτελείται από τρία μέρη: στο κάτω μέρος μια φαρδιά ταινία που εισέχει. Ακολουθεί ένα κοίλο κυμάτιο και πάνω μια στενή ταινία στο πέρας της προεξοχής του κυματίου. Ο κανόνας διακοσμείται με συνεχή σύνθετο μαϊάνδρο και ανάμεσα τετράγωνα. Ο μαϊάνδρος έχει χρώμα λευκοκίτρινο, το εσωτερικό των τετραγώνων είναι κόκκινο και το βάθος μαύρο. Το κοίλο κυμάτιο διακοσμείται με ανθέμια που εναλλάσσονται με άνθη λωτών. Οι κάλυκες των ανθέων των λωτών είναι οδοντωτοί, σε μορφή άκανθας κι έχουν χρώμα λευκοκίτρινο. Τα φύλλα τους είναι κόκκινα με περίγραμμα λευκοκίτρινο. Το βάθος είναι μαύρο. Τα φύλλα των ανθεμίων είναι λευκοκίτρινα και οι πυρήνες κόκκινοι με περίγραμμα λευκό. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τρόπος απόδοσης των παραπληρωματικών φυλλαρίων των ελίκων, που παισιώνουν τους πυρήνες, με την απόδοση της εσωτε-

ρικής επιφάνειας (σκιάς) με κόκκινο χρώμα. Η πάνω ταινία διακοσμείται με αστράγαλο. Πηλός κοκκινωπός-κίτρινος. Μήκ. μετώπου 0,61, ύψ. 0,215 μ. Βεργίνα, ανάκτορο.

49. Μ.ΒΕ. (ακατάγραφo) (Π ί ν. 17 γ)

Τμήμα μετώπου σίμης.

Σε κατατομή έχει μορφή ανάστροφου λεσβίου κυματίου. Λείπει η κάτω ταινία. Το κυμάτιο σώζει μέρος της γραπτής διακόσμησης από εναλλασσόμενα άνθη λωτού και ανθέμια, που αποδίδονται με πορτοκαλί χρώμα, εκτός από τα κέντρα των πυρήνων των ανθεμίων που έχουν βαθύ κόκκινο χρώμα. Στο πάνω μέρος φέρει ταινία διακοσμημένη με γραπτό αστράγαλο. Πηλός κοκκινωπός.

Μήκ. 0,33, ύψ. 0,155 μ.

Βεργίνα, ανάκτορο.

50. Μ.ΒΕ. (ακατάγραφo) (Π ί ν. 17 α)

Τμήμα ηγεμόνα στρωτήρα.

Το μέτωπο, ολοκληρωτικά απολεπισμένο, δε σώζει τη διακόσμηση, ενώ η κάτω επιφάνεια, που έχει τη μορφή κοίλου κυματίου,

διακοσμείται με εναλλασσόμενα άνθη λωτών και ανθέμια. Το βάθος είναι μαύρο. Οι έλικες, τα φύλλα των ανθεμίων και τα δύο πέταλα των λωτών είναι κιτρινωπά, ενώ το κεντρικό πέταλό τους, οι κάλυκες και οι πυρήνες των ανθεμίων είναι κόκκινοι με κιτρινωπό περίγραμμα. Πηλός καστανωπός-κίτρινος.

Μήκ. 0,26 μ.

Βεργίνα, ανάκτορο.

51. Μ.ΒΕ. (ακατάγραφo) (Π ί ν. 17 δ)

Τμήμα ηγεμόνα στρωτήρα.

Στο επίπεδο μέτωπο, που παρουσιάζει μια κλίση προς τα μέσα καθώς ανεβαίνει προς τα πάνω, σώζεται μέρος της διακόσμησης από μαϊάνδρο και αβακωτό κόσμημα. Η κάτω επιφάνεια διαμορφώνεται σε κοίλο κυμάτιο με γραπτή διακόσμηση από εναλλασσόμενα ανθέμια και άνθη λωτών, που έχουν χρώμα κιτρινωπό σε βάθος μαύρο. Το εσωτερικό του πυρήνα των ανθεμίων είναι κόκκινο. Πηλός καστανοκίτρινος.

Μήκ. 0,21, ύψ. 0,065 μ.

Βεργίνα, ανάκτορο.

Πέλλα

Στη δεύτερη κατά σειρά πρωτεύουσα των Μακεδόνων, την Πέλλα, *τὴν μεγίστην τῶν ἐν Μακεδονίᾳ πόλεων* κατά τον Ξενοφώντα⁴⁸, που για πρώτη φορά μνημονεύει ο Ηρόδοτος⁴⁹ και αργότερα αναφέρεται και από το Στράβωνα⁵⁰ και το Σκύλακα τον Καρυανδέα⁵¹, οι ανασκαφικές έρευνες άρχισαν στις αρχές του αιώνα μας σε πολύ περιορισμένη κλίμακα⁵². Όταν επαναλήφθηκαν, πολύ αργότερα, στη δεκαετία 1950-1960⁵³, αποκάλυψαν τμήματα της πόλης,

48. Ξενοφόντος, Ελληνικά V, II, 13.

49. Ηροδότου, Ιστορίαι VII, 123: *Ἄξιός οὐρίζει χώρην τὴν Μυγδονίην τε καὶ Βοττιαίδα τῆς ἔχουσι τὸ παρὰ θάλασσαν στεῖνόν χωρίον πόλιες Ἰχναι τε καὶ Πέλλα*. Για το πρόβλημα αν η Πέλλα ήταν παραθαλάσσια πόλη βλ. Δ. Παπακωνσταντίνου-Διαμαντούρου, Προβλήματα περί την τοπογραφίαν της Πέλλης, Αρχαία Μακεδονία II, σ. 343-354. Για την τοπογραφία της πόλης βλ. της ίδιας, Πέλλα I, Ιστορική επισκόπησις και μαρτυρίαι, Αθήνα 1971.

50. Στράβων Ζ', Αποσπάσματα, 330, 3, 23.

51. Σκύλακος, Περίπλους, 66: *Πέλλα πόλις καὶ βασιλείον ἐν αὐτῇ καὶ ἀνάπλους ἐς αὐτὴν ἀνὰ τὸν Λουδίαν*.

52. Τις πρώτες ανασκαφές πραγματοποίησε η Αρχαιολογική Εταιρεία με το Γ. Οικονόμο, ΠΑΕ 1914, σ. 127-148, ΠΑΕ 1915, σ. 237-244, ΑΔ 4 (1918), σ. 1-29, ΑΜ 51 (1926), σ. 75-97.

53. Οι συστηματικές ανασκαφές άρχισαν το 1954 και συνεχίζονται μέχρι σήμερα. Βλ. σχετικά Ph. Petsas, New Discoveries at Pella, Birthplace and Capital of Alexander, Archaeology XI (1958), σ. 246-254, του ίδιου, Pella, Literary Tradition and Archaeological Research, BalkSt I (1960), σ. 113-128, Χ. Μακαρόνας, Ανασκαφαί Πέλλης 1957-1960, ΑΔ 16 (1960): Μελέται, σ. 72-83, ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 209-213, ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 200-206, Ph. Petsas, Ten Years at Pella, Archaeology XVII (1964), σ. 74-84, Χ. Μακαρόνας, ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 334-344, Φ. Πέτσας, Χρονικά αρχαιολογικά 1966-1967, Μακεδονικά 9 (1969), σ. 101-224, Μ. Σιγανίδου, ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 713, Petsas, Pella.

που, όπως αποδείχτηκε, ήταν χτισμένη σύμφωνα με το λεγόμενο Ιπποδάμειο σύστημα⁵⁴, χωρισμένη με κάθετους μεταξύ τους δρόμους σε ορθογώνια οικοδομικά τετράγωνα, στα οποία εντάσσονταν δύο ή τρεις οικίες στη σειρά κατά το μεγάλο άξονα. Τα σημαντικότερα σπίτια αποκαλύφθηκαν στον τομέα Ι (ανοίχτηκαν συνολικά έξι τομείς), ενώ στους τομείς ΙΙ και ΙΙΙ, στη λεγόμενη περιοχή της ακρόπολης, αποκαλύφθηκαν θεμελιώσεις μεγάλων κτιρίων, που πιθανώς ανήκουν σε ανάκτορα. Τμήματα του τείχους της πόλης αποκαλύφθηκαν στα δυτικά του σημερινού χωριού Παλιά Πέλλα⁵⁵. Μολονότι οι φιλολογικές και επιγραφικές μαρτυρίες βεβαιώνουν την ύπαρξη ναών στην πόλη, κανένας από αυτούς δεν επισημάνθηκε μέχρι σήμερα⁵⁶.

Από τους ανασκαφικούς τομείς Ι-VI, ανάμεσα στα άλλα ευρήματα, συγκεντρώθηκε ένας μεγάλος αριθμός κεραμιδιών (σίμες, ηγεμόνες στρωτήρες, ηγεμόνες καλυπτήρες, αγγεία).

Η έλλειψη σαφών και ισχυρών στοιχείων για τη χρονολόγηση των οικιών των τομέων Ι και ΙΙ δημιούργησε πολλές συζητήσεις γύρω από αυτό το πρόβλημα. Οι περισσότερες απόψεις και τα συμπεράσματα στηρίχτηκαν στα ψηφιδωτά δάπεδα των οικιών και κυρίως σε αυτά με απεικονίσεις μορφών⁵⁷. Αρχικά τα ψηφιδωτά χρονολογήθηκαν προς το τέλος του 4ου αι., γύρω στο 300 π.Χ., από το Φ. Πέτσα, ο οποίος τα κατέταξε ανάμεσα στα ψηφιδωτά της Ολύνθου και σε αυτά που βρέθηκαν στη Morgantina της Σικελίας⁵⁸. Ο ανασκαφέας του ίδιου τομέα, Χ. Μακαρόνας, καθώς και ο Μ. Ανδρόνικος, τα χρονολόγησαν στην ίδια εποχή⁵⁹, ενώ άλλοι μελετητές στα χρόνια των Διαδόχων⁶⁰ και άλλοι στην περίοδο της βασιλείας του Αντίγονου Γονατά⁶¹, γύρω στο 275 π.Χ. Μερικά χρόνια αργότερα, ο Χ. Μακαρόνας αναθεωρεί την πρώτη του άποψη και τα χρονολογεί γύρω στο 320 π.Χ.⁶². Ο Salzmann τα χρονολογεί γύρω στα 340/30-320/10 π.Χ.⁶³. Το θέμα ωστόσο κλείνει οριστικά με τη χρονολόγηση των ψηφιδωτών από το Γ. Τουράτσογλου στο τελευταίο τέταρτο του 4ου αι., χρονολόγηση που βασίστηκε σε στοιχεία ανασκαφικά, τα οποία προέκυψαν από δοκιμαστικές τομές κάτω από τα ψηφιδωτά, με αφορμή εργασίες συντήρησής τους⁶⁴.

52. Μ.ΠΕ. (ακατάγραφο) (Πίνακας 17 ε-στ)

Τμήμα ηγεμόνα στρωτήρα.

Στο μέτωπο οριζόντιες και κάθετες εγγράφες γραμμές σχηματίζουν μικρά τετρά-

γωνα, πλευράς περίπου 0,01 μ. Σώζονται ίχνη μαύρου και κόκκινου χρώματος από τη γραπτή διακόσμηση, που αποτελούνταν από μαϊάνδρο και αβακωτό. Στην κάτω

54. Για το Ιπποδάμειο σύστημα βλ. J. R. McCredie, *Hippodamos of Miletos*, Studies presented to George Hanfmann, Mainz 1971.

55. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 506, σχέδ. 1.

56. Πausanίου, *Ελλάδος Περιήγησις*, Αττικά Ι, 16, 1 (λατρεία του Δία). T. Livius XLII, 51, 1-2 (λατρεία της Αθηνάς Αλκιδήμου).

57. Για το χρονικό αποκάλυψης των ψηφιδωτών βλ. ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 212, πίν. 239α, 241-242, ΑΔ 16 (1960): Μελέται, σ. 74 κ.ε., πίν. 43-46.

58. Ph. Petsas, *Pella, Studies in Mediterranean Archaeology*, vol. XIV, Lund 1964, σ. 5, εικ. 2-6.

59. Χ. Μακαρόνας, *Ανασκαφαί Πέλλης 1957-1960*, ΑΔ 16 (1960): Μελέται, σ. 72-83, πίν. 35-40, Μ. Andronikos, *Ancient Greek Painting and Mosaics in Macedonia*, BalkSt 5 (1964), σ. 293.

60. O M. Robertson (*La peinture grecque*, Paris 1959, σ. 170) αρχικά τα χρονολόγησε στα χρόνια του Αλέξανδρου ή των διαδόχων του και αργότερα προς το τέλος του 4ου αι. (*Greek Mosaics*, JHS 85 (1965), σ. 89). Ο K. Schefold χρονολόγησε το ψηφιδωτό του κυνηγιού ελάφου με την υπογραφή του Γνώσιος γύρω στο 320 π.Χ. (K. Schefold, *Die Griechen und ihre Nachbarn*, PKG I, Berlin 1967, σ. 228).

61. G. Bakalakis, *Neue Funde aus der Umgebung von Thessaloniki*, AA 1966, σ. 537.

62. Αρχαία Μακεδονία Ι, σ. 164.

63. Βλ. παρακάτω, υποσημ. 237.

64. Γ. Τουράτσογλου, *Μεταλεξάνδρεια Πέλλα*, ΑΔ 30 (1975): Μελέται, σ. 181.

επιφάνεια ένα βαθύ κοίλο κυμάτιο ορίζεται από κόκκινη ταινία. Το κυμάτιο σώζει γραπτή διακόσμηση από ένα πεντάφυλλο ανθέμιο και μισό άνθος λωτού. Η υπόλοιπη επιφάνεια φέρει λεπτό στρώμα καθαρού ωχροκάστανου πηλού. Πηλός καστανός ακάθαρτος.

Μήκ. 0,17, ύψ. 0,09, πλ. 0,12 μ.

Πέλλα, τομέας IV, τετράγωνο 2, οικία με τα κονιάματα, από την επίχωση.

53. Μ.ΠΕ. Κ 1810 (Π ί ν. 22 α-γ)

Τμήμα σίμης με λεοντοκεφαλή-υδρορρόη. Το μέτωπο της σίμης σε κατατομή έχει μορφή ορθού λεσβίου κυματίου. Στο κάτω μέρος φέρει ένα λεπτό ακόσμητο κανόνα και μία ταινία στο πάνω μέρος. Στο κυμάτιο του μετώπου η διακόσμηση είναι ανάγλυφη: στριφτός πολύνευρος βλαστός, ελισσόμενος, διακλαδίζεται διαδοχικά σε τέσσερις σπείρες και λεπταίνει βαθμιαία από τη μια στην άλλη. Στο άκρο του κυματίου ανάγλυφο πεντάφυλλο ημιανθέμιο με φύλλα που γέρνουν προς τα κάτω. Σώζονται ίχνη κόκκινου χρώματος. Πηλός καστανωπός ακάθαρτος. Για τα ανάγλυφα μέρη έγινε χρήση καθαρού πηλού.

Μήκ. 0,23, ύψ. 0,145 μ.

Πέλλα. Από την ακρόπολη.

54. Μ.ΠΕ. (ακατάγραφο) (Π ί ν. 20 α)

Τμήμα της αριστερής πλευράς ηγεμόνα στρωτήρα.

Στο επίπεδο μέτωπο φέρει γραπτή διακόσμηση από σύνθετο μαϊάνδρο στο χρώμα του πηλού, πάνω σε μαύρο βάθος. Η κάτω οριζόντια επιφάνεια, που εξέιχε από το γείσο, έχει τη μορφή κοίλου κυματίου και σώζει γραπτή διακόσμηση με ανθέμιο και άνθος λωτού. Το ανθέμιο φυτρώνει ανάμεσα σε δύο αντίστροφες σπείρες με παραπληρωματικά φυλλάρια. Το κέντρο του πυρήνα του ανθεμίου, των καλύκων και του κεντρικού φύλλου του άνθους του λωτού είναι κόκκινα. Τα υπόλοιπα μέρη έχουν το χρώμα του πηλού και το βάθος είναι μαύρο. Μετά το κυμάτιο υπάρχει μια κόκκινη ταινία. Πηλός κοκκινωπός-κίτρινος ακάθαρτος.

Μήκ. 0,223, πλ. 0,15 μ.

Πέλλα, τομέας I.

55. Μ.ΠΕ. (ακατάγραφο) (Π ί ν. 19 δ-ε)

Το δεξιό μισό περίπου ηγεμόνα στρωτήρα. Σώζεται τμήμα του μετώπου, όλη η δεξιά πλευρά και μέρος της πίσω πλευράς. Η δεξιά πλευρά υψώνεται κατά 0,025 μ. σε σχέση με το πάνω μέρος του μετώπου και παράλληλα παρουσιάζει μια προεξοχή κοντά στο μέτωπο, «αναθύρωση». Σώζονται δύο οπές προσήλωσης, η μία κοντά στο μέτωπο και η άλλη πιο πίσω, στη γωνία της «αναθύρωσης». Η κάτω οριζόντια επιφάνεια έχει «αναθύρωση» και στις τέσσερις πλευρές, πλ. 0,11 στην μπροστινή, 0,075 στη δεξιά και 0,09 μ. στην πίσω πλευρά. Το μέτωπο είναι επίπεδο, αλλά όχι κάθετο, αφού συγκλίνει κατά 0,008 μ., και έχει διακόσμηση από σύνθετο μαϊάνδρο και αβακωτό κόσμημα. Στην κάτω επιφάνεια, που εξέιχε από το γείσο, υπάρχει μια ταινία κόκκινου χρώματος και μετά ένα κοίλο κυμάτιο με την τυπική διακόσμηση από εναλλασσόμενα άνθη λωτών και ανθέμια. Μια πλατιά κόκκινη ταινία μετά το κυμάτιο συμπλήρωνε τη διακόσμηση στο σημείο αυτό. Πηλός καστανοκίτρινος ακάθαρτος. Στις ορατές επιφάνειες έχει επίστρωση από καθαρό πηλό.

Μήκ. 0,65, πλ. 0,21 μ.

Πέλλα, τομέας I, τετράγωνο I, αυλή I.

56. Μ.ΠΕ. (ακατάγραφο) (Π ί ν. 20 γ)

Τμήμα ηγεμόνα στρωτήρα.

Η δεξιά πλευρά υψώνεται κατά 0,025 μ. από το υπόλοιπο επίπεδο και ταυτόχρονα, στο μπροστινό μέρος, σε μήκος 0,012 μ., εξέχει κατά 0,013 μ., δημιουργώντας «αναθύρωση». Το επίπεδο μέτωπο έφερε γραπτή διακόσμηση από σύνθετο μαϊάνδρο και ανάμεσα αβακωτό κόσμημα. Στην κάτω εξέχουσα επιφάνεια κοίλο κυμάτιο με εναλλασσόμενα ανθέμια και άνθη λωτών. Σώζεται τμήμα «αναθύρωσης» στη δεξιά πλευρά και αμέσως μετά το κυμάτιο, πλ. 0,08 μ. Στην εσωτερική γωνία της «αναθύρωσης», οπή προσήλωσης. Πηλός κοκκινωπός-κίτρινος με προσμείξεις.

Μήκ. 0,32, πλ. 0,23, ύψ. μετώπου 0,06 μ.

Πέλλα, τομέας I.

57. Μ.ΠΕ. (ακατάγραφο) (Π ί ν. 20 β)

Τμήμα ηγεμόνα στρωτήρα.

Σώζεται τμήμα του μετώπου, απολεπισμένο, εκτός από ένα σημείο όπου διακρίνονται δύο κεραίες μαιάνδρου. Από την κάτω επιφάνεια σώζεται «αναθύρωση», πλ. 0,09 μ., με μια κόκκινη ταινία και στο μπροστινό μέρος κοίλο κυμάτιο, βάθ. 0,015 μ., διακοσμημένο με εναλλασσόμενα άνθη λωτών και ανθέμια. Το βάθος είναι μαύρο. Το κέντρο του πυρήνα του ανθεμίου και των καλύκων των ανθέων των λωτών είναι κόκκινα και τα υπόλοιπα μέρη έχουν το χρώμα του πηλού. «Αναθύρωση» σώζεται και κατά μήκος της αριστερής πλευράς, τόσο στην κάτω επιφάνεια όσο και στην κατακόρυφη. Έχει δύο οπές προσήλωσης, μία κοντά στο μέτωπο αμέσως πίσω από το κοίλο κυμάτιο και μία στη γωνία της «αναθύρωσης». Πηλός κοκκινωπός-κίτρινος ακάθαρτος. Μήκ. 0,235, πλ. 0,18 μ. Πέλλα, τομέας IV, από την ανασκαφή στον αγρό Σγουράκη.

58. Μ.ΠΕ. (ακατάγραφο) (Π ί ν. 23 δ)
Τμήμα ηγεμόνα καλυπτήρα.
Σώζει μέρος του ανάγλυφου μετώπου, που έφερε διακόσμηση ανθεματή. Από έναν έντονα κοίλο ωόσχημο πυρήνα έβγαιναν εννέα φύλλα με νεύρωση στο μέσο, από τα οποία σώζονται έξι και τμήματα των άλλων τριών. Επίχρισμα κιτρινωπό. Όλο το μέτωπο είναι ελαφρά κοίλο. Πηλός κόκκινος ακάθαρτος.
Ύψ. 0,235, πλ. 0,205 μ.
Πέλλα, τομέας II.

59. Μ.ΠΕ. K 1592 (Π ί ν. 22 δ-ε)
Ακρωτήριο με ανθεματώ μέτωπο.
Από έναν κοίλο ωόσχημο πυρήνα φυτρώνουν επτά φύλλα ενός εννεάφυλλου ανθεμίου, ενώ τα δύο τελευταία προς τα κάτω είναι ανεξάρτητα και ενώνονται μεταξύ τους κάτω από τον πυρήνα. Εκτός από το σχεδόν κατακόρυφο κεντρικό φύλλο (με μια απόκλιση από την κάθετο προς τα δεξιά, ως προς το θεατή), όλα τα υπόλοιπα παρουσιάζουν μια έντονη κλίση προς το κέντρο και η κορυφή του καθενός ενώνεται —καθώς κλίνει προς τα μέσα— με τη ράχη του προηγούμενου. Τα φύλλα αποδίδονται σε έξεργο ανάγλυφο και φέρουν στο μέσο νεύρωση. Πηλός κοκκινωπός ακάθαρτος.

Ύψ. 0,39, πλ. 0,22 μ.
Πέλλα. Από την ακρόπολη.

60. Μ.ΠΕ. K 1591 (Π ί ν. 23 α-β)
Όμοιο με το προηγούμενο.
Ύψ. 0,39, πλ. 0,225 μ.
Πέλλα. Από την ακρόπολη.

61. Μ.ΠΕ. (ακατάγραφο) (Π ί ν. 24 δ)
Τμήμα γωνιακού στρωτήρα λακωνικού τύπου.
Σώζεται μέρος της πίσω πλευράς και του μετώπου σε ορθή γωνία. Το μέτωπο διαμορφώνεται απλά με μια κάμψη προς τα κάτω και διακοσμείται με εγχάρακτο μαιάνδρο. Πηλός κόκκινος ακάθαρτος.
Μήκ. 0,335, πλ. 0,33 μ.
Πέλλα, τομέας IV, τετράγωνο 2 (οικία με τα κονιάματα).

62. Μ.ΠΕ. (ακατάγραφο) (Π ί ν. 24 ε)
Μέτωπο ηγεμόνα καλυπτήρα λακωνικού τύπου.
Φέρει διακόσμηση από εγχάρακτο μαιάνδρο. Πηλός κόκκινος ακάθαρτος.
Ύψ. 0,12, πλ. 0,30 μ.
Πέλλα, τομέας IV, τετράγωνο 2 (οικία με τα κονιάματα).

63. Μ.ΠΕ. (ακατάγραφο) (Π ί ν. 23 γ)
Τμήμα μετώπου ηγεμόνα καλυπτήρα, όμοιου με τον αριθ. 58.
Σώζεται ο ωόσχημος πυρήνας και οι μίσχοι των φύλλων του ανθεμίου. Επίχρισμα κιτρινωπό.
Ύψ. 0,085, πλ. 0,125 μ.
Πέλλα, τομέας II.

64. Μ.ΠΕ. (ακατάγραφο) (Π ί ν. 24 α)
Τμήμα ανθεματού μετώπου ηγεμόνα καλυπτήρα.
Σώζονται οκτώ φύλλα από ανθέμιο, τα οποία βγαίνουν από ένα άλλο μικροσκοπικό ανθέμιο που λειτουργεί ως πυρήνας. Σώζεται επίχρισμα κοκκινωπό και κιτρινωπό. Πηλός καστανοκόκκινος ακάθαρτος με μαρμαρυγία.
Ύψ. 0,09, πλ. 0,10 μ.
Πέλλα.

65. Μ.ΠΕ. (ακατάγραφο) (Π ί ν. 24 γ)
Τμήμα ηγεμόνα καλυπτήρα.

Σώζει οκτώ φύλλα από το ανθέμιο, το οποίο είχε ως πυρήνα ένα άλλο μικροσκοπικό ανθέμιο. Επίχρισμα κιτρινωπό και κόκκινο. Ανάμεσα στα φύλλα ίχνη γαλάζιου χρώματος. Πηλός καστανοκόκκινος ακάθαρτος με μαρμαρυγία.

Ύψ. 0,07, πλ. 0,10 μ.

Πέλλα.

66. Μ.ΠΕ. (ακατάγραφο) (Π ί ν. 24 β)

Τμήμα ηγεμόνα καλυπτήρα.

Σώζονται τέσσερα φύλλα με επίχρισμα κιτρινωπό. Πηλός κοκκινωπός ακάθαρτος.

Ύψ. 0,082, πλ. 0,065 μ.

Πέλλα, τομέας Ι, τετράγωνο 3.

67. Μ.ΠΕ. (ακατάγραφο) (Π ί ν. 21 α)

Τμήμα μετώπου ηγεμόνα καλυπτήρα με ανάγλυφη διακόσμηση.

Σώζεται μία έλικα και τμήμα μιας άλλης απέναντί της. Κάτω από την αριστερή έλικα σώζεται κυρτός βλαστός με αντίθετη κατεύθυνση και ανάμεσά τους το μεγαλύτερο τμήμα ενός άνθους με κοκκιδωτό πυρήνα. Ανάμεσα στις δύο έλικες ανάστροφο άνθος με οδοντωτά σέπαλα (πιθανώς παριστάνεται ρόδο). Πάνω από τις έλικες σώζεται μέρος του πυρήνα ανθεμίου, στο οποίο θα πρέπει να ανήκει το άκρο ενός φύλλου στα αριστερά του θραύσματος. Επίχρισμα λευκοκίτρινο. Το μέτωπο χύθηκε σε ξεχωριστό καλούπι και κατόπιν επικολλήθηκε στον κυρίως καλυπτήρα. Πηλός κόκκινος ακάθαρτος.

Ύψ. 0,11, πλ. 0,13 μ.

Πέλλα, τομέας Ι, τετράγωνο 2.

68. Μ.ΠΕ. (ακατάγραφο) (Π ί ν. 21 β)

Μέτωπο ηγεμόνα καλυπτήρα με ανάγλυφη διακόσμηση.

Από μια τρίφυλλη οδοντωτή άκανθα στο κάτω μέρος βγαίνουν τέσσερις βλαστοί. Από αυτούς οι δύο μεσαίοι, που φέρουν αυλάκωση, απολήγουν ψηλά σε δύο αντωπές έλικες, ανάμεσα στις οποίες και προς τα κάτω βρίσκεται άνθος. Οι άλλοι δύο βλαστοί, σε χαμηλότερο σημείο, απλώνονται δεξιά και αριστερά και απολήγουν σε δύο μικρές έλικες ο καθένας. Στα δύο άκρα και ανάμεσα στους βλαστούς φυτρώνουν δύο παραπληρωματικά ανθέμια με επτά φύλλα.

Το πάνω μέρος του μετώπου διαμορφώνεται σε ανθέμιο δωδεκάφυλλο με συγκλίνοντα φύλλα. Ο πυρήνας του ανθεμίου είναι ένα μικρότερο ανθέμιο με δέκα φύλλα της ίδιας μορφής. Πηλός καστανέρυθρος με αποχρώσεις κιτρινωπές από κακή όπτηση.

Ύψ. 0,18, πλ. 0,163 μ.

Πέλλα, τομέας VI.

69. Μ.ΠΕ. (ακατάγραφο) (Π ί ν. 21 γ)

Μέτωπο ηγεμόνα καλυπτήρα με ανάγλυφη διακόσμηση.

Στο κάτω μέρος άκανθα, από την οποία βγαίνουν δύο βλαστοί με αυλάκωση, που διακλαδίζονται και απολήγουν πάνω σε δύο αντίνωτες έλικες και κάτω, χαμηλότερα, σε μικρότερες διπλές. Ανάμεσα στους βλαστούς και κάτω από τις πάνω αντίνωτες έλικες υπάρχει άνθος με μεγάλο ύπερο. Στο πάνω μέρος το μέτωπο διαμορφώνεται σε εννεάφυλλο ανθέμιο με φύλλα που φέρουν αυλάκωση και γέρνουν προς τα κάτω. Λείπει ένα τμήμα από την κορυφή του ανθεμίου. Συμπληρωμένο ένα τμήμα της αριστερής πλευράς. Πηλός καστανοκόκκινος με μαρμαρυγία.

Ύψ. 0,142, πλ. 0,155 μ.

Πέλλα, τομέας Ι, τετράγωνο 2.

70. Μ.ΠΕ. (ακατάγραφο) (Π ί ν. 21 δ)

Τμήμα του μετώπου ηγεμόνα καλυπτήρα.

Σώζει ανάγλυφη διακόσμηση από δύο έλικες που στρέφονται προς τα μέσα. Πάνω από τις έλικες, από έναν πυρήνα που έχει τη μορφή σχηματοποιημένου ανθεμίου ή άνθους, σώζονται οκτώ από τα δεκατρία φύλλα ενός ανθεμίου. Επίχρισμα κιτρινωπό. Τα φύλλα διατηρούν ίχνη γαλάζιου χρώματος. Πηλός κοκκινωπός-κίτρινος ακάθαρτος.

Ύψ. 0,15, πλ. 0,105 μ.

Πέλλα, τομέας Ι, τετράγωνο 2.

71. Μ.ΠΕ. (ακατάγραφο) (Π ί ν. 18 α)

Μεγάλο τμήμα σίμης με το αριστερό πέρας.

Στο κάτω μέρος φαρδύς κανόνας, που εξέχει, με γραπτή διακόσμηση από σύνθετο μαίανδρο στο χρώμα του πηλού και ανάμεσα αβακωτό κόσμημα. Πάνω από τον κανόνα αυτό ένα πλατύ κοίλο κυμάτιο κατα-

λαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος του μετώπου και διακοσμείται με επαναλαμβανόμενα θέματα: από τους κάλυκες ανθέων λωτών βγαίνουν δύο βλαστοί που κατευθύνονται δεξιά και αριστερά και απολήγουν σε αντί-νωτες έλικες, από τη ράχη των οποίων φυτρώνουν φυλλάρια. Ανάμεσα από τις έλικες βγαίνουν οι ρομβοειδείς πυρήνες εννεάφυλλων ανθεμίων, που βρίσκονται ανάμεσα στα άνθη των λωτών. Όλα τα θέματα αποδίδονται με το χρώμα του πηλού, εκτός από το εσωτερικό των πυρήνων, των πετάλων και των σεπάλων των λωτών, που έχουν χρώμα κόκκινο. Το βάθος είναι μαύρο. Στο πάνω μέρος λεπτή ταινία διακοσμημένη με γραπτό αστράγαλο.

Ύψ. 0,175 μ.

Πέλλα, τομέας Ι, τετράγωνο Ι.

ΑΔ 16 (1960): Μελέται, πίν. 67α.

72. Μ.ΠΕ. Κ 1573 (Π ί ν. 18 δ)

Απότμημα σίμης με ανάγλυφη διακόσμηση. Σώζεται περίπου το μισό, με το αριστερό πέρας και τμήμα της οπής της υδρορρόης. Στο κάτω μέρος έφερε ταινία, από την οποία σώζεται ένα τμήμα, ενώ στο πάνω μέρος έφερε μια δεύτερη ταινία επίπεδη, μάλλον ακόσμητη. Το μέτωπο έχει σε κατατομή μορφή ορθού λεσβίου κυματίου και διακοσμείται με ένα ανάγλυφο σύνθετο φυτικό θέμα: στο άκρο αριστερά μισό άνθος λωτού βγαίνει από άκανθα. Ανάμεσα στην άκανθα και στον κάλυκα του άνθους του λωτού φυτρώνει βλαστός νευρώδης, που κατευθύνεται δεξιά και διακλαδίζεται σε δύο έλικες αντίθετης φοράς. Από αυτές η πρώτη, και μεγαλύτερη, στρέφεται προς τα κάτω, ενώ η δεύτερη, πιο μικρή, στρέφεται προς τα πάνω. Το βλαστό συνοδεύει λεπτός ελίσσόμενος μίσχος που απολήγει σε μπουμπούκι. Ανάμεσα στις δύο έλικες, από αναδιπλωμένο λεπτό μίσχο συγκρατείται καμπανόσχημο άνθος αποδοσμένο από τα πλάγια, ενώ παράλληλα στο βλαστό της δεύτερης έλικας υπάρχει μίσχος, από τον οποίο συγκρατείται επίμηκες άνθος με ο-ξυκόρυφα πέταλα και φλογόσχημο ύπερο. Στη ράχη της μικρής έλικας ανοίγει προς τα έξω σκληρή άκανθα και ανάμεσα φυτρώνει πεντάφυλλο ημιανθέμιο με φύλλα που κατευθύνονται προς το μέρος της υ-

δρορρόης.

Πέλλα, τομέας Ι.

Miller, Macedonian Architecture, πίν. XLVI.

73. Μ.ΠΕ. (Π ί ν. 19 α)

Τμήμα σίμης παρόμοιας με την αριθ. 72.

Σώζει τη μια μικρή έλικα, τμήμα της μεγάλης, το άνθος και δύο από τα φύλλα του ανθεμίου. Το τμήμα αυτό ανήκει στο αριστερό μέρος της σίμης.

Πέλλα.

ΑΔ 16 (1960): Μελέται, πίν. 70α.

74. Μ.ΠΕ. (Π ί ν. 19 β)

Τμήμα σίμης παρόμοιας με την αριθ. 73.

Σώζεται όλο το ύψος της με την κάτω ταινία, που είναι επίπεδη και ακόσμητη. Από τη διακόσμηση του κυματίου του μετώπου σώζεται η μικρή έλικα και τμήμα της μεγάλης, το καμπανόσχημο άνθος, το μεγαλύτερο μέρος του άνθους και τέσσερα από τα φύλλα του ημιανθεμίου.

Πέλλα.

ΑΔ 16 (1960): Μελέται, πίν. 70β.

75. Μ.ΠΕ. (Π ί ν. 20 ε)

Ηγεμόνας καλυπτήρας.

Το μέτωπο κάτω έχει μορφή τραπεζίου και πάνω ακολουθεί το περίγραμμα της διακόσμησης. Στο κατώτερο μέρος, από μια τρίφυλλη άκανθα βγαίνουν δύο πολύνευροι βλαστοί, καθένας από τους οποίους φέρει ένα «δέσιμο» και διακλαδίζεται σε δύο μικρότερους βλαστούς. Από αυτούς, ο ένας κατευθύνεται προς τα πάνω και απολήγει σε έλικα στραμμένη προς τα μέσα, ενώ ο άλλος κατευθύνεται στα πλάγια και κάτω, απολήγοντας σε δύο μικρότερες έλικες, από τις οποίες η εξωτερική φέρει στη ράχη της παραπληρωματικό φυλλάριο. Από τα δύο ακραία φύλλα της άκανθας, κάτω, βγαίνουν μίσχοι που απολήγουν σε δύο μπουμπούκια, από ένα προς τα πέρατα του μετώπου. Ανάμεσα στην πρώτη διακλάδωση των βλαστών φυτρώνουν δύο άνθη προοπτικά δοσμένα, με κοίλα φύλλα και κοκκιδωτό πυρήνα. Ανάμεσα στις δύο αντιμέτωπες πάνω μεγάλες έλικες κρέμεται προς τα κάτω μπουμπούκι, ενώ προς τα πάνω υψώνεται μικρό εννεάφυλλο ανθέμιο, που είναι ταυτόχρονα και ο πυρήνας του μεγάλου δεκατριάφυλλου ανθεμίου που ε-

πιστέφει το μέτωπο και έχει κοίλα και γε-
μένα προς τα κάτω φύλλα.

ΑΔ 16 (1960): Μελέται, πίν. 68.

76. Μ.ΠΕ. (Π ί ν. 20 δ)

Ηγεμόνας καλυπτήρας.

Παρόμοιος με τον αριθ. 75, με τη διαφορά
ότι λείπουν από τη σύνθεση τα μπουμπού-
κια στο κάτω μέρος του μετώπου προς τα
πλάγια.

Petsas, Pella, σ. 51, εικ. 11.

77. Μ.ΠΕ. (Π ί ν. 18 β)

Σίμη.

Το κυρίως μέτωπο έχει μορφή κοίλου κυ-
ματίου και πλαισιώνεται από μια ταινία
πάνω και μια κάτω. Η κάτω ταινία εισέχει
και διακοσμείται με σύνθετο μαϊάνδρο και
ανάμεσα τετράγωνα. Το κοίλο κυμάτιο δια-
κοσμείται με εναλλασσόμενα άνθη λωτών
και ανθέμια. Από τους κάλυκες των ανθέων
των λωτών, με τα πριονωτά φύλλα, ξεκι-
νούν δύο βλαστοί, που κατευθύνονται προς
τα πλάγια και απολήγουν σε αντίντες
έλικες, ανάμεσα στις οποίες ορθώνονται
εννεάφυλλα ανθέμια. Η πάνω ταινία διακο-
σμείται με γραπτό αστράγαλο. Στην αρι-
στερή πλευρά και προς την πίσω επιφάνεια
η σίμη φέρει προεξοχή για τη σύνδεση με
τη διπλανή σίμη, που έφερε αντίστοιχη
εσοχή.

Μίεζα

Στην περιοχή της σημερινής Νάουσας τοποθετείται η αρχαία Μίεζα⁶⁵, όπου κατά τον Πλού-
ταρχο βρισκόταν η Σχολή του Αριστοτέλη. Η αρχαιολογική έρευνα εδώ υπήρξε υποτυ-
πώδης. Εργασίες αποψίλωσης και δοκιμαστικές τομές στη θέση Κεφαλάρι ή Ισβόρια αποκά-
λυψαν οικοδομικά λείψανα που ταυτίστηκαν με το Νυμφαίο της Μίεζας και χρονολογήθηκαν
στον 4ο αι. π.Χ. από την κεραμική και τις πήλινες κεραμώσεις⁶⁶. Το μεγάλο ρωμαϊκό κτίριο
με τα ψηφιδωτά δάπεδα, που βρέθηκε στη θέση Μπαλτανέτο, δε φαίνεται να αποτελεί τμήμα

Ύψ. 0,213 μ.

Πέλλα, τομέας Ι, τετράγωνο Ι, οικία Ι.

Petsas, Pella, σ. 22, εικ. 16.

78. Μ.ΠΕ. (Π ί ν. 18 γ)

Σίμη.

Η τομή του κυρίως μετώπου έχει μορφή
κοίλου κυματίου, ενώ πάνω φέρει ταινία
διακοσμημένη με γραπτό αστράγαλο και
κάτω ένα φαρδύ κανόνα που εξέχει και δια-
κοσμείται με σύνθετο μαϊάνδρο και ανά-
μεσα αβακωτό κόσμημα. Το κοίλο κυμάτιο
φέρει και αυτό γραπτή διακόσμηση με
εναλλασσόμενα άνθη λωτών και ανθέμια.
Από λωτούς με διπλούς κάλυκες διακλαδί-
ζονται δεξιά και αριστερά δύο μίσχοι, που
απολήγουν σε σπείρες με φυλλάρια. Με
τον τρόπο αυτό δημιουργούνται ζεύγη σπει-
ρών, από τα οποία βγαίνουν τα εννεάφυλλα
ανθέμια. Όλα τα φυτικά κοσμήματα έχουν
χρώμα κιτρινόλευκο, εκτός από τα κέντρα
των φύλλων και των καλύκων των λωτών,
καθώς και των πυρήνων των ανθεμίων, που
είναι κόκκινα. Το βάθος είναι απολεπισμέ-
νο και ίσως είχε το χρώμα του πηλού ή μαύ-
ρο. Πηλός καστανοκόκκινος ακάθαρτος.

Ύψ. 0,168, μήκ. 0,61 μ.

Πέλλα, τομέας Ι.

65. Για την τοπογραφία, το σχολιασμό των πηγών και τα ζητήματα της ταύτισης βλ. Φ. Πέτσας, Ο τάφος των
Λευκαδίων, Αθήνα 1966, σ. 5-14, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

66. Τις έρευνες πραγματοποίησε η Αρχαιολογική Εταιρεία με την εποπτεία του Φ. Πέτσα, ΠΑΕ 1965, σ. 38-46,
ΠΑΕ 1966, σ. 31, ΠΑΕ 1968, σ. 65-71.

της πόλης⁶⁷. Στην ίδια περιοχή, τέσσερις μακεδονικοί τάφοι που αποκαλύφθηκαν θα πρέπει να ανήκουν σε πολίτες της Μίεζας⁶⁸.

Βέροια

Τις σχετικά φτωχές φιλολογικές μαρτυρίες για την πόλη της Βέροιας⁶⁹ συμπληρώνουν οι αρχαιολογικές έρευνες. Τα πολλά ευρήματα (τάφοι, επιγραφές, γλυπτά κτλ.) μιλούν για την ιστορία της πόλης. Χτισμένη σε ένα υψίπεδο στα ριζά του όρους Βερμίου, όπως αναφέρει ο Στράβων⁷⁰, μνημονεύεται για πρώτη φορά από το Θουκυδίδη⁷¹. Τα πρώτα λείψανα που επισημάνθηκαν ήταν τα ορατά τμήματα των τειχών, στα οποία διακρίθηκαν δύο οικοδομικές φάσεις, μια της εποχής των Αντιγονιδών και μια της ρωμαιοκρατίας⁷². Οι σωστικές ανασκαφές μέσα στη σημερινή πόλη έφεραν στο φως, εκτός από πολλά τμήματα ρωμαϊκών οδών⁷³ και κτιρίων⁷⁴, λείψανα της ελληνιστικής εποχής, όπως τμήματα θεμελιώσεων από πώρινους δόμους⁷⁵, κεραμική και πήλινες σίμες⁷⁶.

67. ΠΑΕ 1963, σ. 61-79, ΠΑΕ 1964, σ. 24 κ.ε., ΠΑΕ 1965, σ. 35-38, ΠΑΕ 1966, σ. 29-30, Έργον 1963, σ. 45 κ.ε., Έργον 1964, σ. 14 κ.ε., Έργον 1965, σ. 21 κ.ε., BCH 88 (1964), Chron. 1963, σ. 787, BCH 89 (1965), Chron. 1964, σ. 792, ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 213 κ.ε.

68. 1) Ο μεγάλος τάφος με τη διώροφη πρόσοψη: βλ. Φ. Πέτσας, Ο τάφος των Λευκαδίων, Αθήνα 1966 (τον χρονολογεί στο 300 π.Χ. περίπου). 2) Ο τάφος του Kinch: K. F. Kinch, Le tombeau de Niausta, Tombeau Macédonien, Mémoires de l'Académie Royale des Sciences, 7e Série, Sect. des Lettres IV, 3, Copenhagen 1920, σ. 283 κ.ε. (τον χρονολογεί γύρω στο 300 π.Χ.), Α. Ρωμιοπούλου - Γ. Τουράτσογλου, Ο μακεδονικός τάφος της Νιάουστας, ΑΕ 1971, σ. 146-164. 3) Ο τάφος του Λύσωνος και Καλλικλέους: βλ. Χ. Μακαρόνας, Χρονικά αρχαιολογικά, Μακεδονικά 2 (1941-1952), σ. 634 κ.ε. (τον χρονολογεί στα χρόνια του Περσέα, 178-168 π.Χ.), Ch. Makaronas - S. Miller, The Tomb of Lyson and Kallikles, Archaeology 27 (1974), σ. 248-259. 4) Ο άλλος τάφος βρίσκεται κοντά στο μεγάλο τάφο και δεν έχει ακόμα δημοσιευτεί πλήρως: βλ. K. Rhomiropoulou, A New Monumental Chamber Tomb with Paintings of the Hellenistic Period near Lefkadia (West Macedonia), AAA IV (1973), σ. 87-92. Την ίδια περίπου χρονολόγηση για τα παραπάνω μνημεία δέχεται και η Miller, Macedonian Architecture, σ. 102-104 (τάφος των Λευκαδίων) και σ. 111-113 (τάφος του Kinch).

69. Γενικά για τη Βέροια βλ. EAA VII, σ. 1135-1139, λ. Veria και EAA Suppl., σ. 899.

70. Στράβων VII, 26: *Ὅτι ἡ Βέροια πόλις ἐν ταῖς ὑπερείαις κεῖται τοῦ Βερμίου ὄρους.*

71. Θουκυδίδης I, 61, 4.

72. ΑΔ 17 (1961-62): Χρονικά, σ. 218, πίν. 260α-β και 261β, σχέδ. 7-9.

73. Τμήματα ρωμαϊκών οδών βρέθηκαν κατά μήκος και κάτω από τις σημερινές κεντρικές οδούς της πόλης, πράγμα που σημαίνει ότι η ρυμοτομία της ακολούθησε αυτή της ρωμαϊκής εποχής. Για την αποκάλυψη των οδών βλ. α) στη σημερινή οδό Μητροπόλεως: BCH 79 (1955), σ. 274, BCH 80 (1956), σ. 315, ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 430, ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 410, ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 345, ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 321-322, ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 384, ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 510, ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 438, ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 723-724, β) στη σημερινή οδό Βενιζέλου: ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 433, ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 348, ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 434, γ) στην οδό Ακαταμαχίτου: ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 431-432, ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 385, δ) στην οδό Παστέρ και Μούμουγλου: ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 706. Για την προσπάθεια απόδοσης ενός ρυμοτομικού σχεδίου στην αρχαία Βέροια βλ. Κ. Ρωμιοπούλου - Γ. Τουράτσογλου, Εκ της Αρχαίας Βεροίας, Μακεδονικά 14 (1974), σ. 163 κ.ε., σχέδ. I.

74. Για λείψανα κτιρίων ρωμαϊκής εποχής βλ. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 423, 425, 429, 433, ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 450 κ.ε.

75. Τμήματα τοίχων από ελληνιστικά κτίρια αποκαλύφθηκαν κατά καιρούς στα παρακάτω οικοπέδα της πόλης: Οικόπεδο Αφών Καραντουμάνη (στην οδό Βενιζέλου 13), ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 357-365, ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 423-425, ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 350. Οικόπεδο Ελευθεριάδου, ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 320. Οικόπεδο Β' Δημοτικού σχολείου, ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 425-429. Οικόπεδο Αφών Γκαϊντατζή, ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 429-431. Οικόπεδο Γ. Κούτερη, ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 350-351. Νησίδα πλατείας Αγίου Αντωνίου, ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 322. Οικόπεδο Δασκαλοπούλου και Παπαγεωργίου, ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 381-385. Οικόπεδο Κιοσσέογλου, ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 403. Οικόπεδο Σ. Ιωαννίδη, ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 403-404, ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 510. Οικόπεδο Χαρωνιτάκη, ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 701.

76. Για την ανεύρεση πήλινων σιμών στην πόλη της Βέροιας βλ. ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, πίν. 263α, ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, πίν. 373β-γ, ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 322.

79. M.B. (ακατάγραφο) (Π ί ν. 26 α)

Μεγάλο τμήμα σίμης.

Σώζει το αριστερό πέρας. Σε κατατομή έχει μορφή ορθού λεσβίου κυματίου. Στο πάνω μέρος φέρει ταινία. Η διακόσμηση είναι σε πρόστυπο ανάγλυφο: από άνθη λωτών με διπλούς κάλυκες βγαίνουν δεξιά και αριστερά βλαστοί που απολήγουν σε έλικες, ανάμεσα στις οποίες φυτρώνει μίσχος που πλαισιώνεται από δύο πολύ λεπτά φύλλα άκανθας και απολήγει σε προοπτικά αποδοσμένο άνθος με οκτώ οξυκόρυφα πέταλα. Αριστερά, στην πίσω πλευρά, υπάρχει εσοχή για τη σύνδεση με το διπλανό κομμάτι. Πηλός καστανός με προσμείξεις και κομμάτια τριμμένου κεραμιδιού.

Μήκ. 0,27, ύψ. 0,125 μ.

Βέροια, νησίδα Πλατείας Αγίου Αντωνίου.

80. M.B. (ακατάγραφο) (Π ί ν. 25 α)

Μεγάλο τμήμα σίμης.

Το μέτωπο σε κατατομή έχει μορφή κοίλου κυματίου και αποτελείται από τρία μέρη: κάτω ένα φαρδύ κανόνα ακόσμητο, ακολουθεί το κοίλο κυμάτιο και στο πάνω μέρος μια στενή επίπεδη ταινία επίσης ακόσμητη. Το κοίλο κυμάτιο φέρει ανάγλυφη διακόσμηση από εναλλασσόμενα ανθέμια και άνθη λωτού: από τη βάση του κάλυκα των ανθέων του λωτού, δύο βλαστοί με αντίθετη φορά απολήγουν σε οφθαλμωτές έλικες, δημιουργώντας με τον τρόπο αυτό ζεύγη ελίκων ανάμεσα στα άνθη του λωτού, από τις οποίες φυτρώνει ο πυρήνας των εννεάφυλλων ανθεμίων, τα φύλλα των οποίων παριστάνονται ελαφρά κοίλα με αποστρογγυλεμένες τις κορυφές τους. Στη δεξιά πλευρά της σίμης ένα προεξέχον τμήμα χρησίμευε προφανώς για την προσαρμογή στην αντίστοιχη εσοχή του διπλανού κομματιού σίμης. Πηλός καστανόφαιος με προσμείξεις.

Ύψ. 0,191 μ.

Βέροια, συνοικία Τσερμένι. Από περισυλλογή.

81. M.B. (Π ί ν. 25 β)

Μεγάλο τμήμα σίμης.

Σώζει και τη λεοντοκεφαλή-υδρορρόη. Σε κατατομή έχει μορφή κοίλου κυματίου. Στο κάτω μέρος υπήρχε φαρδύς κανόνας, από

τον οποίο σώζεται τμήμα μόνο, ενώ στο πάνω μέρος λεπτή επίπεδη ταινία. Το κυρίως τμήμα του μετώπου της σίμης, που έχει τη μορφή του κοίλου κυματίου, διακοσμείται με ανάγλυφα ανθέμια που εναλλάσσονται με άνθη λωτών.

ΠΑΕ 1968, πίν. 49α.

82. M.B. (Π ί ν. 25 γ)

Σίμη.

Λείπει το πάνω αριστερό ως προς το θεατή τμήμα και το μεγαλύτερο τμήμα της ταινίας στο κάτω μέρος του μετώπου, το οποίο διακοσμείται με εναλλασσόμενα ανάγλυφα ανθέμια και άνθη λωτών.

ΠΑΕ 1968, πίν. 48β.

83. M.B. (Π ί ν. 25 δ)

Σίμη.

Σε κατατομή έχει μορφή ορθού λεσβίου κυματίου. Στο κάτω μέρος έφερε πλατιά επίπεδη ταινία, αποσπασμένη τώρα κατά το μεγαλύτερο μέρος της και πάνω μια λεπτότερη επίπεδη. Στο κέντρο φέρει κυκλική βάθυνση με αδρή επιφάνεια, όπου είχε επικολληθεί το χυμένο σε ξεχωριστό καλούπι κεφάλι γοργονείου, που όμως στην περίπτωση αυτή ήταν απλώς διακοσμητικό και δε λειτουργούσε ως υδρορρόη. Η επιφάνεια του κυματίου του μετώπου φέρει ανάγλυφη διακόσμηση. Το ίδιο θέμα πλαισίωνε το γοργόνειο. Από κάλυκα άκανθας φυτρώνει ένας βλαστός που απολήγει σε σπείρες, ενώ τα κενά γεμίζουν με παραπληρωματικά θέματα, όπως ρόδακες, καμπανόσχημα άνθη, άνθη με οξυκόρυφα πέταλα και ημιανθέμια. Στο κάτω μέρος της σίμης διακρίνονται μολύβδινοι σύνδεσμοι για τη σύνδεσή της με το υπόλοιπο τμήμα του στρωτήρα.

ΠΑΕ 1968, πίν. 49β.

84. M.B. (Π ί ν. 25 ε)

Τμήμα σίμης.

Σε κατατομή έχει μορφή ορθού λεσβίου κυματίου και φέρει ανάγλυφη διακόσμηση, όμοια με αυτή της σίμης αριθ. 83.

ΠΑΕ 1968, πίν. 48α.

85. M.B. (Π ί ν. 25 στ)

Τμήμα γοργονείου.

Σώζεται το δεξιό μέρος του προσώπου της γοργόνας και τμήμα της κόμης και των φι-

διών που ελίσσονται πάνω από τα μαλλιά, καθώς και τμήμα φιδιού που θα πρέπει να

δενόταν με ένα άλλο, από την αριστερή πλευρά, κάτω από το σαγόνι.

ΠΑΕ 1968, πίν. 48γ.

Θεσσαλονίκη

Τα ανασκαφικά δεδομένα για τους χρόνους πριν από τη ρωμαϊκή εποχή στη Θεσσαλονίκη, τη «μητρόπολη» της Μακεδονίας κατά το Στράβωνα⁷⁷, είναι σχεδόν ανύπαρκτα, σε αντίθεση με αυτά των ρωμαϊκών χρόνων. Οι μελετητές ασχολήθηκαν περισσότερο με τη ρυμοτομία της πόλης κατά την ελληνιστική και τη ρωμαϊκή εποχή. Από τους πρώτους είναι ο Ο. Tafra⁷⁸ και ο H. Shoenbeck⁷⁹, ο οποίος, βασισμένος κυρίως στο σχέδιο της πόλης πριν από την πυρκαγιά του 1917 και στα ελάχιστα τότε στοιχεία από ανασκαφές⁸⁰, προσπάθησε να αναπαραστήσει το ρυμοτομικό σχέδιο της ρωμαϊκής Θεσσαλονίκης. Ο M. Vickers, ακολουθώντας το σχέδιο αυτό και μαζί με άλλα στοιχεία που προέκυψαν από μεταγενέστερες ανασκαφές, δίνει πρώτα ένα σχέδιο της πόλης των ρωμαϊκών χρόνων⁸¹ και κατόπιν των ελληνιστικών⁸².

Οι ανασκαφές, ωστόσο, δεν αποκάλυψαν κτίρια της εποχής αμέσως μετά το 315 π.Χ., οπότε πιθανώς ιδρύθηκε η πόλη⁸³ από τον Κάσσανδρο, με τη συνένωση εικοσιέξι πολισμάτων, ανάμεσα στα οποία ήταν η Θέρμη, η Απολλωνία, η Χαλάστρα, η Γαρησκός, η Αίνεια, η Κισσός⁸⁴.

Πιθανώς από κτίριο της ελληνιστικής αγοράς προέρχεται λίθινος υστεροελληνιστικός άτλαντας που βρέθηκε κάτω από το πλακόστρωτο της ρωμαϊκής αγοράς⁸⁵. Τα μαρμάρινα αρχαϊκά αρχιτεκτονικά μέλη από μεγάλο ιωνικό ναό, που βρέθηκαν στη δυτική περιοχή της πόλης⁸⁶, πιθανώς ανήκουν σε κάποιο από τα πολίσματα που προϋπήρχαν της Θεσσαλονίκης, ίσως τη Θέρμη⁸⁷.

77. Στράβων Ζ', Αποσπάσματα, 21, 10.

78. O. Tafra, *Topographie de Thessalonique*, Paris 1913.

79. H. von Shoenbeck, *Die Stadtplanung des Römischen Thessaloniki*, Bericht über den IV. Internationalen Kongress für Archäologie, Berlin 1939, σ. 481, εικ. 1.

80. Τις πρώτες έρευνες στην πόλη πραγματοποίησε ο E. Hebrard, *Les travaux du service archéologique de l'Armée de Salonique*, BCH 44 (1920), σ. 5-40, πίν. I-VIII και σ. 403-405, βλ. επίσης: E. Dyggve, *Kurzer Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen im Palastviertel von Thessaloniki*, *Laureae Anquincenses Memoriae Val. Kuzsinszky dicatae*, Dissert. Pannonicae, 2, 10, Βουδαπέστη 1941, τ. 2, σ. 63-71, του ίδιου, *La region palatiale de Thessalonique*, *Acta Congressus Madvigiani I* (1954), Κοπεγχάγη 1958, σ. 353-365. Ακολούθησαν οι ανασκαφές από το Σ. Πελεκίδη στην αγορά, BCH 45 (1921), σ. 541, BCH 48 (1924), σ. 498, AA 9 (1924-25), σ. 121, στο Σεραπείο, BCH 45 (1921), σ. 540, BCH 46 (1922), σ. 527, BCH 48 (1924), σ. 497, AA 37 (1922), σ. 242, και στο Νυμφαίο, BCH 46 (1922), σ. 527, και από το Μ. Καλλιγά στην περιοχή της Αγίας Σοφίας, ΠΑΕ 1936, σ. 11-118, ΠΑΕ 1938, σ. 67-75, ΠΑΕ 1939, σ. 73-84, ΠΑΕ 1940, σ. 23-27, ΠΑΕ 1941, σ. 42-52. Βλ. επίσης, Χ. Μακαρόνας, *Χρονικά αρχαιολογικά*, Μακεδονικά 1 (1940), σ. 463-477, Μακεδονικά 2 (1953), σ. 592-610, Φ. Πέτσας, *Χρονικά αρχαιολογικά*, Μακεδονικά 7 (1967), σ. 285-290, πίν. 3-14.

81. M. Vickers, *Towards a Reconstruction of the Town Planning of Roman Thessaloniki*, *Αρχαία Μακεδονία I*, σ. 239-251.

82. M. Vickers, *Hellenistic Thessaloniki*, JHS 1972, σ. 156-170.

83. Για την ονομασία της πόλης από την αδερφή του Μ. Αλεξάνδρου και σύζυγο του Κασσάνδρου, βλ. Εμμ. Μικρογιαννάκης, *Το πολιτιστικόν έργον του Κασσάνδρου*, *Αρχαία Μακεδονία II*, σ. 228, όπου και οι σχετικές αναφορές στις πηγές.

84. Στράβων Ζ', Αποσπάσματα, 21. Με τον ίδιο τρόπο ιδρύθηκε και η Κασσάνδρεια από τα χωριά της Παλλήνης (Διόδωρος Σικελιώτης 19, 52), στη θέση της Ποτειδαίας.

85. AA 22 (1967): *Χρονικά*, σ. 386.

86. G. Bakalakis, *Therme-Thessaloniki*, AntK, Bh. I, 1963, σ. 40 κ.ε., AE 1936, σ. 17, Γ. Μπακαλάκης, *Ιερό Διονύσου και φαλλικά δρώμενα στη Θεσσαλονίκη*, *Αρχαία Μακεδονία III*, σ. 31-43.

87. Για το όνομα της Θέρμης βλ. Γ. Μπακαλάκης, *Θερμαίος*, AE 1953-54, A', σ. 221 κ.ε., του ίδιου, *Ιερό Διονύσου και φαλλικά δρώμενα στη Θεσσαλονίκη*, *Αρχαία Μακεδονία III*, σ. 31-32.

86. Μ.Θ. (ακατάγραφο) (Π ί ν. 14 α-β)
Τμήμα ηγεμόνα στρωτήρα κορινθιακού τύπου.

Η κάτω οριζόντια πλευρά είναι διαμορφωμένη προς την πλευρά του μετώπου σε κοίλο κυμάτιο (cavetto). Το επίπεδο μέτωπο είναι διακοσμημένο με απλό μαϊάνδρο και αβακωτά κοσμήματα. Τα χρώματα που χρησιμοποιήθηκαν είναι κιτρινωπό, καστανό-μαυρο, βαθύ κόκκινο. Στην πάνω επιφάνεια φέρει κόκκινο χρώμα. Πηλός καστανοκόκκινος με προσμειξείς.

Μήκ. 0,225, ύψ. μετώπου 0,07, πλ. 0,152 μ.
Άγνωστης προέλευσης.

87. Μ.Θ. (ακατάγραφο) (Π ί ν. 14 δ)

Αριστερό τμήμα λεοντοκεφαλής.

Σώζεται μέρος της χαιτίης με κοντούς βοστρύχους και η αριστερή πλευρά του προσώπου, το ένα μάτι και το αυτί. Στο κέντρο, πάνω από το μέτωπο, ένας μεγάλος βό-

στρυχος σε «αναστολή». Όλη η επιφάνεια καλυπτόταν με σκούρο κόκκινο χρώμα. Πηλός καστανοκόκκινος ακάθαρτος.

Ύψ. 0,155 μ.

Άγνωστης προέλευσης.

88. Μ.Θ. (ακατάγραφο) (Π ί ν. 14 ε)

Το κάτω μέρος του μετώπου ηγεμόνα καλυπτήρα κορινθιακού τύπου με ανάγλυφη διακόσμηση.

Στο κάτω μέρος υπάρχει λεπτός κανόνας που καλύπτεται από φύλλα άκανθας, μέσα από τα οποία βγαίνουν δύο βλαστοί που απολήγουν σε δύο έλικες, κάτω, και μια προς το κέντρο και πάνω. Οι βλαστοί φέρουν στενή αυλάκωση. Παραπληρωματικός ρόδακας σώζεται αριστερά. Πηλός καστανοκόκκινος ακάθαρτος. Όλη η επιφάνεια φέρει ίχνη σκούρου κόκκινου χρώματος.

Ύψ. 0,12, πλ. 0,185 μ.

Από τη Θεσσαλονίκη.

Αμφίπολη

Στην Αμφίπολη, την πόλη που αποτέλεσε συχνά αντικείμενο συνδιαλλαγής και διαμάχης ανάμεσα στους Αθηναίους, τους Μακεδόνες και τους Χαλκιδικείς, τα λείψανα που αποκαλύφθηκαν είναι περιορισμένα σε σχέση με τις πληροφορίες που δίνουν οι πηγές για το μέγεθος και τη σημασία της πόλης⁸⁸. Οι πρώτες έρευνες στην Αμφίπολη αφορούσαν κυρίως στη συγκέντρωση υλικού από περιηγητές, στα τέλη του περασμένου αιώνα και στις αρχές του 20ού, καθώς και σε μια ανασκαφική έρευνα στο χώρο του μνημείου με το λιοντάρι⁸⁹. Το 1920 δοκιμαστικές ανασκαφές αποκάλυψαν τάφους, τμήματα του τείχους και παλαιοχριστιανικά μνημεία⁹⁰. Οι συστηματικές ανασκαφές, που άρχισαν το 1956 από την Αρχαιολογική Εταιρεία και συνεχίζονται μέχρι σήμερα⁹¹, έφεραν στο φως αρχιτεκτονικά λείψανα, έργα πλαστικής, κοροπλαστικής, τορευτικής, κεραμικής και νομίσματα, που δείχνουν ότι η Αμφί-

88. Η πόλη, χτισμένη από Αθηναίους αποίκους σε στρατηγική θέση των ακτών της Θράκης, στις εκβολές του Στρυμόνα (Θουκυδίδης IV, 102), στην περιοχή που παλιότερα ονομαζόταν Εννέα Οδοί (Ηροδότου, Ιστορίαι VII, 114, Θουκυδίδης I, 100, IV, 102), προσαρτήθηκε μετά την κατάληψή της από το Φίλιππο Β΄, στο μακεδονικό κράτος, παρ' όλες τις προσπάθειες των Αθηναίων να την ανακαταλάβουν (Θουκυδίδης IV, 102, 106, 107, Διόδωρος Σικελιώτης 12, 68, 4).

89. O. Broneer, *The Lion Monument at Amphipolis*, Cambridge 1941. Θεωρήθηκε επιτάφιο μνημείο για το ναύαρχο του Μ. Αλεξάνδρου Λαομέδοντα και χρονολογήθηκε στο τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ., βλ. επίσης Willemsen, *Die Löwenkopf-Wasserspeier*, σ. 56.

90. Σ. Πελεκίδης, *Ανασκαφαί και έρευναι εν Αμφιπόλει*, ΠΑΕ 1920, σ. 80-94.

91. Ανασκαφές και έρευνες Αμφιπόλης: Δ. Λαζαρίδης, ΠΑΕ 1956, σ. 141-142, ΠΑΕ 1957, σ. 70-72, ΠΑΕ 1958, σ. 81-83, ΠΑΕ 1959, σ. 42-46, ΠΑΕ 1960, σ. 67-73, ΠΑΕ 1961, σ. 62-67, ΠΑΕ 1964, σ. 35-40, ΠΑΕ 1965, σ. 47-52, ΠΑΕ 1971, σ. 50-62, ΠΑΕ 1972, σ. 63-72, ΠΑΕ 1973, σ. 43-54, ΠΑΕ 1975, σ. 61-71, ΠΑΕ 1976, σ. 88-98, ΠΑΕ 1978, σ. 50-58, ΠΑΕ 1979, σ. 71-79, του ίδιου: ΑΔ 17 (1961-62): Χρονικά, σ. 233-235, ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 443-446. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 352-361.

πολη υπήρξε σπουδαίο καλλιτεχνικό κέντρο από τον 5ο αι. π.Χ. μέχρι και τη ρωμαϊκή εποχή, οπότε έγινε πρωτεύουσα και έδρα νομισματοκοπείου της πρώτης διοικητικής μερίδας της Μακεδονίας (*Μακεδόνων πρώτης*). Σύμφωνα με τις πληροφορίες του Θουκυδίδη⁹² και του Διόδωρου Σικελιώτη⁹³, ένα μέρος του πληθυσμού της πόλης κατοικούσε έξω από τα τείχη, σε κάποιο προάστιο, στο οποίο πιθανώς ανήκουν θεμέλια κτιρίων που αποκαλύφθηκαν νότια από το τείχος. Μέσα στο τείχος αποκαλύφθηκαν τμήματα οικιών του 4ου αι. π.Χ.⁹⁴ και της ρωμαϊκής εποχής. Τρεις τάφοι μακεδονικού τύπου, του 3ου αι. π.Χ., διακοσμημένοι με τοιχογραφίες, βρέθηκαν σε μικρή σχετικά απόσταση από την πόλη και πρέπει να ανήκουν σε αυτή⁹⁵. Από τα δημόσια κτίριά της, όπως είναι γνωστά από τις πηγές⁹⁶, μέχρι τώρα δε βρέθηκε τίποτα, εκτός από ένα τετράπλευρο ορθογώνιο κτίσμα, πιθανώς του 5ου αι. π.Χ., που φαίνεται να είχε λατρευτικό χαρακτήρα⁹⁷, και το Γυμνάσιο που αποκαλύφθηκε τελευταία⁹⁸.

89. Μ.ΚΑ. Δ 437 (Π ί ν. 26 β-γ)

Το αριστερό μισό σίμης.

Στο κάτω μέρος του μετώπου φαρδύς κανόνας που εξέχει, ύψ. 0,042 μ. Το κυρίως μέτωπο, που έχει ύψος 0,105 μ., έχει ανάγλυφη διακόσμηση: ανάμεσα από ένα φύλλο άκανθας και ένα ημιανθέμιο με ρομβοειδή πυρήνα, βγαίνει νευρώδης βλαστός που κατευθύνεται αριστερά και καταλήγει σε έλικα στραμμένη προς τα μέσα. Από το μέσο περίπου του βλαστού βγαίνει φύλλο άκανθας και ένα άνθος σε σχήμα καμπάνας, ενώ ένα δεύτερο άνθος ή μπουμπούκι βγαίνει από το μεγάλο φύλλο άκανθας στο κάτω μέρος. Ένα τρίτο φύλλο άκανθας βγαίνει στο σημείο που αρχίζει η στροφή της έλικας. Στην πάνω αριστερή γωνία τρίφυλλο ημιανθέμιο. Σώζονται ίχνη ωχρό-λευκου χρώματος. Στο πάνω μέρος ταινία, ύψ. 0,02 μ. Στην αριστερή πλευρά η σίμη έχει βάθυνση για την προσαρμογή με το

διπλανό κομμάτι, που θα πρέπει να έφερε αντίστοιχη προεξοχή.

Μήκ. 0,285, ύψ. 0,17 μ.

Αμφίπολη, τυχαίο εύρημα.

90. Μ.ΚΑ. Δ 879 (Π ί ν. 26 δ)

Το αριστερό μισό περίπου σίμης.

Σε κατατομή έχει μέτωπο σχεδόν επίπεδο. Στο κάτω μέρος φαρδύς κανόνας επίπεδος, που εξέχει, ενώ στο πάνω μέρος μια ταινία στενή, ως επίστεψη. Στο κυρίως μέτωπο έχει ανάγλυφη διακόσμηση παρόμοια με της σίμης αριθ. 89, μόνο που στη θέση του καμπανόσχημου άνθους έχει μπουμπούκι και στη θέση του μπουμπουκιού άνθος σε μορφή «θυσάνου» και στο αριστερό μέρος, αντί τρίφυλλου ημιανθεμίου, έχει τετράφυλλο.

Μήκ. 0,30, ύψ. 0,215 μ.

Αμφίπολη, θέση Παράγκες, δυτικό τμήμα του τείχους, τομή 6, βάθ. 2,65 μ.

92. Θουκυδίδης IV, 103, 104, 106.

93. Διόδωρος Σικελιώτης 12, 32, 3.

94. ΠΑΕ 1959, σ. 44, ΠΑΕ 1964, σ. 35, ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 443, Έργον 1971, σ. 57 κ.ε., ΠΑΕ 1971, σ. 54 κ.ε., ΠΑΕ 1973, σ. 61-62, ΠΑΕ 1979, σ. 73-75.

95. ΠΑΕ 1960, σ. 68 κ.ε., ΠΑΕ 1961, σ. 63 κ.ε.

96. Σύμφωνα με τις πληροφορίες του Διόδωρου Σικελιώτη (18, 4-5), ο Μ. Αλέξανδρος είχε αποφασίσει να χτίσει έξι πολυτελείς ναούς σε ισάριθμες πόλεις και ιερά (Δήλος, Δελφοί, Δωδώνη, Δίον, Κύρρος, Αμφίπολη). Ο ναός στην Αμφίπολη θα ήταν αφιερωμένος στη λατρεία της Αρτέμιδος Ταυροπόλου. Ιερό Αθηνάς αναφέρει ο Θουκυδίδης (V, 10), ενώ από επιγραφή παραδίδεται η ύπαρξη ιερού του Απόλλωνα και του Στρυμόνα (M. Tod, A Selection of Greek Historical Inscriptions II, Oxford 1948, αριθ. 150).

97. ΠΑΕ 1975, Α', σ. 63-65.

98. ΠΑΕ 1981, Α', σ. 18-22, ΠΑΕ 1982, σ. 43-50.

ΤΥΠΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΤΑΞΗ

Τα διακοσμημένα κεραμίδια που αναφέρθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο είναι:

1. Ηγεμόνες στρωτήρες με υπερυψωμένο μέτωπο, δηλαδή σίμες.
2. Ηγεμόνες στρωτήρες.
3. Ηγεμόνες καλυπτήρες⁹⁹.

Σίμες

Από το σύνολο των μακεδονικών κεραμώσεων η κατηγορία των σιμών παρουσιάζει τη μεγαλύτερη μορφολογική ποικιλία. Για να γίνει ευκολότερη η διάκριση των σιμών, που παρουσιάζουν άλλοτε μεγάλες και άλλοτε μικρές διαφορές, θα ακολουθήσει μια κατάταξη σε τύπους με βάση τη μορφή που έχουν σε κατατομή τα μέτωπά τους και μια διαίρεση σε ομάδες ανάλογα με τη διακόσμηση.

Σ Ι Σίμες με κατατομή σε μορφή ανάστροφου λεσβίου κυματίου¹⁰⁰

Ο τύπος αυτός, γνωστός στην Ελλάδα από τα τέλη του 6ου αι. π.Χ.¹⁰¹, συνηθίζεται κυρίως στον 4ο αι. π.Χ.¹⁰². Το στοιχείο που τον χαρακτηρίζει είναι ένα λέσβιο κυμάτιο με ένα κοίλο μέρος κάτω και ένα κυρτό πάνω¹⁰³. Στην πορεία της εξέλιξής του, που έχει σχέση και με την εποχή στην οποία ανήκει, παρουσιάζονται μεταβολές στο βάθος του κάτω κοίλου μέρους. Αυτό στα πρώιμα παραδείγματα είναι σχετικά μικρό, αλλά σταδιακά μεγαλώνει και το κυμάτιο αποκτά μια ισορροπία, με ίδιο βάθος και προεξοχή και στα δύο μέρη αντίστοιχα. Μέσα στον 4ο αι. ωστόσο, οι καμπύλες αυτές παρουσιάζουν αυξομειώσεις. Ο τύπος αυτός προήλθε πιθανώς από τον αρχαϊκό τύπο κορινθιακής σίμης, με ένα επίπεδο και ένα κυρτό μέρος, που είναι γνωστή και ως σίμη μεγαρικού τύπου¹⁰⁴. Η διακόσμηση στον τύπο αυτό είναι πάντοτε γραπτή.

99. Θα χρησιμοποιείται στο εξής στην εργασία ο απλούστερος όρος σίμη, για τους ηγεμόνες καλυπτήρες με υπερυψωμένο μέτωπο. Για το χαρακτηρισμό των τύπων και των ομάδων θα χρησιμοποιηθούν οι παρακάτω συμβατικοί αριθμοί και στοιχεία: για τις κατηγορίες κεφαλαία γράμματα Σ (σίμες), Η (ηγεμόνες στρωτήρες) και Κ (ηγεμόνες καλυπτήρες). Για τους τύπους λατινικοί αριθμοί και για τις ομάδες μικρά γράμματα του αλφαβήτου. Έτσι π.χ. Σ ΙΒ σημαίνει: ομάδα β, σίμης τύπου ΙΙ.

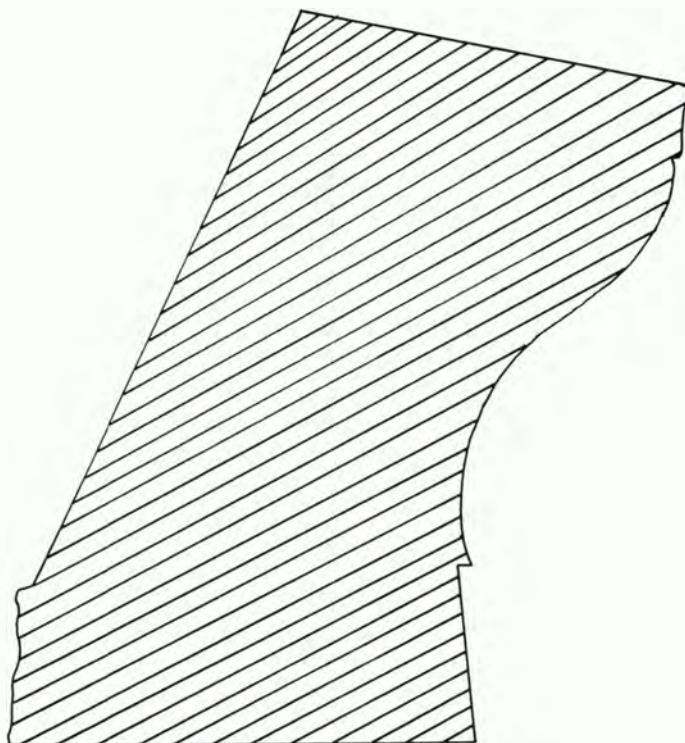
100. Η μορφή του κυματίου αυτού, που χρησιμοποιήθηκε για τη διακόσμηση πολλών αρχιτεκτονικών μελών (βλ. C. Weickert, *Das lesbische Kymation*, München 1913), είναι γνωστή πολύ συχνά και με τον όρο *cyma reversa*, ενώ το αντίστοιχο ορθό λέσβιο κυμάτιο ως *cyma recta* (βλ. P.G.M., σ. 78-79). Για την εξέλιξη του λεσβίου κυματίου βλ. J. Ganzert, *Zur Entwicklung lesbischer Kymationformen*, JdI 1983, σ. 123-203, ιδιαίτερα σ. 201-202.

101. Από το τέλος του 6ου αι. π.Χ. και μετά ο τύπος αυτός επικρατεί σε σίμες κτιρίων της Ακρόπολης, στην Αθήνα (βλ. σχετικά Buschor, *Die Tondächer I*, εικ. 20-33, πίν. Ι, γύρω στο 510 π.Χ., εικ. 26, 29, 35, αρχές του 5ου αι. π.Χ., εικ. 36, 38, 470-460 π.Χ., εικ. 34, 45, γύρω στο 430 π.Χ., εικ. 36, 46, 47, 50, 51, 420-4ος αι. π.Χ.). Συναντάται επίσης στην Κόρινθο (Corinth IV, I, εικ. 23, στο α' μισό του 5ου αι. π.Χ.) και στην Ολυμπία (Olympia II, πίν. CXXI, 2).

102. Corinth I, 4, πίν. 20, 3-4 (β' μισό του 4ου αι. π.Χ.), Olympia II, σ. 197, πίν. LIV, CXXI, 4 (στο νοτιοανατολικό κτίριο της Ολυμπίας, α' μισό του 4ου αι. π.Χ.), Defrasse et Lechat, *Epidaur*, σ. 59, Van Buren, *Greek Revetments*, σ. 98 (108), αριθ. 192.

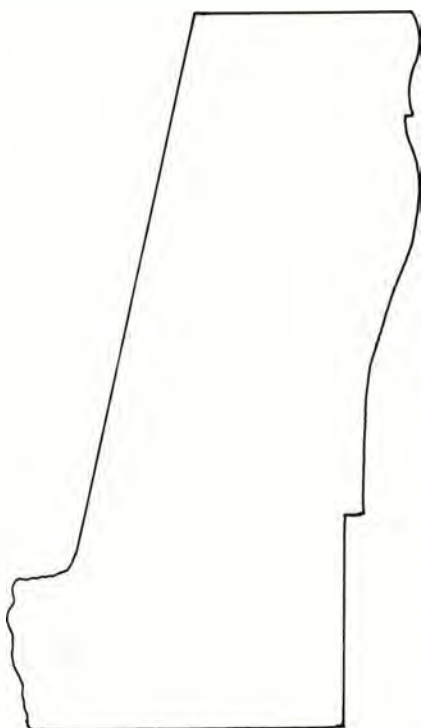
103. P.G.M., σ. 78.

104. Ο τύπος αυτός ονομάστηκε μεγαρικός επειδή για πρώτη φορά βρέθηκε στο θησαυρό των Μεγαρέων στην Ολυμπία. Βλ. σχετικά Corinth IV, I, σ. 9.

Σχέδ. 1. Σίμη αριθ. κατ. 19.

Σ Ια Στην ομάδα αυτή ανήκει το κομμάτι αριθ. κατ. 19 (Σ χ έ δ. 1 και IV· Π ί ν. 5 δ-ε, 6 α). Το κάτω μέρος, δηλαδή τη βάση της σίμης, αποτελεί ένας κανόνας, πλ. 0,046 μ., με επίπεδο αλλά όχι κάθετο μέτωπο (Σ χ έ δ. 1). Ο κανόνας αυτός, καθώς προχωρεί προς τα πάνω, εισέχει στο ανώτερο σημείο του 0,003 μ. από το κάτω μέρος του κυματίου. Η διακόσμησή του συνίσταται σε σύνθετο μαίανδρο στο χρώμα του πηλού. Τα ορθογώνια διάχωρα που σχηματίζονται καλύπτονται με το ίδιο θέμα: ένα τετράγωνο χωρισμένο σε εννέα μικρότερα, που το καθένα έχει εναλλάξ μαύρο και κίτρινο χρώμα (του πηλού) και περιβάλλεται από δύο πλαίσια, ένα πλατύτερο, κόκκινο και ένα λεπτότερο, στο χρώμα του πηλού. Η υπόλοιπη επιφάνεια, δηλαδή το βάθος, έχει χρώμα μαύρο. Η επιφάνεια του κυματίου, το κυρίως μέτωπο της σίμης, είναι διακοσμημένη με την επανάληψη ενός θέματος κοινού στην αρχιτεκτονική διακόσμηση, κυρίως των σιμών, αλλά και διακοσμητικών ζωνών πάνω σε αγγεία. Από έναν ανοιχτό κάλυκα λωτού με τρία σέπαλα βγαίνουν προς τα πάνω πέντε μακρόστενα πέταλα, των οποίων οι κορυφές γέρνουν προς τα κάτω. Ο υποτυπώδης μίσχος του κάλυκα διακλαδίζεται δεξιά και αριστερά σε δύο βλαστούς, που απολήγουν σε σπείρες οι οποίες στρέφονται προς τα κάτω. Με την επανάληψη του στοιχείου αυτού δημιουργούνται κενά διαστήματα, στο μέσο και στο κάτω μέρος των οποίων υπάρχουν δύο αντίσυνες σπείρες. Ανάμεσα στις σπείρες αυτές και προς τα πάνω φυτρώνει ένας σχεδόν ρομβοειδής πυρήνας στο χρώμα του πηλού, με κόκκινο κέντρο, από τον οποίο βγαίνει ένα εντεκάφυλλο ανθέμιο, τα φύλλα του οποίου γέρνουν ελαφρά προς τα κάτω. Το βάθος είναι μαύρο και τα διακοσμητικά θέματα έχουν το χρώμα του πηλού (ερυθρόμορφη τεχνοτροπία), εκτός από τα κέντρα των πυρήνων των ανθεμίων και τις παρυφές των σεπάλων των ανθέων των λωτών, που έχουν χρώμα κόκκινο.

Σχέδ. 2. Σίμη αριθ. κατ. 20-23.

Σίμες με την ίδια κατατομή από την Κόρινθο¹⁰⁵, την Αργολίδα¹⁰⁶ και τους Δελφούς¹⁰⁷ είναι διακοσμημένες με θέμα πανομοιότυπο με αυτό των σιμών της ομάδας Σ Ια.

Σ Ιβ Στην ομάδα αυτή ανήκουν τα κομμάτια αριθ. κατ. 20, 21, 22 και 23 (Σ χ έ δ. 2 και V· Π ί ν. 6 β-δ, 7 α-β). Η διαφορά της από την προηγούμενη επισημαίνεται στη μορφή του κυματίου, του οποίου το κάτω κοίλο τμήμα είναι αβαθέστερο (Σ χ έ δ. 2) και στη διακόσμηση. Ο κανόνας κάτω φέρει την ίδια γραπτή διακόσμηση με σύνθετο μαιάνδρου και αβακωτά κοσμήματα, με τα ίδια χρώματα ανάμεσα. Υπάρχουν, ωστόσο, δύο μικροδιαφορές στο σημείο αυτό. Στην ομάδα Σ Ια το στέλεχος του μαιάνδρου συμπίπτει με το κάτω πέρασ της ταινίας, ενώ στη Σ Ιβ υπάρχει μαύρο βάθος ενδιάμεσα και το κόκκινο πλαίσιο των αβακωτών κοσμημάτων είναι στενότερο.

Το κυρίως μέτωπο καλύπτεται από μια ιδιόμορφη γραπτή διακόσμηση: οριζόντιες συνεχόμενες έλικες, σε σχήμα οριζόντιου S, στο μέσο ακριβώς του ύψους του κυματίου, σχηματίζουν κατά κανονικά διαστήματα ζεύγη σπειρών με φορά, εναλλάξ, πάνω και κάτω, από όπου φυτρώνουν εννεάφυλλα ανθέμια, κάτω από τα οποία βρίσκονται ιδιόμορφα άνθη. Το θέμα

105. Corinth I, 4, πίν. 20, J. Wiseman, Excavations in Corinth, The Gymnasium Area, 1967-1968, *Hesperia* 38 (1969), πίν. 22h.

106. Van Buren, *Greek Revetments*, σ. 9, εικ. 12, ΠΑΕ 1974, πίν. 79, ΠΑΕ 1975, πίν. 143α, ΠΑΕ 1978, πίν. 97α.

107. *FdD* II, S 90, πίν. 59, S 93, πίν. 61, S 91, πίν. 65, R 13, 14, 15, πίν. 68.

επαναλαμβάνεται αντίστροφα. Από τα μέχρι τώρα γνωστά παραδείγματα σιμών πουθενά δε συναντάται η μορφή αυτού του άνθους. Η απόδοσή του είναι εξαιρετικά φυσιοκρατική, με κίτρινο και κόκκινο χρώμα, ενώ εντελώς πρωτόφαντα δηλώνονται περιγράμματα μέσα στα φύλλα με αραιό μαύρο χρώμα, που θυμίζει τον τρόπο απόδοσης των λεπτομερειών στις παραστάσεις των ερυθρόμορφων αγγείων. Η συνήθεια να διακοσμούνται οι σίμες με εναλλασσόμενα ανθέμια και άνθη λωτών θα μπορούσε να οδηγήσει στη σκέψη ότι το άνθος της παραπάνω σίμης είναι μια μορφή ανοιχτού λωτού, αν και η διαφορά από τις γνωστές απεικονίσεις του είναι πολύ μεγάλη. Στο πάνω μέρος της σίμης υπάρχει, ως επίστεψη, μικρό ανάστροφο λέσβιο, σε κατατομή, κυμάτιο, με γραπτή διακόσμηση ιωνικού κυματίου, δηλαδή ωά και λογχοειδή φύλλα ανάμεσά τους.

Θεματικά, όσον αφορά στην αντίρροπη εναλλαγή διακοσμητικών στοιχείων, η διακόσμηση της σίμης αυτής συναντάται στον ελλαδικό χώρο από τον 7ο αι. π.Χ. σε σίμες, όπου εναλλάσσονται αντίρροπα ανθέμια και άνθη λωτών¹⁰⁸. Περισσότερο συχνή είναι η παρουσία του θέματος αυτού, άλλοτε ανάγλυφου και άλλοτε γραπτού, σε ηγεμόνες στρωτήρες από τις δυτικές περιοχές της Κάτω Ιταλίας και Σικελίας, από τον 6ο αι. π.Χ. μέχρι και τους ελληνιστικούς χρόνους¹⁰⁹.

Ως προς τη μορφή των ιδιόμορφων διακοσμητικών ανθέων, το πιο κοντινό παράδειγμα της σίμης μας είναι ίσως αυτό της σίμης από το Rio Maggiore, όπου τα ανθέμια εναλλάσσονται και πάλι αντίρροπα με παρόμοια ανοιχτά άνθη¹¹⁰. Το κομμάτι αυτό, που χρονολογείται στον 5ο αι. π.Χ., είναι σημαντικό και για το λόγο ότι έχει στο πάνω μέρος ένα, σχετικά μεγάλο, κοίλο κυμάτιο, του οποίου η κατατομή μοιάζει με αυτή των αντίστοιχων του 7ου αι. π.Χ. Μία σίμη με ακριβώς την ίδια κατατομή μετώπου, η οποία προέρχεται από τον ίδιο χώρο και χρονολογείται στους ελληνιστικούς χρόνους, διαφέρει μόνο ως προς τη διακόσμηση, όπου στο κυμάτιο αντί των γλωσσοειδών φύλλων έχει ρόδακες¹¹¹.

Η κάτω επιφάνεια της σίμης φέρει αστράγαλο στο χρώμα του πηλού με μαύρο βάθος και μια κόκκινη ταινία.

Η κατατομή του μετώπου της παραπάνω σίμης, με βάση γνωστά παραδείγματα, μπορεί να τοποθετηθεί κοντά στην κατατομή της σίμης του ναού του Ασκληπιού στην Επίδαυρο¹¹². Σχετικά με τον τρόπο που αποδίδονται τα άνθη της σίμης, στην προκειμένη περίπτωση οδηγούμαστε σε παραδείγματα της ερυθρόμορφης αγγειογραφίας του 4ου αι. π.Χ. και μάλιστα έξω από τον ελλαδικό χώρο.

Έτσι σε έργα ιδιαίτερα των κύκλων των ζωγράφων της Κασσάνδρας και της Συλλογής της Ενορίας του Dillwyn, καθώς και σε άλλα αγγεία¹¹³, τα φυτικά θέματα που παισιώνουν

108. Το μοτίβο αυτό συναντάται στην Ολυμπία (Olympia II, πίν. CXVI, 5, CXVIII, 4, CXIX, 4), στην Κόρινθο (Corinth IV, 1, S 28, 45, εικ. 19, S 91, πίν. IV), στους Δελφούς (FdD II, S 189, πίν. I και Van Buren, Greek Revetments, εικ. 22), στις Αλές (Van Buren, Greek Revetments, εικ. 97) και στην Αθήνα (Buschor, Die Tondächer I, πίν. 6).

109. Σε διακοσμητική ζώνη της επαέτιας σίμης του ναού C στο Σελινούντα, βλ. E. Gabrici, *Per la Storia dell'Architettura dorica in Sicilia*, MonAnt 35 (1933), πίν. XXIV, σε σίμη από τον Ακράγαντα, βλ. Gabrici, ό.π., πίν. LXI. Επίσης βλ. Andrén, *Architectural Terracottas*, πίν. 19, IV, 10, πίν. 43 (141), σ. 115, 119, πλήρη επένδυση από το Rio Maggiore, πίν. 52 (168), σε κεντρικό ακρωτήριο του 3ου αι. π.Χ., πίν. 54 (175, 177), σε επένδυση υπερθύρων του 3ου αι. π.Χ. Στο ναό του Ηρακλή στον Ακράγαντα, βλ. Gabrici, ό.π., πίν. LXI, σε ηγεμόνα στρωτήρα με γραπτή διακόσμηση. Σε ναό του Belvedere, βλ. Andrén, *Architectural Terracottas*, αριθ. 229, πίν. 69, πρώιμος 4ος αι. π.Χ.

110. Andrén, *Architectural Terracottas*, πίν. 43 (141).

111. Andrén, *Architectural Terracottas*, πίν. 43 (142).

112. Hill, Nemea, εικ. 4, όπου και άλλες κατατομές από παρόμοιες σίμες από τη Νεμέα και την Κόρινθο, Roux, σ. 104-105.

113. A. D. Trendall, *The Red-Figured Vases of Lucania, Campania and Sicily*, Oxford 1967, πίν. 107-108, 109, 1-4, και σ. 268, εικ. 6b-c. Τα περισσότερα από τα αγγεία αυτά χρονολογούνται στο γ' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. Trendall -

τις παραστάσεις αποτελούνται κυρίως από ανθέμια, άκανθες και άνθη, των οποίων οι παρυφές των πετάλων και οι στήμονες αποδίδονται με γραμμές πάνω στην κόκκινη επιφάνεια του πηλού (χαρακτηριστικό της ερυθρόμορφης τεχνοτροπίας), πράγμα που συμβαίνει και στην περίπτωση της σίμης τύπου Σ Ιβ. Όλα τα παραπάνω αγγεία χρονολογούνται στο γ' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. Οπωσδήποτε είναι δύσκολο να συσχετιστούν άμεσα τα παραδείγματα της σίμης και των κατωϊταλιωτικών αγγείων όσον αφορά στην ερμηνεία της μορφής των ανθέων, ωστόσο για την ώρα αποτελούν σημαντικά παραδείγματα, που βοηθούν στην κατανόηση της τολμηρότητας του τεχνίτη.

Από την άλλη πλευρά, τα κλασικότροπα ανθέμια ανάμεσα στα άνθη τοποθετούνται μορφολογικά και χρονολογικά κοντά σε παρόμοια των σιμών της Νότιας Στοάς της Κορίνθου και στις σίμες της Ολυμπίας του 4ου αι. π.Χ.¹¹⁴ (βλ. κεφάλαιο: Προβλήματα χρονολόγησης).

Σ Ιγ Στην ομάδα αυτή ανήκει η σίμη με κατατομή ανάστροφου λεσβίου κυματίου από τη Βεργίνα, αριθ. κατ. 49 (Σ χ έ δ. 3 και VII· Π ί ν. 17 γ), με πιο κοντινά παραδείγματα, αναφορικά με την κατατομή, από τη βορειοανατολική Πελοπόννησο, χρονολογούμενα από τον 5ο μέχρι τον 4ο αι. π.Χ.¹¹⁵.

Τη σίμη αυτή, γνωστή από παλιά¹¹⁶, η S. Miller την αποσυσχετίζει από το ανάκτορο, ως το μοναδικό κομμάτι αυτού του τύπου ανάμεσα στα πολλά που έχουν μορφή κοίλου κυματίου¹¹⁷. Το μέτωπο της σίμης, που όπως φαίνεται από το σπάσιμο, στο κάτω μέρος είχε μια ταινία, φέρει σε μαύρο βάθος γραπτή διακόσμηση από οριζόντιες έλικες, που βγαίνουν από άνθη λωτών, τα οποία εναλλάσσονται με επτάφυλλα ανθέμια. Όλα τα στοιχεία της φυτικής αυτής διακόσμησης έχουν το χρώμα του πηλού, ενώ τα κέντρα των πυρήνων των ανθεμίων είναι κόκκινα. Πάνω από το κυμάτιο υπάρχει πάνω σε μαύρο βάθος ταινία διακοσμημένη με αστράγαλο στο χρώμα του πηλού.

Η ποιότητα της εργασίας σε αυτή τη σίμη με την πολύ καλή διατήρηση των χρωμάτων και ιδιαίτερα του μαύρου στιλπνού βάθους, είναι σημαντικά ανώτερη από ό,τι στις υπόλοιπες που βρέθηκαν στο χώρο του ανακτόρου. Η μορφή των ανθεμίων χαρακτηρίζεται από μια βαρύτητα και μια αυστηρότητα. Τόσο τα άνθη των λωτών όσο και τα ανθέμια της σίμης, μολονότι θέμα κοινό στη διακόσμηση ηγεμόνων κεράμων της κλασικής εποχής, ως προς τη μορφή τους δεν μπορούν να σταθούν δίπλα σε κάποιο από τα γνωστά παραδείγματα. Βέβαια ο τρόπος διάταξης και τα επιμέρους στοιχεία των ανθέων των λωτών μοιάζουν κάπως με αυτά των αττικών κεραμιδιών, αλλά χωρίς να υπάρχουν περιθώρια για στενές συσχετίσεις. Από την άλλη πλευρά, η κατατομή του μετώπου της, που είναι ίδια με την κατατομή της σίμης του Ηραίου του Άργους στη β' φάση του¹¹⁸, την τοποθετεί χρονολογικά πίσω προς τον 5ο αι. Για την πρωιμότητα της σίμης συνηγορεί και η διακόσμηση, καθώς και η ποιότητα του μαύρου βάθους, που θυμίζει τη στιλπνότητα των μελαμβαφών αγγείων.

Cambitoglou II, πίν. 96, 6 (περίπου στα μέσα του 4ου αι.), Jacobstahl, Ornamente, πίν. 108a (αμφορέας της Καρλσρούης, από τον Τάραντα).

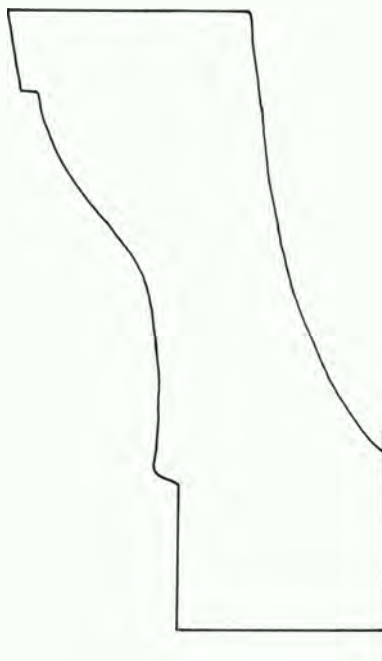
114. Olympia II, πίν. LIV, CXXI, A. Mallwitz, Olympia und seine Bauten, München 1972, εικ. 200, από το Λεωνίδαio, OF V, εικ. 38, 39 και 42 (του Μητρώου).

115. P.G.M., σ. 79, πίν. XXXIII, αριθ. 10 (πιθανώς από το ναό της Αφροδίτης στον Ακροκόρινθο, του 5ου αι. π.Χ.), αριθ. 13 (από το Ηραίο του Άργους, 5ος-4ος αι. π.Χ.), αριθ. 15 (από την Επίδαυρο, 4ος αι. π.Χ.).

116. Το ανάκτορο της Βεργίνας, πίν. XXV.

117. Miller, Macedonian Architecture, σ. 88.

118. Ch. Waldstein, The Argive Heraeum I, Cambridge 1902, σ. 130, πίν. XXIII, D, E.

Σχέδ. 3. Σίμη αριθ. κατ. 49.

Σ II Σίμες με κατατομή ορθού λεσβίου κυματίου

Το ορθό λέσβιο κυμάτιο, που χρησιμοποιήθηκε από τον 6ο αι. π.Χ., αλλά κυρίως μετά τον 4ο αι.¹¹⁹, στη Μακεδονία συναντάται σε σίμες γνωστές για την ώρα κυρίως από την περιοχή της Πέλλας και της Βέροιας, ενώ στην ανατολική Μακεδονία συναντάται μια φορά στον τάφο της Αγγίστας¹²⁰.

Σ IIα Η πιο χαρακτηριστική ομάδα του τύπου είναι αυτή που προέρχεται από το χώρο του λεγόμενου Νυμφαίου της Μιέζας¹²¹ (αριθ. κατ. 83-85) (Σ χ έ δ. Χ· Π ί ν. 25 δ-ε). Από την κατάσταση στην οποία σώζεται η σίμη, δεν μπορεί να υπολογιστεί το ολικό της ύψος. Στο πάνω μέρος έχει μια σχετικά στενή ταινία ακόσμητη, ενώ το κυρίως τμήμα του μετώπου, που έχει μορφή ορθού λεσβίου κυματίου, είναι διακοσμημένο με ανάγλυφα φυτικά κοσμήματα. Από τον κανόνα στο κάτω μέρος σώζεται ένα τμήμα μόνο· το υπόλοιπο, που φαίνεται πως ήταν κατασκευασμένο από ξεχωριστή μάζα, είχε επικολληθεί, γι αυτό και εύκολα αποσπάστηκε.

Πιθανώς τα υπολείμματα συνδέσμων από μολύβι, που σώζονται στο κάτω μέρος της σίμης, να χρησίμευαν για τη σύνδεση των δύο κομματιών και την ενίσχυσή τους¹²² (Π ί ν. 25 δ).

119. P.G.M., σ. 79.

120. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 359-360, ΑΑΑ Ι (1968), σ. 249-250.

121. ΠΑΕ 1965, σ. 46, παρένθ. πίν. Γ, ΠΑΕ 1968, πίν. 49β.

122. Βλ. και παραπάνω, σ. 20.

Το κενό, αδρό τμήμα στο κέντρο της σίμης δεχόταν ένα πρόσθετο κυκλικό έμβλημα, που παρίστανε κατενώπιον κεφάλι γοργόνας¹²³. Στο σημείο αυτό, όπως θα περίμενε κανείς, η σίμη δεν είναι διαμπερής για τη ροή των νερών. Πιθανώς υπήρχαν εναλλάξ γοργόνηια με υδρορρόη και γοργόνηια «τυφλά», διακοσμητικά. Δυστυχώς δεν έχουμε ολοκληρωμένη την εικόνα του γοργονείου. Σώζεται σχεδόν το αριστερό μισό του προσώπου με το ένα μάτι (αριθ. κατ. 85) (Πί ν. 25 στ). Τα μαλλιά είναι διαμορφωμένα σε κοντούς κυματιστούς βοστρύχους και πλαισιώνονται από φίδια, που ελίσσονται μια φορά και απλώνονται γύρω από το κεφάλι, ενώ δύο μεγαλύτερα θα έπρεπε να δένονται κάτω από το σαγόνι. Από τα σωζόμενα στοιχεία και ιδιαίτερα από τον τρόπο απόδοσης του ματιού, το κεφάλι της γοργόνας στην προκειμένη περίπτωση έχει χάσει τον αποτρόπαιο χαρακτήρα των αρχαϊκών χρόνων¹²⁴ και παριστάνεται ως ένα απλό γυναικείο κεφάλι, με τη διαφορά ότι πλαισιώνεται από τα χαρακτηριστικά φίδια. Από πολλές περιοχές, μέσα και έξω από τον ελλαδικό χώρο, προέρχονται ακροκέραμα των αρχαϊκών χρόνων με πρόσωπα γοργονείων με αποτρόπαιη μορφή¹²⁵. Η παρούσα, ωστόσο, γοργόνηια με ήπια μορφή συναντάται σε σίμη εδώ για πρώτη φορά¹²⁶.

Το κεφάλι της γοργόνας πλαισιώνουν δύο όμοια ανάγλυφα φυτικά θέματα. Από τον κάλυκα άκανθας βγαίνει άνθος λωτού και βλαστός που απολήγει σε δύο έλικες. Μέσα από την άρθρωση του βλαστού ξεκινούν δύο μικροί μίσχοι που καταλήγουν σε ένα καμπανόσχημο άνθος και σε ένα άλλο με δέκα πέταλα. Ανάμεσα στο άνθος του λωτού και στο φύλλο της άκανθας του βλαστού βρίσκεται παραπληρωματικός οκτάφυλλος ρόδακας. Από τη ράχη της δεύτερης έλικας φυτρώνει πεντάφυλλο ανθέμιο με ομόρροπα φύλλα. Από τα μέχρι τώρα γνωστά παραδείγματα πουθενά δε βρέθηκε σίμη με την ίδια διακόσμηση. Τα μεμονωμένα όμως στοιχεία, που απαρτίζουν το σύνολο του διακοσμητικού θέματος, μπορεί κανείς να τα συναντήσει στον 4ο και 3ο αι. π.Χ., κυρίως στις τοιχογραφίες και γραπτές διακοσμήσεις αρχιτεκτονικών μελών (βλ. κεφάλαιο: Προβλήματα χρονολόγησης). Χαρακτηριστικό από την άποψη αυτή είναι το άνθος με τα δέκα οξυκόρυφα πέταλα, ανάμεσα στο ανθέμιο και στο φύλλο της άκανθας, που εμφανίζεται στα αρχιτεκτονικά γλυπτά, στις επιστέψεις στηλών και στη ζωγραφική του 4ου αι., καθώς και στην ερυθρόμορφη αγγειογραφία, ιδιαίτερα σε κατωιταλιωτικά αγγεία, από τα μέσα του 4ου αι. π.Χ.¹²⁷.

Το καμπανόσχημο άνθος επίσης είναι στοιχείο που συναντάται συχνά σε ανάγλυφα¹²⁸, στη ζωγραφική και σε σίμες¹²⁹.

123. ΠΑΕ 1968, πίν. 47γ.

124. Για το νόημα του γοργονείου και την απεικόνισή του στην αρχαϊκή εποχή βλ. Θ. Καράγιωργα, Γοργείη Κεφαλή, Αθήνα 1970.

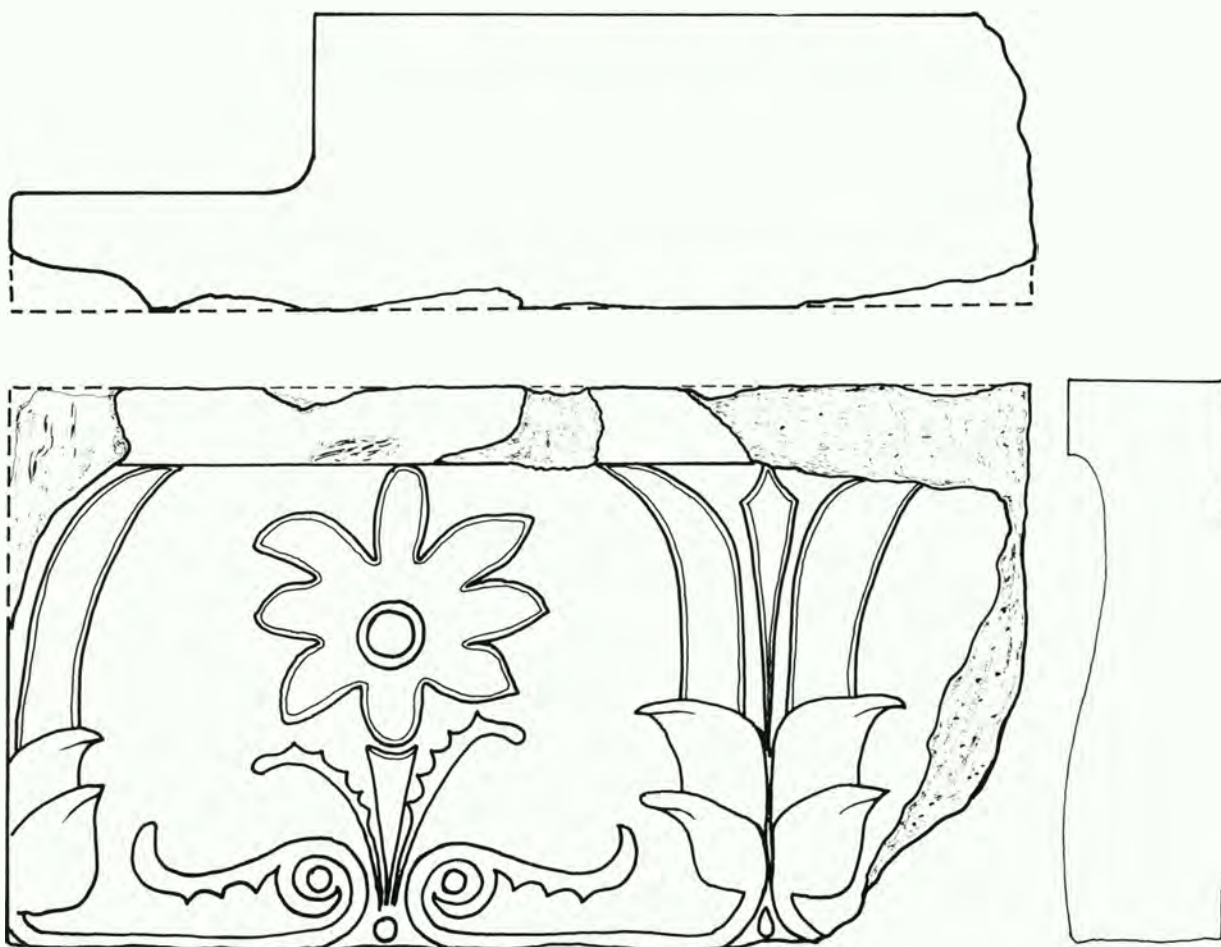
125. Η απεικόνιση του γοργονείου ήταν πολύ συνηθισμένη σε ηγεμόνες καλυπτήρες της αρχαϊκής εποχής. Βλ. σχετικά: Van Buren, Sicily and M. Grecia, εικ. 61 (από τον Τάραντα), εικ. 64 (από τη Medna, ολόκληρη η γοργόνηια στον επί γούνασι δρόμο), εικ. 76 (ακρωτήριο από τις Συρακούσες), Andrén, Architectural Terracottas (από το Veii), πίν. 1 (από την Caere), πίν. 68 (219), πίν. 72 (243) (από το Orvieto), πίν. 144 (502) (από το Satricium), πίν. 156 (523), A. Mallwitz, Olympia und seine Bauten, σ. 238, εικ. 191, σε μέτωπο ηγεμόνα καλυπτήρα λακωνικού τύπου.

126. Η παρουσία αυτή δεν είναι και τόσο περίεργη, εφόσον ο Φειδίας είχε φιλοτεχνήσει ένα τέτοιο γοργονείο στην ασπίδα της Αθηνάς Παρθένου, τη μορφή του οποίου ίσως παριστάνει η λεγόμενη Μέδουσα Rondanini. Σχετικά με τις απόψεις που εκφράστηκαν για το πρόβλημα αυτό βλ. Θ. Στεφανίδου-Τιβεριού, Νεοαττικά. Οι ανάγλυφοι πίνακες από το λιμάνι του Πειραιά, Αθήνα 1979, σ. 137, σημ. 3. Το γοργονείο της σίμης από τη Μιέζα φαίνεται να μοιάζει περισσότερο με το γοργονείο της ασπίδας του αντιγράφου της Αθηνάς Παρθένου από την Πάτρα, Στεφανίδου-Τιβεριού, ό.π., πίν. 52, 53. Τελευταία βλ. Μ. Ανδρόνικος, Argumentum e silentio, AAA XIII (1980), σ. 354-359.

127. Trendall - Cambitoglou II, σ. 463, πίν. 165, 1 (στο λαιμό του αγγείου αριθ. 37, του ζωγράφου της Κοπεγχάγης, 4223, 340-330 π.Χ.).

128. Möbius, Die Ornamente, σ. 12-20. Το διακοσμητικό αυτό θέμα εμφανίζεται στον 5ο αι. π.Χ., συνεχίζεται στον επόμενο και μετά εξαφανίζεται.

129. Hübner, Dachterrakotten, πίν. 76, 3, σε σίμη από την Ολυμπία.

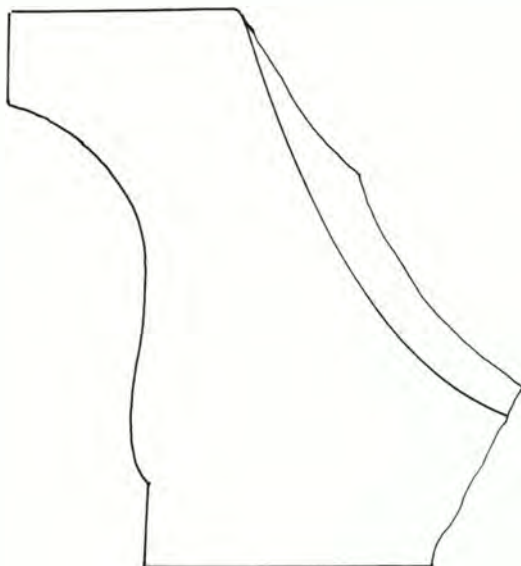
Σχέδ. 4. Σίμη αριθ. κατ. 79.

Σ Πβ Τη δεύτερη ομάδα του τύπου σίμης με κατατομή ορθού λεσβίου κυματίου αντιπροσωπεύουν η σίμη Κ 1573, αριθ. κατ. 72, 73 και 74, από την Πέλλα¹³⁰ (Π ί ν. 18 δ, 19 α-β). Ως προς το θέμα της διακόσμησης η ομάδα αυτή μοιάζει με τη Σ Πα από τη Μιέζα, εκτός από μερικές λεπτομέρειες, όπως είναι τα παραπληρωματικά άνθη. Χαρακτηριστική στη σίμη είναι η δυσαναλογία μήκους και ύψους (Σ χ έ δ. XI).

Σ Πγ Αντιπροσωπεύεται από τμήμα σίμης με κατατομή ορθού λεσβίου κυματίου, από τη Βέροια¹³¹, αριθ. κατ. 79 (Σ χ έ δ. 4· Π ί ν. 26 α). Η καμπύλη του κυματίου δεν είναι έντονη σε σχέση με την καμπύλη των κυματίων των σιμών Σ Πα και Σ Πβ. Ωστόσο, ακόμα κανένα από τα δύο τμήματα (κυρτό-κοίλο) δε λειτουργεί σε βάρος του άλλου. Στο κομμάτι αυτό

130. ΑΔ 16 (1960): Μελέται, πίν. 70α-β, Miller, Macedonian Architecture, πίν. XLVI.

131. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 322. Την Έφορο Αρχαιοτήτων Αγγελική Ανδρειωμένου ευχαριστώ για την παραχώρηση του δικαιώματος δημοσίευσης της σίμης.

Σχέδ. 5. Σίμη αριθ. κατ. 53.

λείπει το κάτω τμήμα, που ουσιαστικά αποτελούσε το μέτωπο του στρωτήρα και που σε σχέση με το υπόλοιπο μέτωπο είχε τη μορφή ταινίας που εισείχε. Η σίμη που σώζεται, κατασκευασμένη από ξεχωριστό κομμάτι, είχε επικολληθεί πάνω στο πρόσθιο μέρος του στρωτήρα, όπως και στην περίπτωση των σιμών του λεγόμενου Νυμφαίου της Μίεζας. Στο πάνω μέρος έφερε στενή ταινία που θα πρέπει να ήταν ακόσμητη. Το κυρίως μέτωπο, το κυμάτιο, διακοσμείται με ανάγλυφα εναλλασσόμενα άνθη λωτού και άνθη, προοπτικά δοσμένα. Από τα διπλά σέπαλα των λωτών ξεκινούν δύο λεπτοί βλαστοί, οι οποίοι με οριζόντια σχεδόν κατεύθυνση κατά μήκος του κάτω πέρατος του κυματίου απολήγουν σε αντίνωτες οφθαλμωτές σπείρες, με παραπληρωματικά πριονωτά φυλλάρια. Ανάμεσα στις σπείρες φυτρώνει μίσχος-κάλυκας κωνοειδής, πλαισιωμένος από δύο πριονωτά φύλλα, με κόμβους στο κάτω μέρος. Ο κάλυκας αυτός ανήκει σε ένα οκτάφυλλο άνθος με ελαφρά κοίλα, οξυκόρυφα φύλλα και κυκλικό πυρήνα.

Σ IIδ Ως προς την αρχιτεκτονική του μορφή ο τύπος αυτός, που αντιπροσωπεύεται από το κομμάτι αριθ. κατ. 53, από την Πέλλα (Πί ν. 22 α-γ), παρουσιάζει στο κυρίως μέτωπο, που διαμορφώνεται σε ορθό λέσβιο κυμάτιο (Σχέδ. 5), μια σχετικά έντονη προέκταση και ταυτόχρονα έντονο βάθος του πάνω κοίλου τμήματος, ενώ οι δύο ταινίες πάνω και κάτω τείνουν να έχουν το ίδιο πλάτος και το 1/5 του ύψους του κυρίως μετώπου. Και οι δύο ταινίες αυτές είναι ακόσμητες, ενώ το κυμάτιο φέρει ανάγλυφη διακόσμηση με μια χαρακτηριστική ελευθερία και μια ασυνέπεια θα 'λεγε κανείς, ως προς τη χρησιμοποίηση του χώρου, όπως φαίνεται στο κάτω μέρος, όπου οι δύο μικρές σπείρες βγαίνουν έξω από τα όρια του κυματίου και καλύπτουν τμήμα της κάτω ταινίας, κάνοντάς την να χάσει την τεκτονική της υπόσταση για χάρη της διακόσμησης.

Η σίμη έφερε στο κέντρο λεοντοκεφαλή-υδρορρόη, που πλαισιωνόταν από δύο όμοια ανάγλυφα φυτικά θέματα. Από μια οριζόντια άκανθα βγαίνει στριφτός βλαστός μαζί με ένα λεπτότερο φύλλο, ο οποίος διαμορφώνεται δύο φορές σε άκανθα, για να καταλήξει μετά από διάφορους ελιγμούς σε τέσσερις οφθαλμωτές σπείρες, διαφορετικής φοράς και μεγέθους, καλύπτοντας έτσι το μεγαλύτερο τμήμα του μετώπου. Η υπόλοιπη επιφάνεια προς το άκρο

καλύπτεται με ένα πεντάφυλλο ημιανθέμιο με κοίλα φύλλα, των οποίων οι κορυφές είναι οξείες και γερμένες προς τα κάτω.

Σ III Σίμες με επίπεδο μέτωπο

Ο τύπος αυτός¹³² χρησιμοποιήθηκε πολύ από τον 4ο αι. π.Χ.¹³³ και μετά, αλλά εμφανίζεται στην ελληνική αρχιτεκτονική ήδη από το τέλος του 5ου αι. π.Χ.¹³⁴. Είναι απλός, ως προς τη μορφή, και στο μέτωπο επικρατούν οι επίπεδες επιφάνειες. Στο κάτω μέρος υπάρχει φαρδύς κανόνας που εξέχει και στο πάνω ένα μικρό κυμάτιο. Το κυρίως μέτωπο είναι επίπεδο και διακοσμείται με ανάγλυφα κοσμήματα που σχηματίζονται από ελικοειδείς βλαστούς και φύλλα άκανθας. Η σίμη αυτή, που συναντάται κυρίως σε μεγάλα δημόσια κτίρια, αντιπροσωπεύεται στη Μακεδονία στο ιερό του Άμμωνα Δία και του Διονύσου στην Άφυτη της Χαλκιδικής, με τις παρακάτω τέσσερις ομάδες:

Σ IIIα Στην πρώτη ομάδα του τύπου κατατάσσονται τα τμήματα σιμών αριθ. κατ. 1, 2, 3, 4, 5 και 6 (Π ί ν. 1 α-ε, 2 α-δ). Τα περισσότερα στοιχεία για την αναπαράσταση της μορφής της σίμης δίνουν τα κομμάτια αριθ. 2 (με τη λεοντοκεφαλή), 1 και 3. Αν υποθεθεί ότι από το μέσο της λεοντοκεφαλής περνάει ο κάθετος άξονας της σίμης, τότε το μήκος του μετώπου της μπορεί να υπολογιστεί με το κομμάτι αριθ. 2, που σώζει το αριστερό πέρασ, το οποίο απέχει από τον κάθετο άξονα 0,325 μ.

Κατά συνέπεια το ολικό μήκος είναι $0,325 \times 2 = 0,65$ μ., που αντιστοιχεί σε δύο αττικούς πόδες. Το ύψος του μετώπου της σίμης είναι 0,16 μ., δηλαδή μισός αττικός πους, πράγμα που σημαίνει ότι η αναλογία ύψους και μήκους του μετώπου είναι 1:4.

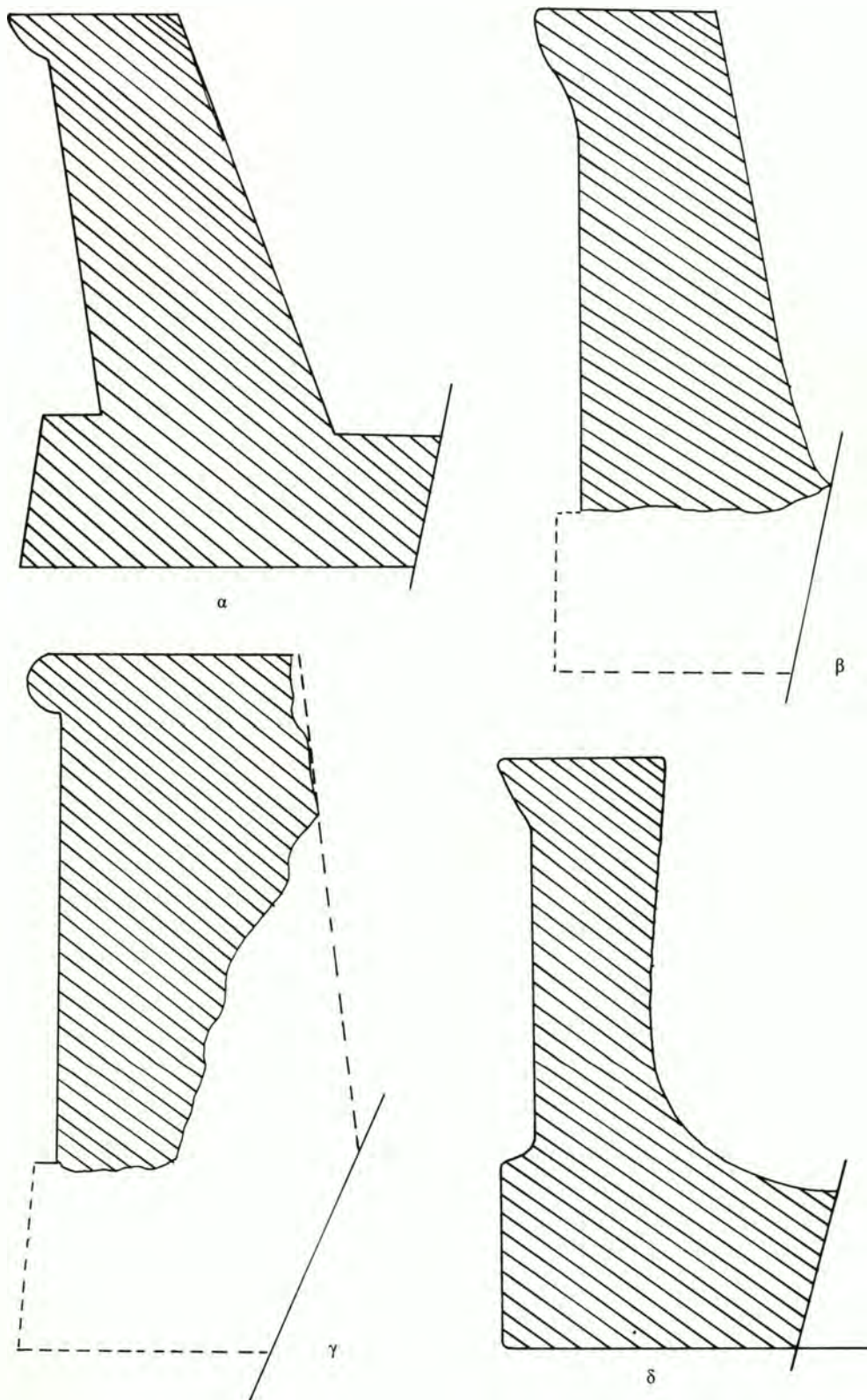
Τρία μέρη απαρτίζουν το μέτωπο της σίμης: 1) ένας φαρδύς κανόνας στο κάτω μέρος, επίπεδος, που εξέχει από το κυρίως μέτωπο, όχι όμως κάθετος, αλλά με μια απόκλιση προς τα μέσα, 2) το κυρίως μέτωπο, επίπεδο και λοξό προς τα έξω και 3) ένα κυρτό κυμάτιο στο πάνω μέρος (Σ χ έ δ. 6 α). Η διακόσμηση του κανόνα είναι γραπτή και συνίσταται σε σύνθετο μαιάνδρο στο χρώμα του πηλού, ενώ τα ενδιάμεσα κενά διαστήματα καλύπτονται με αβακωτά κοσμήματα σε χρώματα κόκκινο, μαύρο και κίτρινο. Το βάθος, όπου προβάλλονται τα κοσμήματα, είναι μαύρο (Σ χ έ δ. Ι). Στο κυρίως μέτωπο, κάτω και δίπλα στη λεοντοκεφαλή, από άκανθα βγαίνει νευρώδης βλαστός, μέσα από τον οποίο φυτρώνουν δύο έλικες με αντίθετη φορά, των οποίων οι βλαστοί φέρουν στενό βαθύ αυλάκι. Στο σημείο διακλάδωσης των ελίκων διαμορφώνεται ένα δεύτερο φύλλο άκανθας στη ράχη του βλαστού.

Το ίδιο θέμα επαναλαμβάνεται και στην άλλη πλευρά της λεοντοκεφαλής. Το βάθος είναι μαύρο, ενώ τα ανάγλυφα μέρη κρατούν, βασικά, το χρώμα του πηλού και είναι επιζωγραφισμένα με πορτοκαλί χρώμα. Οι παρυφές των φύλλων της άκανθας είναι κόκκινες. Το κυρτό κυμάτιο πάνω έχει γραπτή διακόσμηση από ωά και λογχοειδή φύλλα σε βάθος μαύρο. Τα ωά είναι μαύρα με κόκκινα κέντρα και κίτρινο περίγραμμα και τα λογχοειδή φύλλα κίτρινα.

132. P.G.M., σ. 163.

133. Canvadias, πίν. VI, 3, 5 (στο ναό του Ασκληπιού στην Επίδαυρο), Poulsen - Romaios, εικ. 22 (στο ναό της Λαφρίας Άρτεμης στην Καλυδώνα), Tégée, πίν. XLVI, LXXXVI (στο ναό της Αλέας Αθηνάς), Defrasse et Lechat, Epidaure, πίν. VI και εικ. στη σ. 111, Canvadias, πίν. V, I (στη θόλο της Επιδαύρου), Olympia I, πίν. LXIV, LXV, I (στο Λεωνίδαίο), FdD II, εικ. 20 (στο ναό του Απόλλωνα στους Δελφούς), Defrasse et Lechat, Epidaure, εικ. στη σ. 167, Canvadias, πίν. VII, 11 (στο ναό της Άρτεμης στην Επίδαυρο), Tégée, πίν. LXXXVI, A (στο ναό του Δία στη Νεμέα), AJA XXXV (1930), πίν. 417, εικ. 9-10, Corinth IV, I (Stoa of Temple Hill), Corinth I, 4, πίν. 20.

134. FdD II, 4, 2, πίν. X-XII.

Σχέδ. 6. Σίμες από την Άφυτη: α) Τύπος Σ ΙΙα, β) Τύπος Σ ΙΙγ, γ) Τύπος Σ ΙΙβ, δ) Τύπος Σ ΙΙδ.

Στο κέντρο της σίμης δεσπόζει η υδρορρόη με μορφή λεοντοκεφαλής, το πρόσωπο της οποίας αποδίδεται ρεαλιστικά. Στην επιτυχία αυτής της απόδοσης συμβάλλουν σημαντικά και τα χρώματα. Η χαίτη αποτελείται από κοντούς βοστρύχους, σχεδόν όρθιους, καθένας από τους οποίους φέρει τρεις εγχαραξείς, που δηλώνουν μικρότερες ομάδες μαλλιών, και είναι χρωματισμένοι με πορτοκαλί-κόκκινο. Τα μάτια δηλώνονται πλαστικά και ζωγραφισμένα με μαύρο χρώμα για τα βλέφαρα, την κόρη και το περίγραμμα της ίριδας.

Η κάτω επιφάνεια, που εξείχε από το γείσο, είναι διακοσμημένη με γραπτό αστράγαλο στο χρώμα του πηλού πάνω σε μαύρο βάθος και με μια πλατιά ταινία χρώματος κόκκινου-καστανού.

Στην ομάδα των σιμών αυτών μπορούν να αποδοθούν και τα κομμάτια λεοντοκεφαλών αριθ. κατ. 7 και 24 (Π ί ν. 3 ε, 7 δ). Στο θραύσμα αριθ. 24 σώζεται η χαίτη, που είναι εντελώς όμοια με αυτή της λεοντοκεφαλής της σίμης αριθ. 2. Στο τμήμα αριθ. 7 σώζονται περισσότερα χαρακτηριστικά, που το σχετίζουν άμεσα με τη σίμη αριθ. 2.

Η ομάδα αυτή του τύπου σίμης με επίπεδο μέτωπο έχει το πλησιέστερο παράδειγμά της στην Κόρινθο¹³⁵ και σε σίμη του Εθνικού Μουσείου (αριθ. ευρ. 19565), που σώζει τη λεοντοκεφαλή, η οποία είναι πανομοιότυπη με αυτή της σίμης του ιερού του Άμμωνα Δία (Σ χ έ δ. 14· Π ί ν. 12 β-γ). Τη σίμη αυτή του Εθνικού Μουσείου η G. Hübner την κατατάσσει στην ομάδα των σιμών του Λεωνίδαίου, του Θερσίλειου, της Κορίνθου και της σίμης με καμπανόσχημο άνθος από την Ολυμπία¹³⁶, ενώ ο B. H. Hill υπογραμμίζει τις διαφορές ανάμεσα στη σίμη του Εθνικού Μουσείου και στη σίμη του ναού του Δία στη Νεμέα¹³⁷.

Η μεγάλη ομοιότητα των διακοσμητικών θεμάτων της σίμης, κυρίως στον τρόπο απόδοσής τους, την τοποθετεί πολύ κοντά στη σίμη του Λεωνίδαίου της Ολυμπίας, που χρονολογείται στα μέσα του 4ου αι. π.Χ.¹³⁸.

Σ IIIβ Σε μια δεύτερη ομάδα του τύπου σίμης με επίπεδο μέτωπο ανήκουν τα κομμάτια αριθ. κατ. 10, 11, 12 και 13 (Σ χ έ δ. 6 γ· Π ί ν. 3 α-β, 4 α-β). Με βάση τα στοιχεία που μας δίνουν τα παραπάνω κομμάτια, μπορεί να αποκατασταθεί η σίμη χωρίς τη λεοντοκεφαλή και χωρίς τον κανόνα που έφερε κάτω (Σ χ έ δ. III). Στο επίπεδο μέτωπο το βάθος είχε μαύρο χρώμα, πάνω στο οποίο προβάλλονταν τα ανάγλυφα θέματα της διακόσμησης. Από ένα φύλλο άκανθας κοντά στη βάση της λεοντοκεφαλής έβγαινε ένας πολύνευρος, σχετικά χοντρός βλαστός, που ανέβαινε προς τα πάνω, παράλληλα στη χαίτη του λιονταριού, και κατόπιν έπαιρνε οριζόντια κατεύθυνση και κατέληγε σε φύλλο άκανθας. Λίγο πριν τη διαμόρφωση του ακανθωτού φύλλου υπάρχει ένα εγκάρσιο «δέσιμο» του βλαστού με ένα δακτύλιο. Από το εσωτερικό του δεύτερου φύλλου της άκανθας έβγαινε ένας βλαστός χωρίς νεύρα, ο οποίος διακλαδιζόταν σε δύο λεπτότερους βλαστούς, ελαφρά κοίλους, οι οποίοι απέληγαν σε ισάριθμες, αντίθετης φοράς σπείρες, σε αρκετά πρόστυπο ανάγλυφο, σε σχέση με το μεγάλο βλαστό και την άκανθα. Στο πάνω μέρος της σίμης υπάρχει ένα κυρτό κυμάτιο, σχεδόν ημικυκλικής διατομής, διακοσμημένο με τα ωά και τα λογχοειδή φύλλα του ιωνικού κυματίου. Τα ωά είναι μαύρα με κίτρινο περίγραμμα, ενώ τα λογχοειδή φύλλα κίτρινα και το βάθος κόκκινο.

Από πλευράς τεχνολογίας και κυρίως όσον αφορά στον τρόπο απόδοσης των επιμέρους στοιχείων του ανάγλυφου διακοσμητικού θέματος, η σίμη αυτή βρίσκεται πολύ κοντά σε ένα

135. Corinth IV, 1, S 63, εικ. 33.

136. Hübner, Dachterrakotten, σ. 135, πίν. 76, 2-3.

137. Hill, Nemea, εικ. 23-24.

138. Olympia I, πίν. LXIV, LXV, 1. Για τα προβλήματα χρονολόγησης του κτιρίου βλ. OF V, σ. 129 κ.ε.

απότμημα σίμης από την Κόρινθο¹³⁹, αλλά και στη σίμη της μακριάς πλευράς της πρόσοψης της Νότιας Στοάς στον ίδιο χώρο¹⁴⁰. Τόσο η μορφή που έχει ο νευρώδης βλαστός καθώς απολήγει σε άκανθα με δέσιμο, της οποίας η οδοντωτή απόληξη έχει μεγάλες και βαθιές εγκοπές, όσο και η μορφή των βλαστών των δύο σπειρών, είναι πανομοιότυπα, με τη διαφορά ότι στη σίμη που εξετάζουμε, ο βλαστός φυτρώνει από το κάτω μέρος, ενώ στις κορινθιακές από το μέσο περίπου του ύψους του μετώπου.

Ανεξάρτητα όμως από τις επιμέρους διαφορές οι δύο σίμες μοιάζουν πάρα πολύ και θα πρέπει να είναι σχεδόν σύγχρονες. Τη σίμη της Νότιας Στοάς, που χρονολογείται στο γ' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.¹⁴¹, η G. Hübner την παρομοιάζει και τη συσχετίζει με σίμη από κρηναίο οικοδόμημα του Διπύλου¹⁴². Περίεργη και πρωτότυπη είναι η μορφή του κυματίου στο πάνω μέρος με την ημικυκλική του διατομή. Από τα μέχρι τώρα γνωστά παραδείγματα σιμών δεν έχει διαπιστωθεί πουθενά αυτό το είδος κυματίου ως επίστεψη σίμης, μολονότι η διακόσμησή του είναι πολύ κοινή.

Σ IIIγ Στην ομάδα αυτή, που έχει πολλά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, ανήκουν τα κομμάτια αριθ. kat. 14-18 (Σ χ έ δ. 6 β· Π ί ν. 4 γ-δ, 5 α-γ). Η ιδιαιτερότητα της σίμης αυτής έγκειται στη διακόσμηση του μετώπου. Στο πάνω μέρος ένα ελαφρά κυρτό κυμάτιο είναι διακοσμημένο με γραπτά ωά και λογχοειδή φύλλα, όπως και στις υπόλοιπες σίμες, ενώ κάτω θα πρέπει να υπήρχε κανόνας διακοσμημένος —σύμφωνα και με τα προηγούμενα παραδείγματα— με γραπτό μαϊάνδρο και αβακωτά κοσμήματα. Το επίπεδο μέτωπο έχει ανάγλυφη διακόσμηση: στο κέντρο της σίμης μια λεοντοκεφαλή-υδρορρόη, που δε σώζεται, πλαισιωνόταν συμμετρικά από το ίδιο διακοσμητικό θέμα. Ένας πλατύς, ελαφρά κοίλος βλαστός, τοποθετημένος οριζόντια, απολήγει προς το πέρας της σίμης σε σπείρα (Σ χ έ δ. II). Ανάμεσα στη λεοντοκεφαλή και το βλαστό βρίσκεται ένα φύλλο άκανθας. Στο μέσο περίπου του βλαστού, στο σημείο όπου σχηματίζει γωνία με την πρώτη στροφή της σπείρας, φυτρώνει ένα παραπληρωματικό τετράφυλλο ημιανθέμιο. Το βάθος του μετώπου έχει χρώμα μαύρο, ενώ τα ανάγλυφα μέρη είναι κίτρινα. Στο φύλλο της άκανθας και στο ημιανθέμιο χρησιμοποιήθηκε σε ορισμένα σημεία κόκκινο χρώμα, για μια όσο το δυνατό μεγαλύτερη ρεαλιστική απόδοση. Η χαίτη της λεοντοκεφαλής είχε πορτοκαλί-κόκκινο χρώμα.

Σ IIIδ Τα κομμάτια αριθ. kat. 35-38 (Σ χ έ δ. 6 δ· Π ί ν. 10 α-β, δ-ε, II α), που ανήκουν στην ομάδα αυτή, διαφέρουν σημαντικά από αυτά που προγήθηκαν σε πολλά σημεία. Εδώ ανήκουν και δύο θραύσματα λεοντοκεφαλής, αριθ. kat. 39 και 40 (Π ί ν. 11 β-γ), γιατί είναι τα μόνα από καστανό πηλό. Τα περισσότερα στοιχεία για την αναπαράσταση της σίμης δίνουν τα κομμάτια αριθ. kat. 35 και ένα άλλο από τις ανασκαφές του 1969¹⁴³ (Π ί ν. 10 γ). Στο κάτω μέρος της σίμης μια ταινία, που εξέχει αρκετά από το κυρίως μέτωπο, παίρνει τη μορφή κανόνα με γραπτή διακόσμηση από απλό μαϊάνδρο, εντελώς διαφορετικό από τους σύνθετους μαιάνδρους που είχαν οι υπόλοιπες σίμες του ίδιου τύπου. Χρησιμοποιώντας κινωπό χρώμα ο τεχνίτης δημιουργεί μια επιφάνεια, που μιμείται το φυσικό κίτρινο χρώμα

139. Corinth IV, I, S 42, εικ. 32.

140. Corinth I, 4, πίν. 20.

141. Ο Ο. Broneer χρονολόγησε τη Νότια Στοά στα 350-338 π.Χ. (βλ. Ο. Broneer, *The South Stoa, Corinth I*, 4, σ. 94-99). Τελευταία, ωστόσο, μετά από ανασκαφικές έρευνες προτάθηκε μια χρονολόγηση αρκετά μετά τα μέσα του 4ου αι. π.Χ., ίσως και μέχρι το 320 π.Χ. (Ch. Williams, *Corinth Excavations 1979, Hesperia* 49 (1980), σ. 107-108).

142. Hübner, *Dachterrakotten*, σ. 97-100, εικ. 7, πίν. 63, I.

143. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 361, πίν. 306δ.

του πηλού των προηγούμενων σιμών και πάνω στο χρώμα αυτό με πινελιές καστανοκόκκινες σχεδιάζει το μαϊάνδρο. Το κυρίως μέτωπο διακοσμείται με δύο όμοια ανάγλυφα θέματα, που πλαισιώνουν τη λεοντοκεφαλή-υδρορρόη. Από ένα πριονωτό φύλλο άκανθας βγαίνει προς τα πάνω ένας πολύνευρος βλαστός που απολήγει σε ένα δεύτερο παρόμοιο φύλλο, από το οποίο βγαίνουν δύο βλαστοί διαμορφωμένοι σε δύο σπείρες με αντίθετη φορά. Οι βλαστοί των σπειρών φέρουν βαθιά στενή αυλάκωση τόσο έντονη, ώστε να δίνουν την εντύπωση ότι η σπείρα αποτελείται από δύο λεπτούς, παράλληλα ελισσόμενους, βλαστούς. Αξιοπρόσεκτη λεπτομέρεια στα φύλλα της άκανθας είναι τα σημεία του περιγράμματος, όπου ανάμεσα σε κάθε οδοντωτή απόληξη ο τεχνίτης, με τη χρήση κάποιου αιχμηρού εργαλείου, έφτιαξε, όσο ο πηλός ήταν ακόμα νωπός, μια βαθιά στενή οπή για να δημιουργήσει μάλλον έντονα την εντύπωση της φωτοσκίασης για διακοσμητικούς λόγους. Το βάθος στο μέτωπο καλύφθηκε με κόκκινο-καστανό χρώμα, ενώ τα ανάγλυφα μέρη με κιτρινωπό της ώχρας. Στο πάνω μέρος η σίμη έφερε κυμάτιο κυρτό, διακοσμημένο με γραπτά ωά και λογχοειδή φύλλα. Η κάτω επιφάνεια, που εξείχε από το γείσο, ήταν διακοσμημένη με γραπτό, πλατύ αστράγαλο με κιτρινωπό χρώμα σε βάθος κόκκινο.

Σ IV Σίμες με κατατομή μορφής κοίλου κυματίου

Το κοίλο κυμάτιο, γνωστό στη διεθνή βιβλιογραφία ως *cavetto*, ως αρχιτεκτονική μορφή είναι από τις πρώτες που χρησιμοποιήθηκαν στην αρχαϊκή εποχή, από τον 7ο αι. π.Χ., σε σίμες¹⁴⁴ και σε επιστέψεις στηλών¹⁴⁵. Στον 6ο αι. π.Χ. το κοίλο κυμάτιο χρησιμοποιείται παράλληλα με τη ραμφόσχημη κατατομή.

Στη Μακεδονία, το κοίλο κυμάτιο είναι πολύ συνηθισμένο σε σίμες της Πέλλας, του ανακτόρου της Βεργίνας, του λεγόμενου Νυμφαίου της Μίεζας, της Βέροιας, στον τάφο II της Τούμπας της Βεργίνας¹⁴⁶ και στο δεύτερο τάφο των Λευκαδίων, το λεγόμενο τάφο των ανθεμίων¹⁴⁷. Τα κύρια χαρακτηριστικά του τύπου αυτού, στα παραδείγματα της Μακεδονίας, είναι ένας φαρδύς κανόνας στο κάτω μέρος, που άλλοτε εισέχει και άλλοτε προεξέχει, ένα σχεδόν επίπεδο μέτωπο, που στο πάνω μέρος διαμορφώνεται κοίλο και προεξέχει, και μια ταινία στο πάνω μέρος. Η διακόσμηση κατά κανόνα είναι γραπτή, όπως και στις αρχαϊκές¹⁴⁸ σίμες και σπάνια ανάγλυφη, όπως στην περίπτωση των σιμών του Νυμφαίου της Μίεζας. Διακρίνουμε, λοιπόν, τις παρακάτω ομάδες:

Σ IVα Επιστημάνθηκε στο ανάκτορο της Βεργίνας¹⁴⁹ και στην Πέλλα. Στην κατατομή της παρουσιάζει κάτω φαρδιά ταινία που εισέχει και πάνω κοίλο κυμάτιο με επίπεδη στενή ταινία ως επίστεψη¹⁵⁰. Στην ομάδα αυτή ανήκουν τα κομμάτια αριθ. κατ. 45, 48 (Σ χ έ δ. 7 β και

144. P.G.M., σ. 130.

145. G. Richter, *The Archaic Gravestones of Attica*, London 1967: επίστεψη στήλης στο Μητροπολιτικό Μουσείο της Νέας Υόρκης (*cavetto capital*), σ. 10, εικ. 2-3 (τέλος 7ου-αρχές 6ου αι. π.Χ.), επίστεψη στήλης στο Μουσείο του Κεραμεικού, σ. 15, εικ. 34-35 (575-550 π.Χ.), επίστεψη στήλης του Εθνικού Μουσείου με γλωσσοειδή ανάγλυφα κοσμήματα, σ. 18-19, εικ. 66-69 (μέσα 6ου αι. π.Χ.), επίστεψη στήλης στο Μητροπολιτικό Μουσείο της Νέας Υόρκης, με εγχάρακτους λωτούς που βγαίνουν από έλικες, σ. 19-20, εικ. 72-76 (μέσα 6ου αι. π.Χ.).

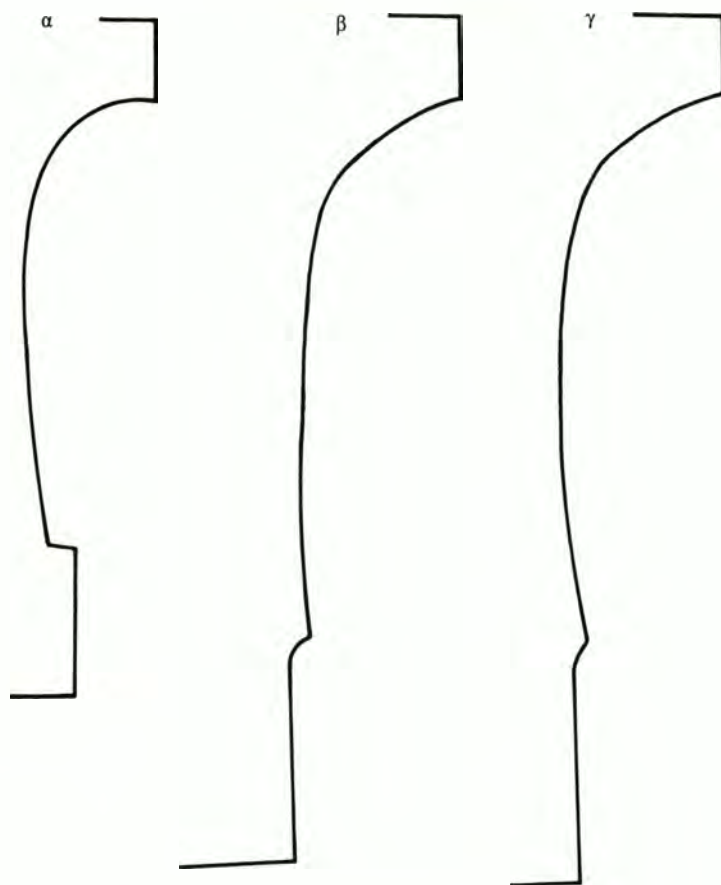
146. Για τον τάφο βλ. Φίλιππος, Βασιλείς Μακεδόνων, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα 1980, σ. 208-230, M. Andronicos, *Vergina. The Royal Tombs*, Αθήνα 1984.

147. Ο τάφος είναι αδημοσίευτος ακόμα.

148. P.G.M., σ. 130.

149. Το ανάκτορο της Βεργίνας, πίν. XXV.

150. Miller, *Macedonian Architecture*, σ. 87, πίν. XLVII.

Σχέδ. 7. Σίμες: α) Αριθ. κατ. 71, β) Αριθ. κατ. 48, γ) Αριθ. κατ. 77.

ΧΙΙ· Π ί ν. 16 α-δ, 17 β) και αριθ. κατ. 77 (Σ χ έ δ. 7 γ και ΧΙΙΙ· Π ί ν. 18 β). Η ταινία είναι διακοσμημένη με σύνθετο μαϊάνδρο και ανάμεσα τετράγωνα. Το βάθος είναι μαύρο, το εσωτερικό των τετραγώνων είναι κόκκινο, ενώ ο μαϊάνδρος και το περίγραμμα των τετραγώνων έχουν αποδοθεί με λευκοκίτρινο χρώμα. Το κυρίως μέτωπο, δηλαδή το κοίλο κυμάτιο, είναι διακοσμημένο με εναλλασσόμενα φυτικά θέματα ζωγραφισμένα: ένα ανθέμιο και ένα άνθος λωτού τα οποία συνδέονται μεταξύ τους με βλαστόσπειρες. Από το μίσχο κάθε άνθους λωτού ξεκινούν δύο βλαστοί που συσπειρώνονται, δημιουργώντας με τους αντίστοιχους των διπλών ανθέων λωτών τη βάση για το εννεάφυλλο ανθέμιο. Τα άνθη των λωτών ανοιχτά, «φυσιοκρατικά» δοσμένα, έχουν μεγάλους κάλυκες με πριονωτά σέπαλα και στενά λογχοειδή φύλλα¹⁵¹.

Τα εννεάφυλλα ανθέμια έχουν ρομβοειδή πυρήνα και φύλλα σχεδόν οξυκόρυφα, που γέρνουν προς τα κάτω. Οι έντονες κυρτώσεις των φυλλαρίων των σπειρών και των πριονωτών σεπάλων των ανθέων των λωτών, η χρήση του μαύρου, κόκκινου και λευκού χρώματος και

151. Παρόμοιοι κάλυκες συναντώνται σε διακοσμήσεις αγγείων. Ενδεικτικά σημειώνονται αγγεία της ομάδας των Αλαβάστρων, 350-330 π.Χ. (Trendall - Cambitoglou II, πίν. 233, 1-3).

ιδιαίτερα η διχρωμία στο ίδιο στοιχείο, φανερώνουν μια διάθεση για δημιουργία ψευδαίσθησης στη διακόσμηση του μετώπου της σίμης. Το βάθος είναι μαύρο και τα υπόλοιπα μέρη ωχρόλευκα, ενώ κόκκινο χρώμα χρησιμοποιήθηκε για τους πυρήνες των ανθεμίων, τους μίσχους των ανθέων των λωτών, το εσωτερικό των κεντρικών πετάλων τους και για τη δήλωση της σκιάς στο εσωτερικό των φυλλαρίων των σπειρών και των ακραίων φύλλων των ανθέων των λωτών. Η στενή ταινία στο πάνω μέρος του μετώπου είναι διακοσμημένη με γραπτό αστράγαλο¹⁵². Η κάτω εξέχουσα οριζόντια επιφάνεια, με «αναθύρωση», είναι διακοσμημένη με ωχρόλευκο σπειρομαϊάνδρο σε κόκκινο βάθος.

Σ IVβ Στην ομάδα αυτή κατατάσσεται η σίμη από το τετράγωνο I του τομέα I της Πέλλας¹⁵³, αριθ. κατ. 71 (Σ χ έ δ. 7 α· Π ί ν. 18 α). Η κατατομή είναι κοίλο κυμάτιο με ένα φαρδύ κανόνα στο κάτω μέρος και μια στενή ταινία πάνω, στο σημείο της προεξοχής του κυματίου. Ο κανόνας είναι διακοσμημένος με σύνθετο μαϊάνδρο, ωχρόλευκου χρώματος, και ανάμεσα αβακωτά κοσμήματα. Το κοίλο κυμάτιο διακοσμείται με εναλλασσόμενα ανθέμια και άνθη λωτού. Από το κάτω μέρος των καλύκων των ανθέων των λωτών ξεκινούν δύο βλαστοί με αντίθετη κατεύθυνση, οι οποίοι ελίσσονται σε αντίστροφες σπείρες, από όπου φυτρώνει ένα φυλλάριο. Οι κάλυκες και τα τρία φύλλα των ανθέων των λωτών έχουν στο εσωτερικό τους κόκκινο χρώμα, ενώ τα περιγράμματα είναι ωχρόλευκα. Ανάμεσα στις έλικες βρίσκεται ένας ρομβοειδής πυρήνας με ωχρόλευκο περίγραμμα και κόκκινο κέντρο, από τον οποίο βγαίνουν τα εννέα φύλλα ενός ανθεμίου, που γέρνουν προς τα κάτω. Το βάθος είναι μαύρο. Στην πάνω ταινία υπάρχει γραπτός αστράγαλος και στην κάτω εξέχουσα επιφάνεια σπειρομαϊάνδρος.

Σ IVγ Σε αντίθεση με τις γραπτές σίμες της Πέλλας και της Βεργίνας, στην περιοχή της Βέροιας και της Νάουσας, ο τύπος αυτός παραλλάσσει ως προς την ανάγλυφη διακόσμησή του. Παραδείγματα αυτής της ομάδας προέρχονται από το λεγόμενο Νυμφαίο της Μίεζας¹⁵⁴, αριθ. κατ. 81, 82 (Π ί ν. 25 β-γ) και ένα από την πόλη της Βέροιας, από τη συνοικία Τσερμένι¹⁵⁵, αριθ. κατ. 80 (Σ χ έ δ. 8 και IX· Π ί ν. 25 α).

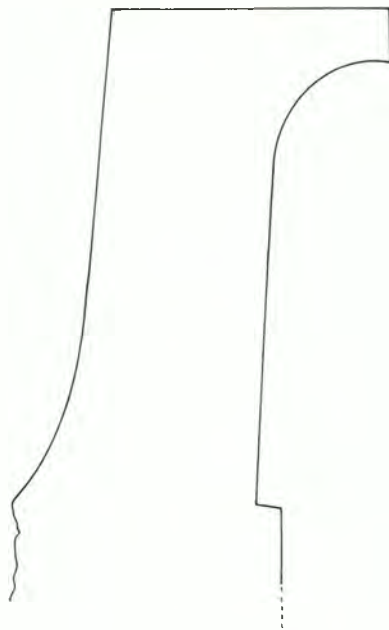
Η μορφή της σίμης από τη Μίεζα χρησιμοποιήθηκε η ίδια ως επατία και ως σίμη της οριζόντιας πλευράς με λεοντοκεφαλές-υδρορρόδες. Αν και είναι πιθανό να ήταν επιζωγραφισμένη, δε διακρίνονται ωστόσο ίχνη χρώματος. Το μέτωπο έχει κατατομή κοίλου κυματίου (Σ χ έ δ. 8), που είναι ακριβώς η ίδια στις σίμες της Μίεζας και σε αυτή της Βέροιας. Ο κανόνας στο κάτω μέρος, που εξέχει, είναι ακόσμητος, όπως και η πάνω ταινία στο σημείο προεξοχής του κυματίου. Η ανάγλυφη διακόσμηση, αρκετά αυστηρή και στυλιζαρισμένη, αποτελείται από εναλλασσόμενα ανθέμια και άνθη λωτού, που συνδέονται με οφθαλμωτές έλικες, στις οποίες απολήγουν οι διχασμένοι μίσχοι των ανθέων των λωτών. Από τους δύο κάλυκες βγαίνουν τρία πέταλα, από τα οποία το μεσαίο είναι επίμηκες ρομβοειδές και τα δύο διπλανά λογοχειδή. Τα ανθέμια, με εννέα φύλλα γερμένα προς τα κάτω, με αποστρογγυλεμένες τις κορυφές τους, έχουν πυρήνα σχεδόν ημικυκλικό, που σχηματίζει προς τα κάτω μίσχο ρομβοειδή, παρόμοιο με αυτόν των ανθέων των λωτών.

152. Ο αστράγαλος χρησιμοποιήθηκε και σε άλλες περιοχές για τη διακόσμηση του πάνω μέρους των σιμών. Ενδεικτικά βλ. FdD II, S 41, S 39, S 40, πίν. 46, S 44, πίν. 48, S 43, πίν. 50 (όλες στο τέλος του 5ου αι. π.Χ.).

153. ΑΔ 16 (1960): Μελέται, πίν. 67, πάνω.

154. ΠΑΕ 1968, πίν. 49α.

155. ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 218, πίν. 263α.

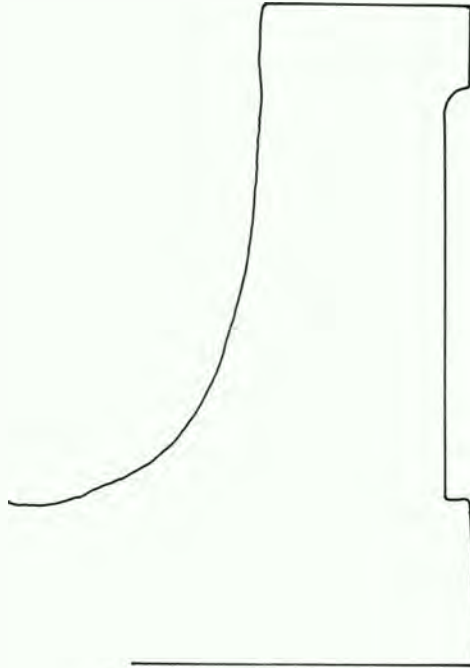
Σχέδ. 8. Σίμη αριθ. κατ. 80.

Σ V Σίμες με κατατομή του κυρίως μετώπου κάθετη, με υποτυπώδη καμπυλότητα στο πάνω μέρος

Στον τύπο αυτό κατατάσσονται δύο σίμες που προέρχονται από την Αμφίπολη και σώζονται αποσπασματικά, αλλά παρέχουν όλα τα στοιχεία για την αναπαράστασή τους, αριθ. κατ. 89 (Σ χ έ δ. 9 και XV· Π ί ν. 26 β-γ) και 90 (Σ χ έ δ. XIV· Π ί ν. 26 δ). Η αρχιτεκτονική μορφή των σιμών αυτών ως προς την κατατομή τους δεν είναι σαφής, αναφορικά με τους μέχρι τώρα γνωστούς τύπους. Εκτός από τις δύο ταινίες, μια πλατιά στο κάτω μέρος και μια πιο στενή στο πάνω ως επίστεψη, που έχουν μορφή όμοια με αυτή των σιμών της Βέροιας και της Πέλλας, το κυρίως τμήμα του μετώπου είναι επίπεδο και κάθετο, με μια υποτυπώδη παρουσία καμπύλης στο πάνω μέρος.

Έτσι οι σίμες αυτές δεν μπορούν να καταταχθούν στον τύπο σιμών με επίπεδο μέτωπο, αλλά ούτε η κοίλανση στο πάνω μέρος παρουσιάζει την απαιτούμενη ένταση για να χαρακτηριστεί ως κοίλο κυμάτιο. Μπορούμε να πούμε ότι ο τύπος Σ V είναι ένας ενδιάμεσος, ανάμεσα στον τύπο με επίπεδο μέτωπο και σε αυτόν με κοίλο κυμάτιο.

Η διακόσμηση και στα δύο τμήματα σιμών είναι παρόμοια (Σ χ έ δ. XIV-XV). Λεπτοί βλαστοί, που βγαίνουν από μαλακές, προοπτικά δοσμένες, άκανθες, εκτείνονται δεξιά και αριστερά από τις υδρορρόδες, οι οποίες δε σώζονται, και απολήγουν σε μία σπείρα. Οι βλαστοί διακοσμούνται και με άλλα δύο φύλλα άκανθας, ένα στο μέσο περίπου του μήκους τους και ένα άλλο κοντά στις σπείρες. Δίπλα στις υδρορρόδες και στα πέρατα των σιμών υπάρχουν, ανάγλυφα πάλι, ημιανθέμια, με σχετικά λεπτά, χωρίς πλαστικότητα αποδοσμένα, φύλλα. Παραπληρωματικά φυτικά στοιχεία γεμίζουν τα υπάρχοντα κενά, διαφορετικά στις δύο σίμες. Στη σίμη αριθ. κατ. 89 υπάρχει ένα καμπανόσχημο άνθος και ένα μπουμπούκι, ενώ στη σίμη αριθ. κατ. 90 υπάρχει στη θέση του καμπανόσχημου άνθους ένα μπουμπούκι και στο κάτω μέρος «θυσανοειδές» άνθος που συγκρατείται από λεπτό ελίσσόμενο μίσχο.

Σχέδ. 9. Σίμη αριθ. κατ. 89.

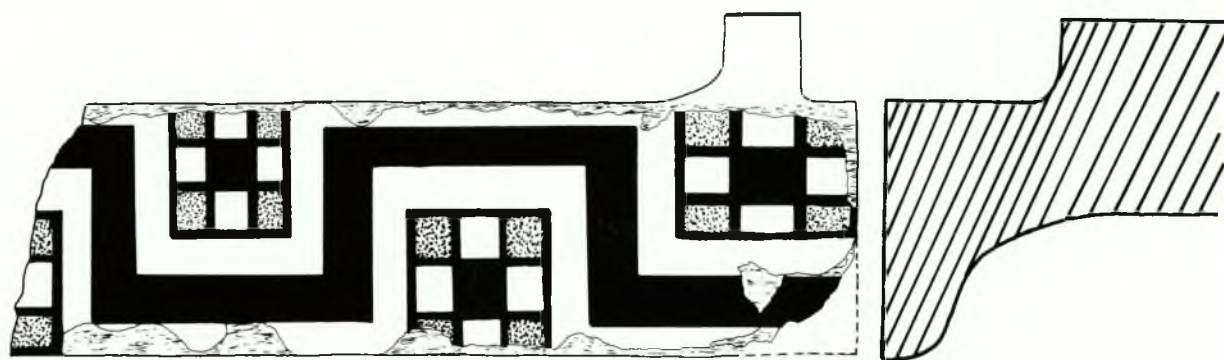
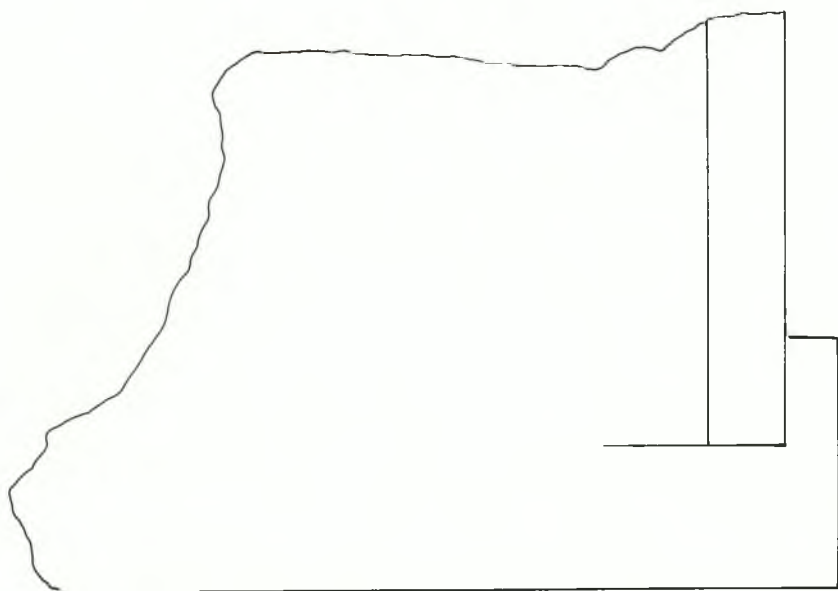
Ηγεμόνες στρωτήρες

Η Ι Ηγεμόνες στρωτήρες με διαμορφωμένο σε κοίλο κυμάτιο το πέρας της κάτω επιφάνειας

Το μοναδικό αρχαϊκό πήλινο κομμάτι κεραμιδιού, που προέρχεται από τη Μακεδονία, αριθ. κατ. 86, κατατάσσεται στον τύπο αυτό (Σ χ έ δ. 10 και XVIII· Π ί ν. 14 α-β). Συνηθισμένος στην αρχαϊκή εποχή και περισσότερο στον 6ο αι. π.Χ., εμφανίζεται και σε μια γειτονική πόλη της Μακεδονίας, τα Άβδηρα (Π ί ν. 14 γ), που κατά την αρχαϊκή εποχή δεν ανήκε στο μακεδονικό κράτος. Η αρχιτεκτονική του μορφή χαρακτηρίζεται από ένα επίπεδο μέτωπο και ένα κοίλο κυμάτιο στην κάτω επιφάνεια. Στην προκειμένη περίπτωση το μέτωπο, με ελαφρά απόκλιση προς τα μέσα, καθώς ανεβαίνει προς τα πάνω, διακοσμείται με απλό μαύρο μαιάνδρου, σε κιτρινωπό βάθος. Τα ορθογώνια διάχωρα που δημιουργούνται με τις καμπές του μαιάνδρου, καλύπτονται με αβακωτό κόσμημα με μαύρο, βαθύ κόκκινο και φαιοκίτρινο χρώμα.

Στον ίδιο τύπο ανήκει και το κομμάτι αριθ. κατ. 52, από την Πέλλα¹⁵⁶ (Σ χ έ δ. 11 και XVII· Π ί ν. 17 ε-στ). Και εδώ η κάτω επιφάνεια είναι διαμορφωμένη σε κοίλο κυμάτιο, χαρακτηριστικά βαθύ και καμπύλο, το οποίο είναι ενιαίο με την κάτω οριζόντια πλευρά. Διακοσμείται με ανθέμια και άνθη λωτού εναλλάξ.

¹⁵⁶. Το κομμάτι βρέθηκε στην επίχωση της οικίας με τα κονιάματα, στο τετράγωνο 2 του τομέα IV, η οποία σύμφωνα με τα ανασκαφικά στοιχεία χρονολογείται στο 2ο αι. π.Χ.

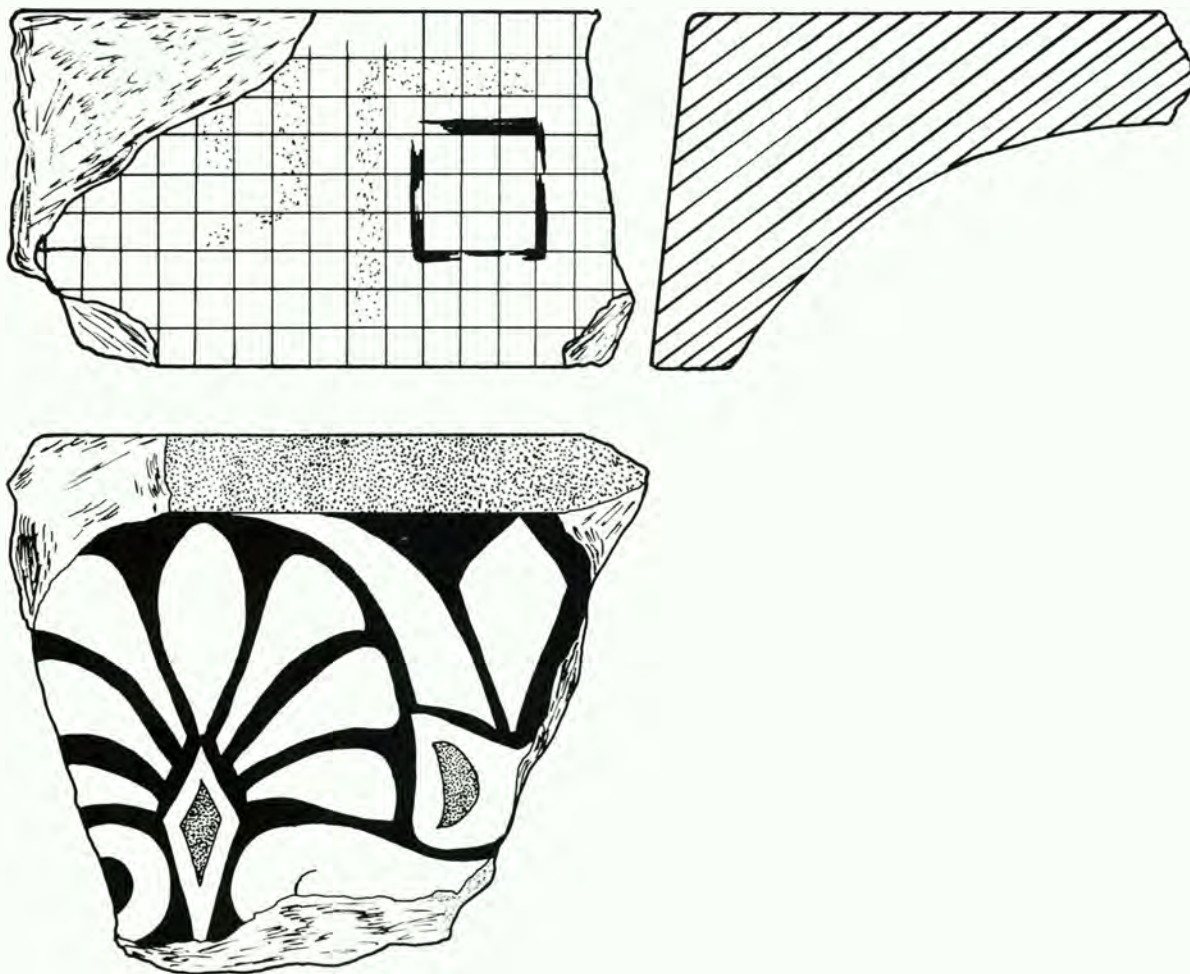

Σχέδ. 10. Ηγεμόνας στρωτήρας αριθ. κατ. 86.

Το μέτωπο, που συγκλίνει προς τα μέσα, παρουσιάζει τα εξής χαρακτηριστικά: 1) είναι, αναλογικά με τα υπόλοιπα γνωστά παραδείγματα, πολύ ψηλό και 2) φέρει οριζόντιες και κάθετες εγχαράξεις που σχηματίζουν τετράγωνα, πλευράς 0,01 μ. περίπου.

Η II Ηγεμόνες στρωτήρες με κοίλο κυμάτιο που διακόπτεται στην κάτω οριζόντια επιφάνεια

Στον τύπο αυτό ανήκουν οι ηγεμόνες στρωτήρες των οριζόντιων πλευρών της στέγης του

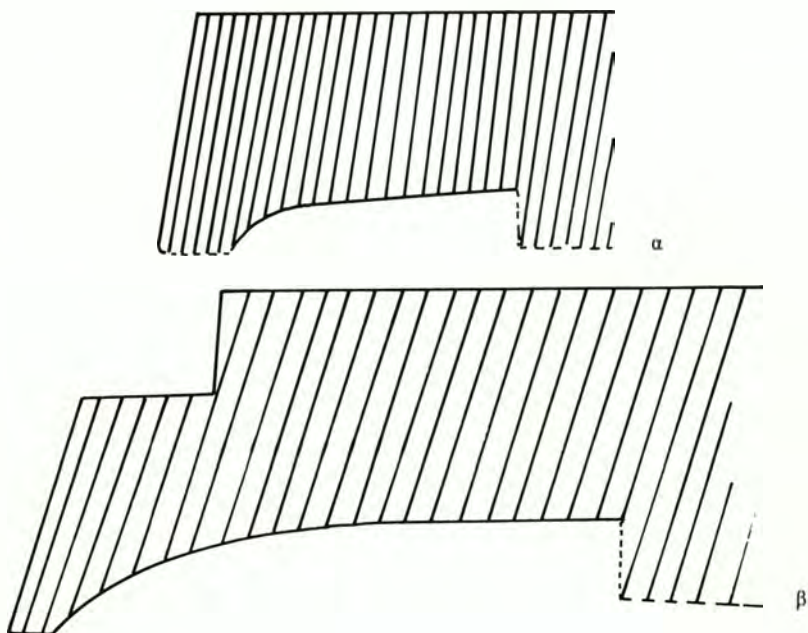
Σχέδ. 11. Ηγεμόνας στρωτήρας αριθ. κατ. 52.

ανακτόρου της Βεργίνας¹⁵⁷, αριθ. κατ. 50, 51 (Σ χ έ δ. 12· Π ί ν. 17 α, δ) και των οικιών του τετραγώνου Ι του τομέα Ι της Πέλλας¹⁵⁸, αριθ. κατ. 54 (Π ί ν. 20 α), 55 (Π ί ν. 19 δ-ε), 56 (Π ί ν. 20 γ), 57 (Σ χ έ δ. 13· Π ί ν. 20 β).

Η κάτω επιφάνεια, που εξείχε από το γέισο, διαμορφώνεται σε ρηχό κοίλο κυμάτιο. Το μέτωπο συγκλίνει ελαφρά με την άνοδο προς τα πάνω και διακοσμείται με σύνθετο μαϊάνδρο και ενδιάμεσα άλλοτε απλά τετράγωνα και άλλοτε αβακωτά κοσμήματα. Το κοίλο κυμάτιο της κάτω πλευράς είναι διακοσμημένο με το ίδιο πάντα θέμα των εναλλασσόμενων ανθέων λωτών και ανθεμίων. Από τα άνθη των λωτών, με αντίθετη κατεύθυνση, βγαίνουν δύο στελέχη που απολήγουν σε αντίνωτες σπείρες, με φυλλάρια, ως βάσεις για τα ανθέμια.

157. Το ανάκτορο της Βεργίνας, πίν. XXV.

158. ΑΔ 16 (1960): Μελέται, πίν. 67, κάτω.

Σχέδ. 12. Ηγεμόνες στρωτήρες: α) Αριθ. κατ. 50, β) Αριθ. κατ. 51.

Σχέδ. 13. Ηγεμόνας στρωτήρας αριθ. κατ. 57.

Ο τύπος αυτός, σε αντίθεση με παραδείγματα όπου η κάτω επιφάνεια είναι επίπεδη και διακοσμείται με αστράγαλο¹⁵⁹, συναντάται στην Αθήνα, στο Δίπυλο¹⁶⁰ και στην Ακρόπολη¹⁶¹.

Στον ίδιο τύπο κατατάσσεται και το κομμάτι από τη Βεργίνα, αριθ. κατ. 51 (Σ χ έ δ. 12 β και XVIII), το οποίο παρουσιάζει μερικές διαφορές από τα προηγούμενα στα επιμέρους στοιχεία του. Το κοίλο κυμάτιο είναι πολύ μεγαλύτερο και έχει μεγαλύτερο άνοιγμα και σε κατατομή είναι αρκετά πιο καμπύλο. Όσον αφορά στη διακόσμηση, η οποία θεματικά είναι ίδια, ο κάλυκας του άνθους του λωτού είναι κλειστός και έχει σχήμα καρδιάς, ενώ από τις σπείρες κάτω από τα ανθέμια λείπουν τα παραπληρωματικά φυλλάρια.

Ηγεμόνες καλυπτήρες

Συγκριτικά με την πλούσια ποικιλία τύπων των σιμών στο χώρο της Μακεδονίας, οι ηγεμόνες καλυπτήρες δεν παρουσιάζουν ανάλογη εικόνα. Από τα σωζόμενα σύνολα διακρίθηκαν τέσσερις ομάδες ως προς τη μορφή τους, οι οποίες ωστόσο ανήκουν όλες στο γενικότερο τύπο των ηγεμόνων καλυπτήρων με ανθεωτό μέτωπο.

Κ Ι Ηγεμόνες καλυπτήρες με διπλές έλικες και άνθος λωτού

Τα κομμάτια αριθ. κατ. 27-32 (Σ χ έ δ. VI· Π ί ν. 8 α-στ, 9 α, δ), που προέρχονται από το ιερό του Άμμωνα Δία, ανήκουν στην πρώτη ομάδα. Ως προς την αρχιτεκτονική τους μορφή οι ηγεμόνες καλυπτήρες της ομάδας αυτής είναι έτσι διαμορφωμένοι, ώστε να υπάρχει μια διαφορά ύψους στη θέση του ανθεωτού μετώπου και στον καλυπτήρα, αφού έπρεπε να καλύψουν και τους κατακόρυφους αρμούς των σιμών (Σ χ έ δ. VI). Το μέτωπο, μια αυτόνομη αλλά και άμεσα συνδεδεμένη με τη σίμη λειτουργικά μονάδα, αποτελείται από δύο μέρη: το κυρίως μέτωπο, με τονισμένο τον κατά πλάτος άξονα και την ανθεωτή επίστεψη, με τονισμένο τον άξονα καθ' ύψος. Το κάτω λοιπόν τμήμα είναι διακοσμημένο με το ίδιο πάντα ανάγλυφο θέμα, που αποτελείται από μια σύνθεση δύο διπλών ελίκων που πλαισιώνουν ένα άνθος λωτού. Κάθε έλικα, της οποίας οι βλαστοί φέρουν δύο μικρές αυλακώσεις, είναι τοποθετημένη κατακόρυφα με μια κλίση προς το κέντρο και με τρόπο τέτοιο, ώστε η πάνω σπείρα, στο κέντρο της οποίας υπάρχει οφθαλμός, να βρίσκεται κοντά στο κέντρο και σχεδόν να εφάπτεται της αντίστοιχης σπείρας της άλλης έλικας, ενώ η κάτω σπείρα να καταλαμβάνει την αντίστοιχη κάτω γωνία. Από τη ράχη της κάτω σπείρας φυτρώνει ένας λεπτότερος βλαστός προς τα πάνω, ο οποίος συσπειρώνεται με αντίθετη φορά, δημιουργώντας μια τρίτη παραπληρωματική, θα λέγαμε, μικρότερη σπείρα για να καλύψει τον κενό χώρο. Το κέντρο της σύνθεσης αποτελεί ένα ανάστροφα τοποθετημένο άνθος λωτού που ξεφυτρώνει ανάμεσα στις δύο μεγάλες σπείρες.

Την επίστεψη του μετώπου αποτελεί ένα εντεκάφυλλο ανθέμιο με γερμένα προς τα κάτω φύλλα με στρογγυλεμένες κορυφές. Το περίγραμμα του μετώπου ακολουθεί το σχήμα της διακόσμησης. Σημαντικό ρόλο παίζουν τα χρώματα που χρησιμοποιήθηκαν στο ανάγλυφο,

159. Olympia II, πίν. CXXII, 1, 3, Μπούρας, Η στοά της Βραυρώνος, σ. 114-115, σχέδ. 82, 84.

160. Hübner, Dachterrakotten, σ. 101-109, πίν. 65, Kerameikos X, σ. 70-73, εικ. 95-99, M.-Fr. Billot, AA 31 (1976): Μελέται, αριθ. 8-9, πίν. 23c-e.

161. Buschor, Die Tondächer II, σ. 23, εικ. 32 (K 226/7-Taufgeison XXV).

συμβάλλοντας στη ζωντανότερη απόδοση των φυτικών θεμάτων. Τυπολογικά, οι ηγεμόνες καλυπτήρες του τύπου αυτού βρίσκουν τα παράλληλά τους σε ανάλογα παραδείγματα από την Κόρινθο¹⁶², τους Δελφούς¹⁶³, την Αργολίδα¹⁶⁴ και την Ολυμπία¹⁶⁵.

Κ ΙΙ Ηγεμόνες καλυπτήρες με απλές έλικες και άκανθα

Το τμήμα ηγεμόνα καλυπτήρα, αριθ. κατ. 33 (Π ί ν. 9 γ), που προέρχεται από το ίδιο ιερό, ανήκει σε μια δεύτερη κατηγορία, αφού διαφέρει σημαντικά από τα παραπάνω. Ατυχώς δεν μπορούμε να έχουμε την εικόνα ολόκληρου του μετώπου παρά μόνο του κάτω τμήματος, τουλάχιστον ως προς τα περισσότερα στοιχεία του. Ένα από τα χαρακτηριστικά του είναι ένας λεπτός ανάγλυφος κανόνας, ορθογώνιας διατομής, που βρίσκεται στο κάτω μέρος του μετώπου και κατά κάποιο τρόπο υπογραμμίζει την ανάγλυφη διακόσμηση. Στο κέντρο και ακριβώς πάνω από τον κανόνα, από δύο φύλλα άκανθας έβγαιναν δύο βλαστοί αριστερά και δεξιά. Από αυτούς, οι εσωτερικοί απέληγαν σε έλικες στραμμένες προς τα μέσα σε λυρό-σχημη διάταξη, ενώ οι εξωτερικοί, χαμηλά, σε δύο διαδοχικές μικρότερες έλικες με φύλλα άκανθας. Παραπληρωματικό τρίφυλλο ανθέμιο φύτρωνε ανάμεσα στο φύλλο της άκανθας και στη ράχη της κάτω μικρής έλικας, ενώ ένα δεύτερο, άγνωστης μορφής, βρισκόταν πιο πάνω, ανάμεσα στους βλαστούς της εσωτερικής και εξωτερικής έλικας, από το οποίο σώζεται μόνο ο πυρήνας και η αρχή ενός φύλλου. Το βάθος του μετώπου είναι μαύρο και τα ανάγλυφα μέρη κρατούν το χρώμα του πηλού, ενώ στη σωζόμενη επιφάνεια του αριστερού κροτάφου σώζεται κόκκινο χρώμα.

Μολονότι το παράδειγμα αυτό είναι το μοναδικό στη Μακεδονία, ωστόσο, με μια αναδρομή στη νότια Ελλάδα για αναζήτηση πιθανών παραλλήλων, μπορούν να γίνουν συσχετισμοί όσον αφορά στις λεπτομέρειες και στα επιμέρους θέματα της διακόσμησης. Από την Κόρινθο, μέχρι τώρα τουλάχιστον, δεν προέρχεται κάποιο δείγμα παρόμοιο με αυτό από το ιερό του Άμμωνα Δία. Από την Αττική όμως μπορούν να τοποθετηθούν δίπλα του ηγεμόνες καλυπτήρες από τη στοά της Βραυρώνας¹⁶⁶ και την Ελευσίνα¹⁶⁷.

Κ ΙΙΙ Ηγεμόνες καλυπτήρες με έλικες, άκανθα και ανθέμιο με συγκλίνοντα φύλλα και μικρό ανθεμωτό πυρήνα

Στον τύπο αυτό κατατάσσονται οι ηγεμόνες καλυπτήρες αριθ. κατ. 44, 46 και 47, που βρίσκονται στο Μουσείο της Θεσσαλονίκης (Π ί ν. 15 β-δ) και αριθ. κατ. 43 του Μουσείου Βεροίας (Σ χ έ δ. XIX· Π ί ν. 15 α), που προέρχονται από το ανάκτορο της Βεργίνας.

Οι ηγεμόνες καλυπτήρες του ανακτόρου της Βεργίνας¹⁶⁸ έχουν όλοι την ίδια μορφή και το μέτωπό τους αποτελείται από δύο μέρη: το κάτω με την ελικοειδή διακόσμηση και πάνω την ανθεμωτή επίστεψη.

162. Corinth I, 4, πίν. 20.

163. FdD II, A65, A67, A68, A84, πίν. 129.

164. S. Miller, Excavations at Nemea 1977, *Hesperia* 47 (1978), πίν. 22d.

165. Olympia II, πίν. XCI, 8.

166. Μπούρας, Η στοά της Βραυρώνας, σ. 117, σχέδ. 84.

167. Hübner, *Dachterrakotten*, εικ. 4, 5a.

168. Heuzey - Daumet, *Mission*, σ. 460, πίν. 12, X. Μακαρόνας, *Μακεδονικά Ι* (1940), σ. 489, εικ. 25, Κ. Ρωμαίος, *Οι κέραμοι της Καλυδώνος*, Αθήνα 1951, σ. 107, εικ. 69, Το ανάκτορο της Βεργίνας, πίν. XXIV, 2.

Από κάλυκα άκανθας, που καλύπτει όλο σχεδόν το πλάτος του μετώπου κάτω, φυτρώνουν δύο ζευγάρια αυλακωτών βλαστών. Από αυτούς, οι εσωτερικοί συσπειρώνονται προς τα μέσα, ενώ οι εξωτερικοί απλώνονται στα πλάγια και διακλαδίζονται σε δύο σπείρες ο καθένας. Στις γωνίες, ανάμεσα στους βλαστούς, δεξιά και αριστερά βρίσκονται άνθη προοπτικά δοσμένα, ενώ ανάμεσα στις πάνω αντωπές σπείρες κρέμεται κρινοειδές άνθος. Πάνω από τη φυτική αυτή σύνθεση υπάρχει ένα διπλό ανθέμιο-επίστεψη. Από ρομβοειδή πυρήνα βγαίνουν τα εννέα κοίλα και γερμένα προς τα έξω φύλλα ενός μικρού ανθεμίου, που όλο μαζί λειτουργεί ως πυρήνας ενός μεγαλύτερου με δεκαπέντε κυρτά και συγκλίνοντα φύλλα. Πάνω στο υποκάστανο-κοκκινωπό χρώμα του πηλού, στο μέτωπο, τοποθετήθηκε ωχροκίτρινο χρώμα, μιμούμενο πιθανώς τον κιτρινωπό πηλό, ενώ σε πολλά σημεία χρησιμοποιήθηκε κόκκινο, όπως π.χ. στα πλαϊνά άνθη, στο κρινοειδές άνθος και στο περίγραμμα της άκανθας.

Κ IV Ηγεμόνες καλυπτήρες με έλικες, άκανθα και ανθέμιο με φύλλα που γέρνουν προς τα κάτω και μικρό ανθεμωτό πυρήνα

Οι ηγεμόνες καλυπτήρες αριθ. κατ. 67, 69, 70, 75 και 76, από την Πέλλα¹⁶⁹ (Π ί ν. 21 α, γ-δ, 20 δ-ε), ανήκουν στον τύπο αυτό που παρουσιάζει μερικές διαφορές από τον προηγούμενο. Η διαφοροποίησή τους βρίσκεται στη μορφή της ανθεμωτής επίστεψης. Στον τύπο αυτό, εκτός από το γεγονός ότι τα φύλλα γέρνουν προς τα κάτω και είναι κοίλα, ο πυρήνας είναι ένα «ατροφικό», σχηματοποιημένο μικρό ανθέμιο, σε αντίθεση με τον πυρήνα των ανθεμίων της Βεργίνας, όπου αυτό, παρά το μικρό του μέγεθος, ήταν ένα πλήρες ανθέμιο με ωσειδή πυρήνα. Μικρές διαφορές υπάρχουν ανάμεσα στα ίδια κομμάτια του τύπου Κ IV, στα επιμέρους διακοσμητικά θέματα. Έτσι, στον ηγεμόνα καλυπτήρα αριθ. κατ. 67, που ξεχωρίζει για την πολύ επιμελημένη εργασία, ανάμεσα στις μεγάλες έλικες δεν κρέμεται το συνηθισμένο μπουμπούκι, αλλά ένα μισάνοιχτο ρόδο με πριονωτά σέπαλα. Αντίθετα, στον ηγεμόνα αριθ. κατ. 68, όπου είναι ολοφάνερη η αμέλεια και η σχηματοποίηση, στη θέση αυτή υπάρχει ένα σχηματοποιημένο καμπανόσχημο άνθος με δυσανάλογα επιμήκη, κωνοειδή πυρήνα.

Κ V Ηγεμόνες καλυπτήρες με έλικες, άκανθα και ανθέμιο χωρίς το κεντρικό φύλλο, τη θέση του οποίου καταλαμβάνει άνθος

Τον τύπο αυτό αντιπροσωπεύει ο ηγεμόνας καλυπτήρας αριθ. κατ. 68 (Π ί ν. 21 β), από την Πέλλα. Στην τραπεζιόσχημη βάση του ανθεμίου, τα ανάγλυφα θέματα που τη διακοσμούν παρουσιάζουν μια σύνθεση που μοιάζει με αυτή των ηγεμόνων καλυπτήρων του τύπου Κ III και του τύπου Κ IV, αλλά με μια σημαντική διαφοροποίηση: από την τρίφυλλη «μαλακή» άκανθα, που βρίσκεται στο κάτω μέρος, δε φυτρώνουν πλέον δύο βλαστοί, που διακλαδίζονται στο μέσο περίπου του ύψους τους, αλλά τέσσερις. Οι δύο μεσαίοι βλαστοί, με βαθιά αυλάκωση, απολήγουν σε δύο στραμμένες προς τα μέσα έλικες που αποτελούν και τις κεντρικές έλικες του μετώπου. Οι δύο άλλοι βλαστοί απολήγουν ο καθένας σε δύο σπείρες, στις ράχες των οποίων υπάρχουν φύλλα άκανθας. Στη θέση των παραπληρωματικών ανθέων με τους κοκκιδωτούς πυρήνες υπάρχουν μικρά επτάφυλλα ανθέμια. Ωστόσο το σημείο όπου ο ηγεμόνας καλυπτήρας που εξετάζουμε παρουσιάζει μια σημαντική ιδιαιτερότητα, είναι η ανθεμωτή επίστεψη. Το ανθέμιο έχει δώδεκα φύλλα και ως πυρήνα ένα μικρότερο ανθέμιο με

169. ΑΔ 16 (1960): Μελέται, πίν. 68, BCH 82 (1958), Chron., εικ. 17.

δέκα φύλλα. Και στα δύο ανθέμια τα φύλλα ανεβαίνουν προς τα πάνω και στρέφονται προς τα μέσα, ενώ λείπει το κεντρικό φύλλο, στη θέση του οποίου σώζεται λεπτός μίσχος που ανεβαίνει προς τα πάνω και θα πρέπει να συγκρατούσε άνθος¹⁷⁰. Η μορφή αυτή ηγεμόνων καλυπτήρων δεν είναι συνηθισμένη. Λιγοστά παρόμοια κομμάτια προέρχονται από τον Κεραμικό, τα οποία η Hübner κατατάσσει σε μια ομάδα που ονομάζει «Rosettengroupe»¹⁷¹.

Κ VI Ηγεμόνες καλυπτήρες με μέτωπο που αποτελείται εξ ολοκλήρου από ανθέμιο με ωοειδή πυρήνα

Από την ακρόπολη της Πέλλας προέρχονται τα γωνιακά ακρωτήρια αριθ. κατ. 59, 60 (Π ί ν. 22 δ-ε, 23 α-β) και τα θραύσματα ακρωτηρίων ή ηγεμόνων καλυπτήρων αριθ. κατ. 58, 63 (Π ί ν. 23 γ-δ) που δε σχετίζονται με κανέναν από τους παραπάνω τύπους. Τα ανάγλυφα συγκλίνοντα φύλλα του ανθεμίου με τον κοίλο ωόσχημο πυρήνα καλύπτουν όλο το μέτωπο, που στην προκειμένη περίπτωση αυτό δε χαρακτηρίζεται από μια διμερή μορφή που παρατηρήθηκε σε όλους τους άλλους τύπους.

Κ VII Στην κατηγορία αυτή ανήκουν τα θραύσματα των ανθεμωτών επιστέψεων ηγεμόνων καλυπτήρων αριθ. κατ. 64-66, από την Πέλλα (Π ί ν. 24 α-γ). Μολονότι δεν είναι γνωστή η μορφή του υπόλοιπου τμήματος του μετώπου τους, τα κομμάτια αυτά κατατάσσονται σε διαφορετικό τύπο από τα προηγούμενα, γιατί η μορφή των ανθεμίων με τα συγκλίνοντα φύλλα απέχει πολύ από τη μορφή των ανθεμίων των δύο προηγούμενων τύπων.

170. Η μορφή αυτή του ανθεμίου χωρίς κεντρικό φύλλο, στη θέση του οποίου υπάρχει μίσχος με ένα άνθος, ρόδακα ή καμπανόσχημο άνθος, είναι αρκετά συνηθισμένη σε ανθεμωτές επιστέψεις επιτύμβιων στηλών, από το τελευταίο τέταρτο του 5ου μέχρι και το 2ο αι. π.Χ. Möbius, Die Ornamente, σ. 20, πίν. 7a, στη στήλη της Νικησούς από τον Πειραιά, που είναι από τα πρωιμότερα παραδείγματα, σ. 25, πίν. 10a, στήλη του Ευφάνη, σ. 26, πίν. 11a, στη στήλη του Ευτύχου (410-390 π.Χ.), σ. 35, πίν. 21a, στη στήλη της Αφροdisίας (4ος αι. π.Χ.), σ. 36, πίν. 47, σε επιτύμβιες στήλες από τη Θήβα, του 2ου αι. π.Χ.

171. Kerameikos X, σ. 236, εικ. 260a-b.

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑΚΗΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ

Το ιερό του Άμμωνα Δία και του Διονύσου στην Άφυτη

Όπως διαπιστώθηκε στο κεφάλαιο της τυπολογικής κατάταξης, στο ιερό του Άμμωνα Δία και του Διονύσου βρέθηκαν δύο τύποι σιμών, από τους οποίους ο ένας παρουσιάζει δύο ομάδες (Σ Ια, Σ Ιβ) και ο άλλος τέσσερις (Σ ΙΙα, Σ ΙΙβ, Σ ΙΙγ, Σ ΙΙδ), καθώς και δύο τύποι ηγεμόνων καλυπτήρων (Κ Ι, Κ ΙΙ). Τόσο η αποσπασματική κατάσταση των κεραμιδιών, από τα οποία βρέθηκε περιορισμένος αριθμός, όσο και η μη αποπεράτωση των ανασκαφών για την πλήρη αποκάλυψη του ιερού δε βοηθούν στην απόδοση των παραπάνω κεραμώσεων με βεβαιότητα σε κάποιο κτίριο.

Συνολικά στο χώρο του ιερού αποκαλύφθηκαν τμήματα τριών κτιρίων, καθώς και ο ναός που ταυτίστηκε με αυτόν του Άμμωνα Δία. Στις πρώτες ανακοινώσεις αποδόθηκαν στο ναό οι σίμες Σ Ια και Σ ΙΙα και οι ηγεμόνες καλυπτήρες του τύπου Κ Ι¹⁷². Ο τύπος της σίμης Σ ΙΙα αποδόθηκε και στο κτίριο του 4ου αι., από το οποίο αποκαλύφθηκε τμήμα μόνο του στυλοβάτη στα δυτικά του ναού¹⁷³. Σε μια δεύτερη φάση, κατά την οποία επισκευάστηκε ο ναός, αποδόθηκε ο τύπος Σ ΙΙδ¹⁷⁴. Μολονότι στην προκειμένη περίπτωση εξετάζονται μόνο οι κεραμώσεις του ιερού, έστω και χωρίς την ανάγκη απόδοσής τους σε συγκεκριμένο κτίριο, είναι ωστόσο απαραίτητο να σημειωθεί ότι το θέμα αυτό δεν είναι απλό, και μόνο εφόσον με μια προσεχή ανασκαφική έρευνα διαπιστωθούν περισσότερα στοιχεία με την κατάλληλη στρωματογραφική μελέτη θα είναι δυνατή αυτή η απόδοση.

Στο χώρο του ιερού δε βρέθηκαν θραύσματα πήλινων απλών ηγεμόνων στρωτήρων, πράγμα που οδηγεί στην εύλογη υπόθεση ότι δεν έγινε χρήση αυτής της μορφής κεράμων. Σύμφωνα με τα μέχρι τώρα στοιχεία, χρησιμοποιήθηκαν μόνο ηγεμόνες στρωτήρες με υπερυψωμένο μέτωπο, δηλαδή σίμες. Αυτό ενισχύεται και από το γεγονός ότι όλοι οι ηγεμόνες καλυπτήρες που εντοπίστηκαν είναι του τύπου με υπερυψωμένο το τμήμα ανάμεσα στον κυρίως καλυπτήρα και στο μέτωπο, για να καλύπτεται ο κατακόρυφος αρμός των σιμών.

Από τον αριθμό των τύπων και των παραλλαγών των σιμών διαπιστώνονται δύο ομάδες επαετίων, που πιθανώς ανήκουν σε δύο κτίρια και τέσσερις ομάδες σιμών με λεοντοκεφαλές-υδρορροές, που σημαίνει ότι ήταν τοποθετημένες στις οριζόντιες πλευρές της στέγης.

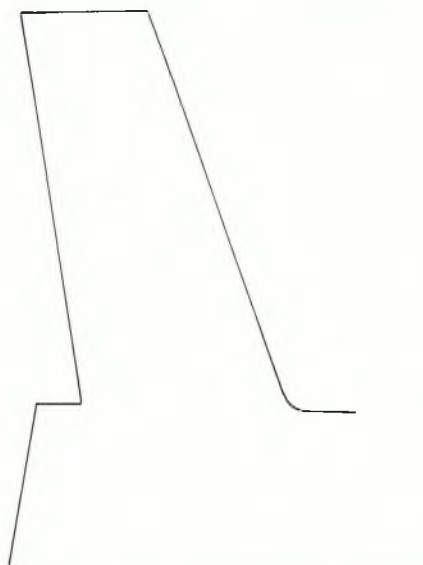
Οι σίμες του τύπου Σ ΙΙα (Σ χ έ δ. Ι) βρίσκουν τα πιο κοντινά τους παράλληλα στη Νότια Ελλάδα, σε αποσπασματικά σωζόμενα παραδείγματα. Το ένα από αυτά προέρχεται από την Κόρινθο¹⁷⁵ και σώζει τμήμα της αριστερής πλευράς της λεοντοκεφαλής και της διακόσμησης του μετώπου της σίμης. Μια ολόκληρη παρόμοια σίμη βρίσκεται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο (Π ί ν. 12 β-γ). Το σημαντικό στη σίμη αυτή είναι ότι σώζεται ολό-

172. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 312, ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 354-361, Ε. Γιούρη, Το εν Άφύτει ιερόν του Διονύσου και το ιερόν του Άμμωνος Διός, *Neue Forschungen in griechischen Heiligtümern*, σ. 149, ΑΑΑ ΙV (1971), σ. 359.

173. ΑΑΑ, ό.π., σ. 364, εικ. 19.

174. Ό.π., σ. 359-360.

175. Corinth IV, 1, S 42, εικ. 32.

Σχέδ. 14. Σίμη του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου αριθ. 19565.

κληρη και μας δίνει και τη μορφή της λεοντοκεφαλής, αλλά δυστυχώς είναι άγνωστη η προέλευσή της¹⁷⁶.

Η ομοιότητα των τριών παραπάνω σιμών είναι ολοφάνερη. Η σίμη από την Κόρινθο είναι εντελώς όμοια με τη σίμη τύπου Σ IIIα της Άφυτης, αναφορικά με τα διακοσμητικά θέματα, ενώ η σίμη του Εθνικού Μουσείου παρουσιάζει μια καινοτομία: δεν έχει στο πάνω μέρος κυμάτιο. Η κατατομή της είναι ίδια με αυτή της σίμης του τύπου Σ IIIα (Σ χ έ δ. 14). Η διακόσμηση είναι κι αυτή πανομοιότυπη· μερικές μόνο διαφορές εντοπίζονται στη λεοντοκεφαλή της σίμης του Εθνικού Μουσείου και συγκεκριμένα στην πιο ελεύθερη και επιμελημένη απόδοση των βοστρύχων της χαίτης. Οι λεοντοκεφαλές ωστόσο και των τριών σιμών ανήκουν στον ίδιο τύπο. Οι βόστρυχοι είναι κοντοί και σχετικά χοντροί και φέρουν δύο ή τρεις βαθιές αυλακώσεις, τα αυτιά σχετικά οξυκόρυφα και μικρά και τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά, αποδοσμένα πλαστικά αλλά και γραπτά, αποκτούν ζωντάνια και φυσικότητα. Από τις γνωστές λεοντοκεφαλές, αυτές που εξετάζουμε εμείς θα μπορούσαν να ενταχθούν στην ομάδα των λεοντοκεφαλών της Νότιας Στοάς της Κορίνθου¹⁷⁷, του ναού του Ασκληπιού στην Επίδαυρο¹⁷⁸, της Θόλου της Επιδαύρου¹⁷⁹, της Θόλου των Δελφών¹⁸⁰ και του ναού του

176. Από τα στοιχεία που υπάρχουν στο αρχείο του Εθνικού Μουσείου, η σίμη αυτή, καθώς και δύο άλλες παρόμοιες, αποκτήθηκαν από παράδοση και έχουν και οι τρεις αριθμό ευρετηρίου 19565. Την Έφορο Αρχαιοτήτων Ηώ Ζερβουδάκη ευχαριστώ για την άδεια δημοσίευσης των σιμών, καθώς και για την προμήθεια φωτογραφιών. Βλ. επίσης Hill, Nemea, σ. 19, σημ. 49.

177. Corinth I, 4, πίν. 20, 1, 2.

178. Cavvadias, πίν. VI, 3, 5.

179. Cavvadias, πίν. V, 1.

180. RdD II, Le sanctuaire d'Athéna Pronaia, Tholos, εικ. 9-11.

Δία στη Νεμέα¹⁸¹, τις οποίες ο Willemssen συγκρίνει με τα κεφάλια ορισμένων λιονταριών¹⁸². Οι λεοντοκεφαλές των σιμών τύπου Σ IIIα της Άφυτης, της Κορίνθου και του Εθνικού Μουσείου, που αναφέραμε παραπάνω, μπορούν να συγκριθούν και να τοποθετηθούν πολύ κοντά σε μια λεοντοκεφαλή από την Κόρινθο και σε ένα κεφάλι λιονταριού του Εθνικού Μουσείου, που χρονολογούνται στον 4ο αι. π.Χ.¹⁸³.

Ως προς τη γενική τους μορφή και ιδιαίτερα τα στοιχεία που απαρτίζουν την ανάγλυφη φυτική διακόσμηση, με τις δύο σπείρες που βγαίνουν από έναν πολύνευρο βλαστό, ο οποίος απολήγει σε συστρεφόμενο φύλλο άκανθας, οι σίμες μας μπορούν να ομαδοποιηθούν μαζί με αυτές του Θερσίλειου της Μεγαλόπολης¹⁸⁴, του ναού του Δία στη Νεμέα¹⁸⁵, του Λεωνίδαίου¹⁸⁶ και της Νότιας Στοάς της Ολυμπίας¹⁸⁷, καθώς και με μία σίμη με καμπανόσχημο άνθος από την Ολυμπία, που η G. Hübner ονομάζει *Agaceen sima*¹⁸⁸. Τα υπάρχοντα στοιχεία δε βοηθούν για μια χρονολόγηση του τύπου σίμης Σ IIIα σε στενά χρονολογικά πλαίσια, αλλά η συσχέτισή της με τις παραπάνω σίμες μπορεί με πιθανότητα να την τοποθετήσει μέσα στο γ' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.

Εδώ μπορούμε να εντάξουμε και δύο σίμες που βρίσκονται στο Εθνικό Μουσείο μαζί με τη σίμη που εξετάστηκε παραπάνω (Π ί ν. 13 α-δ). Οι σίμες αυτές σε κάτωψη έχουν μορφή τόξου και θα πρέπει να προέρχονται από κτίριο με στέγη τοξοειδούς μορφής¹⁸⁹. Των κυκλικών αυτών σιμών πανομοιότυπα παραδείγματα βρίσκονται στην Κόρινθο¹⁹⁰.

Τα πιο κοντινά παραδείγματα του τύπου σίμης Σ IIIβ (Σ χ έ δ. III) βρίσκονται στη Νότια Στοά της Κορίνθου¹⁹¹ και συγκεκριμένα στη σίμη της εμπρόσθιας οριζόντιας πλευράς της στέγης. Κομμάτια παρόμοιας σίμης έχουν βρεθεί και στον Κεραμεικό της Αθήνας, σίμη που η G. Hübner αποδίδει σε κρηναίο οικοδόμημα, τη θεωρεί επείσακτη από την Κόρινθο και τη χρονολογεί στη δεκαετία 340-330 π.Χ.¹⁹². Οι τρεις σίμες μοιάζουν πάρα πολύ και στη μορφή των διακοσμητικών θεμάτων και στον τρόπο απόδοσής τους. Μικροδιαφορές μόνο μπορούν να εντοπιστούν, όπως π.χ. η τοποθέτηση της αρχής του βλαστού, στη σίμη της Νότιας Στοάς της Κορίνθου, στο μέσο περίπου του ύψους του μετώπου και όχι στο κάτω μέρος, όπως στις άλλες δύο σίμες του Κεραμεικού και της Άφυτης. Η σίμη της Άφυτης παρουσιάζει μια ακόμη διαφορά από τις υπόλοιπες στη μορφή του κυματίου στο πάνω μέρος, του οποίου η κατατομή είναι σχεδόν ημικυκλική, ενώ στις άλλες έχει τη μορφή του ιωνικού κυματίου.

Ένας άλλος τύπος σίμης, που έχει επίσης τα παράλληλά του στο νοτιοελλαδικό χώρο,

181. Hill, Nemea, εικ. 25, πίν. XVII.

182. Willemssen, Die Löwenkopf-Wasserspeier, σ. 56-62, πίν. 49-63.

183. Willemssen, Die Löwenkopf-Wasserspeier, σ. 59, πίν. 55β, 56γ.

184. Schede, Traufleisten, πίν. VI, 38. Ο Roux (σ. 415) χρονολογεί τη σίμη μετά το 370 π.Χ., αλλά ίσως είναι σωστότερη η άποψη της Hübner (Dachterrakotten, σ. 135, σημ. 137) ότι θα πρέπει να τοποθετηθεί καλύτερα στο β' μισό του αιώνα.

185. Hill, Nemea, εικ. 22, πίν. XIII, XVII.

186. Schede, Traufleisten, πίν. VI, 34-36.

187. Schede, Traufleisten, πίν. VI, 37.

188. Hübner, Dachterrakotten, σ. 134, πίν. 76, 3.

189. Τα δύο κομμάτια σίμης δημιουργούν τόξο χορδής 1,30 μ. Χρησιμοποιώντας τον τύπο $R = \frac{\alpha^2 + \beta^2}{2\alpha}$ (όπου $\alpha = \eta$ απόσταση τόξου-χορδής, $\beta = \text{το μισό του μήκους της χορδής}$), μπορούμε να υπολογίσουμε την ακτίνα του κύκλου στον οποίο ανήκε η στέγη, ως εξής: $R = \frac{16 + 4225}{8} = \frac{4241}{8} = 530 \text{ εκ.} = 5,30 \text{ μ.}$

190. Corinth IV, I, σ. 31, εικ. 34 (S 104).

191. Corinth I, 4, πίν. 20.

192. Hübner, Dachterrakotten, σ. 97, 143, πίν. 63, I.

είναι η επατία σίμη τύπου Σ Ια (Σ χ έ δ. IV). Τόσο στην κατατομή όσο και στη διακόσμηση η σίμη αυτή είναι σχεδόν πανομοιότυπη με την επατία σίμη της Νότιας Στοάς της Κορίνθου¹⁹³ και με σίμες από το Δελφικό ιερό¹⁹⁴. Σίμες με παρόμοια διακόσμηση έχουν βρεθεί και σε άλλα σημεία της Πελοποννήσου και κυρίως στην περιοχή της Αργολίδας¹⁹⁵, ενώ άλλες σίμες με μικρότερη συγγένεια ως προς τη διακόσμηση βρέθηκαν στη Σικυώνα¹⁹⁶ και στην Ολυμπία¹⁹⁷. Για τη χρονολόγηση των δύο τύπων σίμης από το ιερό του Άμμωνα Δία (Σ Ια και Σ ΙΙβ) θα στηριχτούμε κυρίως στη χρονολόγηση της Νότιας Στοάς της Κορίνθου και των παρόμοιων κεραμώσεων από του Δελφούς¹⁹⁸. Σύμφωνα με τα νέα στοιχεία που προέκυψαν από πρόσφατες ανασκαφές, η χρονολόγηση της Νότιας Στοάς μετατίθεται γύρω στο 320 π.Χ.¹⁹⁹. Αν η κεράμωση τοποθετήθηκε λίγα χρόνια μετά την έναρξη της κατασκευής της στοάς, θα πρέπει η κεράμωσή της και οι δύο παραπάνω τύποι σιμών από την Άφυτη να χρονολογηθούν στη δεκαετία 320-310 π.Χ. Στην ίδια εποχή ανήκουν και οι ηγεμόνες καλυπτήρες τύπου Κ Ι (Π ί ν. VI). Ηγεμόνες καλυπτήρες του τύπου αυτού, με τα επιμήκη φύλλα του ανθεμίου, τα οποία απολήγουν σε αποστρογγυλεμένα άκρα, έχουν επισημανθεί σε πολλά σημεία του ελληνικού χώρου, όπως στην Κόρινθο²⁰⁰, τους Δελφούς²⁰¹, την Επίδαυρο²⁰², τη Δωδώνη²⁰³, την Κασώπη²⁰⁴ και την Αμβρακία²⁰⁵.

Σε αντίθεση με την κάπως αυστηρή και «τυπική» —από την άποψη της διακόσμησης— μορφή των παραπάνω παραδειγμάτων, υπάρχουν δύο τύποι σιμών και ένας τύπος ηγεμόνα καλυπτήρα, που διακρίνονται για μια πρωτοτυπία στη σύνθεση και τη μορφή των διακοσμητικών θεμάτων. Ο τύπος σίμης Σ ΙΙγ έφερε λεοντοκεφαλές, ενώ η σίμη Σ Ιβ, που έχει μορφή λεσβίου κυματίου σε κατατομή, είναι επατία. Η σίμη Σ ΙΙγ (Σ χ έ δ. II) διαφοροποιείται από τις υπόλοιπες σίμες με επίπεδο μέτωπο ως προς τα διακοσμητικά θέματα. Ο πλατύς σαρκώδης και ανεπαίσθητα κοίλος βλαστός, που απολήγει σε μια μόνο έλικα στο άκρο της σίμης, πλαισιώνεται, καθώς ανεβαίνει προς τα πάνω κοντά στη λεοντοκεφαλή, από ένα φύλλο άκανθας, σπάζοντας έτσι την αυστηρότητα που παρατηρείται στις υπόλοιπες σίμες· αυτό επιτείνεται με την παρουσία ενός τετράφυλλου ανθεμίου στη γωνία, ανάμεσα στη ράχη του βλαστού και στην έλικα. Πολύ πιο προσεγγμένο στη ζωγραφική του απόδοση είναι το κυμάτιο με τα ωά και τα λογχοειδή φύλλα, που επιστέφει το μέτωπο της σίμης, μολονότι στην κατατομή παρουσιάζει πολύ ελαφρά καμπύλη.

Παρόμοια αντίληψη επικρατεί και στον τύπο Σ Ιβ (Σ χ έ δ. V). Εδώ, όπως αναφέρθηκε στο κεφάλαιο της τυπολογικής κατάταξης, το διακοσμητικό θέμα είναι σπάνιο για τα δεδομένα του ελλαδικού χώρου, με τη συμμετρική και αντίρροπη εναλλαγή των ανθεμίων και των

193. Corinth I, 4, πίν. 20, 3.

194. FdD II, S 590, πίν. 59, S 93, πίν. 61, S 91, πίν. 65, R 13, 14, 15, πίν. 68.

195. Van Buren, Greek Revetments, σ. 9, εικ. 12, ΠΑΕ 1974, πίν. 79, ΠΑΕ 1975, πίν. 143α, ΠΑΕ 1978, πίν. 97α.

196. ΑΔ 10 (1926), σ. 46-50.

197. Olympia II, πίν. CXXI, 3, 4, OF V, σ. 115, εικ. 19.

198. FdD II, σ. 165-166, 168.

199. Corinth I, 4, σ. 94-99, Ch. Williams, Corinth Excavations, Hesperia 49 (1980), σ. 107-108.

200. Corinth I, 4, πίν. 21, 1.

201. FdD II, A 65, A 67, A 68, πίν. 65, 13, 14, 15, A 92, πίν. 67.

202. Β. Λαμπρινουδάκης, Ιερόν Απόλλωνος, Μαλεάτα, ΠΑΕ 1974, σ. 99, πίν. 79 β, δ.

203. ΑΕ 1959, πίν. 10 α-γ (από την ανασκαφή της Ιερής Οικίας). Α. Βλαχοπούλου-Οικονόμου, Ηγεμόνες και κορυφαίες κέραμοι με διακόσμηση από την Ήπειρο, Ιωάννινα 1986, σ. 92, 97-96, πίν. 9α.

204. ΠΑΕ 1952, σ. 348-349, εικ. 26, 27, 28, ΠΑΕ 1954, σ. 207, εικ. 8.

205. Η. Ανδρέου, Το μικρό θέατρο της Αμβρακίας, Ηπειρωτικά Χρονικά 25 (1983), σ. 20-21, πίν. 6, 7, 8α.

φυτικών στοιχείων, που μπορούν να σχετιστούν περισσότερο με άκανθα²⁰⁶. Το σχετικά πλατύ λέςβιο κυμάτιο, που επιστέφει το μέτωπο της σίμης όπως και στον τύπο Σ ΙΙγ, διακοσμείται με ωά και λογχοειδή φύλλα με αρκετά σταθερό και καθαρό περίγραμμα και μορφή, όπως και στην προηγούμενη.

Τόσο η προσέγγιση του μεγάλου πλάτους του κυματίου —0,03 μ. στον τύπο σίμης Σ ΙΙγ και 0,025 μ. στον τύπο Σ Ιβ— που δεν μπορεί να συσχετιστεί με εκείνο των υπόλοιπων σιμών, όσο και η ομοιότητα στην απόδοση των γραπτών ωών και λογχοειδών φύλλων του κυματίου, είναι στοιχεία που συνδέουν τις δύο σίμες. Η διαφορά τους στο συνολικό ύψος είναι πάρα πολύ μικρή, ενώ ο τύπος της σίμης Σ Ιβ σημειώνει μεγάλη διαφορά ύψους τοποθετημένη δίπλα στις σίμες Σ ΙΙα και Σ ΙΙβ. Εκτός όμως από αυτά, οι δύο τύποι διακρίνονται και για μια «εσωτερική» σύνδεση με την παρόμοια διακοσμητική αντίληψη που τις διέπει με τα πρωτότυπα και πρωτοποριακά στοιχεία και είναι πιθανό να ανήκουν στο ίδιο κτίριο και να είναι σύγχρονες.

Όσον αφορά στη χρονολόγησή τους μπορούν να τοποθετηθούν λίγο νωρίτερα από τις υπόλοιπες σίμες που εξετάστηκαν αμέσως παραπάνω. Η κατατομή της σίμης τύπου Σ Ιβ βρίσκεται πολύ κοντά σε αυτή της σίμης του ναού του Ασκληπιού στην Επίδουρο²⁰⁷. Από τα επιμέρους διακοσμητικά της θέματα αυτό που θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για τη χρονολόγηση είναι τα ζωγραφιστά ανθέμια, των οποίων η σύγκριση με ανθέμια στις γραπτές σίμες των Δελφών²⁰⁸ και με τα ανθέμια της διακοσμητικής ζώνης στο λαιμό της νεστορίδας αριθ. 791, του ζωγράφου της Νεαπόλεως, 1959²⁰⁹, μπορεί να τα τοποθετήσει στο γ' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.

Το μοναδικό κομμάτι ηγεμόνα καλυπτήρα που κατατάχτηκε στον τύπο Κ ΙΙ διαφοροποιείται αισθητά από τα υπόλοιπα παραδείγματα από το ίδιο ιερό. Μορφολογικά, ως προς το θέμα της διακόσμησης, αυτός ο ηγεμόνας καλυπτήρας βρίσκεται πολύ κοντά στους ηγεμόνες καλυπτήρες της Πέλλας, της Βεργίνας και της Αθήνας²¹⁰, του τύπου δηλαδή Κ ΙΙΙ, τουλάχιστον όσον αφορά στο τμήμα που σώζεται. Βέβαια τα επιμέρους στοιχεία κρατούν ακόμα μια μορφή πιο αυστηρή και είναι πιο δεμένα μεταξύ τους. Η μαλακιά άκανθα στο κέντρο του κάτω μέρους του μετώπου είναι σχετικά περιορισμένη, σε αντίθεση με αυτή της Βεργίνας, που απλώνεται σχεδόν σε όλο το πλάτος του μετώπου και είναι πριονωτή.

Τα παραπληρωματικά στοιχεία αποτελούν μικρά ανθέμια, τόσο στην κάτω μικρή έλικα με το φυλλάριο όσο και ανάμεσα στις δύο μεγάλες πάνω έλικες, τη θέση των οποίων λίγο αργότερα θα πάρουν τα άνθη. Κατά συνέπεια οι ηγεμόνες καλυπτήρες της Πέλλας και της Βεργίνας μοιάζουν να είναι η εξελιγμένη μορφή του τύπου αυτού του ηγεμόνα καλυπτήρα από το ιερό του Άμμωνα Δία. Στη γενική του μορφή μπορεί να συγκριθεί με δύο τύπους

206. Παρόμοιες συνθέσεις με άκανθα μπορούμε να παρατηρήσουμε στις λευκές ληκύθους και συγκεκριμένα σε αυτές που απεικονίζουν επιτύμβιες στήλες. Οι συνθέσεις αυτές διακοσμούν το πάνω μέρος της στήλης. Από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι αυτό της ληκύθου αριθ. 018130 της Βοστώνης (Α. Fairbanks, *Athenian White Lekythoi II*, London 1914, σ. 183, πίν. XXXI, 2), ενώ μικρότερη σχέση μπορούμε να διακρίνουμε σε άλλες (Fairbanks, ό.π., πίν. XXVII, 2 και XXIX, 2), καθώς και σε ληκύθους του ζωγράφου των Καλάμων (Σ. Παπασυριδίδη, *Ο τεχνίτης των Καλάμων των λευκών ληκύθων*, ΑΔ 8 (1923), εικ. 2 β-γ), επίσης σε λήκυθο του ζωγράφου της Γυναίκας (D. Kurtz, *Athenian White Lekythoi*, Oxford 1975, σ. 219, πίν. 44, 1). Το καλύτερο παράδειγμα για σύγκριση είναι η άκανθα που εικονίζεται στη λήκυθο 1800 του Εθνικού Μουσείου, βλ. W. Riezler, *Weissgrundige attische Lekythen*, München 1914, σ. 142, πίν. 94.

207. Hill, *Nemea*, εικ. 4.

208. *FdD II*, S 90, πίν. 59, σ. 161.

209. A. Trendall, *The Red-Figured Vases of Lucania, Campania and Sicily*, Oxford 1967, σ. 145, πίν. 67, 5-6.

210. Hübner, *Dachterrakotten*, πίν. 70, 5-6, Buschor, *Die Tondächer II*, εικ. 80 (K 485), εικ. 81 (K 486), *Keramikos X*, εικ. 257a-e.

Σχέδ. 15. Αναπαράσταση του ηγεμόνα καλυπτήρα αριθ. κατ. 33 (Κ ΙΙ) από την Άφυτη.

ηγεμόνων καλυπτήρων από την Ελευσίνα και τη Βραυρώνα, που χρονολογούνται στο τέλος τους 5ου αι. π.Χ.²¹¹, με μερικές διαφορές στις λεπτομέρειες. Η προσπάθεια αποκατάστασης (Σ χ έ δ. 15) έγινε με βάση τον ηγεμόνα καλυπτήρα από τη Βραυρώνα. Ο ηγεμόνας καλυπτήρας του τύπου Κ ΙΙ, αναφορικά με τη διακόσμηση και τη χρονολογική εξέλιξή του, μπορεί να τοποθετηθεί ανάμεσα στους δύο αττικούς από την Ελευσίνα και τη Βραυρώνα και σε αυτούς της Βεργίνας, της Πέλλας και του Κεραμεικού. Η διαφοροποίησή του από τους υπόλοιπους ηγεμόνες καλυπτήρες του ιερού, που εξαιτίας των παράλληλων παραδειγμάτων τους σχετίζονται με τις σίμες τύπου Σ Ια και Σ ΙΙα, μας οδηγεί στη συσχέτισή του με τις σίμες τύπου Σ Ιβ και Σ ΙΙγ, μαζί με τις οποίες πιθανώς ανήκει στην ίδια στέγη.

211. Μπούρας, Η στοά της Βραυρώνος, σ. 117, σχέδ. 84, Hübner, Dachterrakotten, σ. 89, εικ. 4, 5a, πίν. 61, 1-2.

Η σίμη τύπου Σ ΙΙδ και το μοναδικό τμήμα κορυφαίου ηγεμόνα καλυπτήρα που σώθηκε, το αριθ. κατ. 34, ανήκουν στην ίδια στέγη. Και στα δύο είναι φανερή η προχειρότητα της κατασκευής και η προσπάθεια απομίμησης κλασικών τύπων και μορφών. Στο ανθεμωτό αμφίγλυφο τμήμα του κορυφαίου, όπου στη μία όψη το ανθέμιο είναι ανάγλυφο και στην άλλη τα φύλλα αποδίδονται κοίλα, η αμέλεια και η έλλειψη δεξιοτεχνίας φαίνεται τόσο στην απόδοση των φύλλων του ανθεμίου όσο και στην όλη μορφή: λείπει η επεξεργασία των λεπτομερειών, ιδιαίτερα στο περίγραμμα, όπου οι μικρές άμορφες μάζες του πηλού, που δημιουργήθηκαν από την πίεση του καλουπιού, δεν αφαιρέθηκαν μετά το στέγνωμα. Το ίδιο παρατηρείται και στη σίμη, όπου στην κατατομή είναι φανερή η προσπάθεια να διατηρηθεί η μορφή παλιότερων τύπων, με αποτέλεσμα να παρουσιάζεται μια δυσκαμψία και δυσαναλογία στα επιμέρους στοιχεία της. Το κυμάτιο, πάνω, που έχει σε κατατομή μορφή οξείας γωνίας (Σ χ έ δ. 6 δ), το κάθετο μέτωπο και η πολύ πλατιά, συγκριτικά, κάτω ταινία, δεν παρουσιάζουν ούτε την αρμονία των προηγούμενων παραδειγμάτων ούτε τη σίγουρη, σταθερή και σαφή άρθρωσή τους, που εδώ φτάνει σε μεγάλο βαθμό χαλαρότητας.

Η προσπάθεια για απομίμηση είναι έντονα φανερή και στη διακόσμηση. Πρώτα πρώτα χρησιμοποιήθηκε ωχρόλευκο επίχρισμα στα ανάγλυφα μέρη, στο μαίανδρο της κάτω ταινίας, στον αστράγαλο της κάτω οριζόντιας επιφάνειας και στη λεοντοκεφαλή, για να μιμηθούν το χρώμα του πηλού των προηγούμενων σιμών.

Το θέμα της διακόσμησης είναι σχετικά αυστηρό και λιτό ως προς τη μορφή και στα γενικά χαρακτηριστικά του είναι όμοιο με αυτό των σιμών του τύπου Σ ΙΙα. Πέρα όμως από την ίδια τη σύλληψη των στοιχείων που απαρτίζουν το θέμα, ο τρόπος απόδοσής τους δεν έχει πολύ μεγάλη σχέση στις δύο σίμες. Έτσι, στην πάνω και στην κάτω άκανθα, για την έντονη δήλωση της φωτοσκίασης της προιονωτής απόληξης, ο τεχνίτης διαμόρφωσε καιτόνισε τα σημεία αυτά με μικρές οπές, που φαίνεται να έγιναν μετά την αφαίρεση του καλουπιού. Η αυλάκωση, από την άλλη πλευρά, στο στέλεχος των σπειρών είναι τόσο στενή και βαθιά, που χάνει την υπόστασή της και συντελεί στη δημιουργία της εντύπωσης ότι πρόκειται για δύο παράλληλα κινούμενα στελέχη που συσπειρώνονται. Το μόνο σημείο όπου ο τεχνίτης δεν προσπάθησε να μιμηθεί τις υπόλοιπες σίμες είναι η διακόσμηση της κάτω ταινίας, όπου ζωγράφισε απλό μαίανδρο, εντελώς διαφορετικό από αυτόν των άλλων σιμών και χωρίς αβακωτά κοσμήματα. Για τη χρονολόγηση της κεράμωσης αυτής δεν μπορεί να αποφασίσει κανείς με βεβαιότητα. Σίγουρα είναι πολύ μεταγενέστερη από τα υπόλοιπα σύνολα του ιερού. Με αρκετή επιφύλαξη μπορεί να χρονολογηθεί στο α' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.²¹².

Εκτός από τα παραπάνω σύνολα ή τμήματα κεραμώσεων, ενδιαφέροντα είναι δύο θραύσματα πήλινων μελών. Πρόκειται για τα δύο μικρά κομμάτια αριθ. κατ. 41 και 42 (Π ί ν. 11 δ, 12 α). Το ένα από αυτά, το 42, σώζει τμήμα κοίλου στελέχους έλικας, ενώ το 41, αρκετά μεγαλύτερο από το προηγούμενο, σώζει το σημείο όπου ένας βλαστός διακλαδίζεται σε δύο αντίρροπες έλικες, καθώς και τμήμα ανάγλυφου λωβού ανάμεσά τους, πιθανώς από πυρήνα ανθεμίου. Οι έλικες ήταν ανάγλυφες. Το πάχος του βλαστού, το μεγάλο άνοιγμα (τόξο) της έλικας και το βάθος του αναγλύφου συνηγορούν στο ότι τα σπαράγματα αυτά ανήκουν σε μια μονάδα μεγάλων διαστάσεων, που δεν μπορεί να έχει σχέση με σίμη ή ηγεμόνα καλυπτήρα. Από τα γνωστά πήλινα μέλη της στέγης μόνο σε ακρωτήριο θα μπορούσε να αποδοθεί η υπόθεση ότι τα ακρωτήρια του κτιρίου στο οποίο ανήκουν —ίσως στο ναό— ήταν πήλινα, διακοσμημένα με φυτικά θέματα.

212. AAA IV (1971), σ. 359-360.

Σχετικά με την εργαστηριακή προέλευση των κεραμώσεων από το ιερό του Άμμωνα Δία και του Διονύσου, ανακεφαλαιώνοντας, επισημαίνουμε τα εξής:

Οι τύποι σίμης Σ Ια και Σ ΙΙβ (Σ χ έ δ. ΙΙΙ-ΙV) αναμφισβήτητα σχετίζονται άμεσα με τις κορινθιακές κεραμώσεις της Νότιας Στοάς. Ο τύπος Σ ΙΙα (Σ χ έ δ. Ι) σχετίζεται άμεσα με ένα τμήμα κορινθιακής σίμης²¹³ και με τη σίμη που βρίσκεται στο Εθνικό Μουσείο, της οποίας η προέλευση είναι κορινθιακή (Π ί ν. 12 β-γ). Ο ίδιος τύπος μπορεί να συσχετιστεί έμμεσα με άλλες πελοποννησιακές σίμες από την Ολυμπία, τη Μεγαλόπολη και τη Νεμέα (βλ. παραπάνω σ. 70). Οι τύποι Σ Ιβ και Σ ΙΙγ (Σ χ έ δ. ΙΙ, V), εκτός από τις γενικές ομοιότητες με σίμες του 4ου αι. π.Χ. όσον αφορά στις αρχές της αρχιτεκτονικής τους δομής και της διακόσμησης, δεν μπορούν να συσχετιστούν άμεσα με παραδείγματα από άλλες περιοχές.

Παράλληλα με τη μορφολογική εξέταση των κεραμώσεων θεωρήθηκε σκόπιμο να γίνει και μια εργαστηριακή ανάλυση του πηλού. Δείγματα από σίμες όλων των παραπάνω τύπων εξετάστηκαν στα εργαστήρια της Αγγλικής Σχολής στην Αθήνα²¹⁴. Τα αποτελέσματα της πετρογραφικής ανάλυσης έδειξαν ότι η σύσταση του πηλού τους είναι ίδια με τη σύσταση του κορινθιακού πηλού (βλ. Παράρτημα Β'). Το στοιχείο αυτό είναι σημαντικό για την προέλευση του υλικού των κεραμώσεων της Άφυτης, αλλά δεν είναι καθοριστικό, για δύο λόγους: α) γιατί πηλός με την ίδια σύσταση έχει επισημανθεί και στη Στερεά Ελλάδα και β) γιατί οι εξετάσεις και οι αναλύσεις πηλού στη Μακεδονία δεν έχουν πραγματοποιηθεί σε βαθμό που να αποκλείεται η ύπαρξη παρόμοιων γαιωδών στρωμάτων στις περιοχές της. Επειδή όμως για την ώρα είναι το μόνο θετικό στοιχείο, θα πρέπει νομίζω να θεωρηθεί ότι το υλικό των κεραμώσεων της Άφυτης είναι κορινθιακής προέλευσης.

Για το αν οι κεραμώσεις αυτές κατασκευάστηκαν στην Κόρινθο ή στην Άφυτη, αφού μεταφέρθηκαν τα καλούπια ή τα σχέδια, δεν μπορεί να αποφασίσει κανείς με βεβαιότητα. Τα στοιχεία που μας παρέχονται μπορούν να στοιχειοθετήσουν την άποψη ότι οι κεραμώσεις ανήκουν στον ίδιο εργαστηριακό κύκλο, του οποίου οι αρχές και τα χαρακτηριστικά έχουν σχέση με την Κόρινθο και την Πελοπόννησο γενικότερα. Πιστεύω ότι το θέμα θα διαφωτιστεί περισσότερο με την οριστική μελέτη του ναού και των υπόλοιπων κτιρίων, γιατί η παραγγελία και η κατασκευή της κεράμωσής τους έχει σχέση με τον αρχιτέκτονα, ο οποίος φαίνεται να χρησιμοποιεί τα στοιχεία της αρχιτεκτονικής της Πελοποννήσου.

Βεργίνα - Πέλλα - Μιέζα - Βέροια

Ο μεγαλύτερος αριθμός κεραμιδιών στο μακεδονικό χώρο, μέχρι τώρα τουλάχιστον, προέρχεται από το χώρο του ανακτόρου της Βεργίνας και την Πέλλα, επειδή προφανώς αυτοί οι χώροι ανασκάφηκαν σε μεγαλύτερη έκταση, αλλά και για το λόγο ότι η Βεργίνα και η Πέλλα αποτέλεσαν διαδοχικά την πρωτεύουσα του κράτους των Μακεδόνων.

Η συσχέτιση και η συνεξέταση των κεραμώσεων της Βεργίνας και της Πέλλας γίνεται εξαιτίας της ολοφάνερης ομοιότητάς τους, που δίνει τη δυνατότητα της κατάταξης σε κοινό χώρο και χρόνο παραγωγής τους.

Όπως επισημάνθηκε παραπάνω (βλ. κεφάλαιο: Τυπολογική κατάταξη), στην Πέλλα υπάρχουν σίμες γραπτές με κατατομή κοίλου κυματίου και ανάγλυφες με κατατομή ορθού λεσβίου κυματίου. Εκτός από αυτές χρησιμοποιήθηκε και ο τύπος ηγεμόνων στρωτήρων χωρίς υπερυψωμένο μέτωπο.

213. Corinth IV, 1, S 63, εικ. 33.

214. Τον Ι. Whitbread ευχαριστώ από τη θέση αυτή για την πραγματοποίηση της πετρογραφικής εξέτασης των δειγμάτων.

Η παρουσία του κοίλου κυματίου (cavetto) είναι στοιχείο καινούργιο στην αρχιτεκτονική του 4ου αι. π.Χ. και πιο συγκεκριμένα στην κεράμωση, ιδιαίτερα στη Μακεδονία. Το είδος αυτό του κυματίου, που χρησιμοποιήθηκε στην αρχαϊκή κυρίως εποχή τόσο σε σίμες όσο και σε διάφορες επιστέψεις, έρχεται αναχρονιστικά να συνταιριαστεί με τα αρχιτεκτονικά στοιχεία της εποχής, που σαφώς είναι απομακρυσμένα από τις αρχαϊκές μορφές. Και όχι μόνο χρησιμοποιείται μαζί με όλα τα νεότερα στοιχεία, αλλά και διακοσμείται όχι πια με το τυπικό γλωσσοειδές κόσμημα²¹⁵, αλλά με άνθη λωτών και ανθέμια. Η περίεργη λοιπόν αυτή παρουσία, που δηλώνει έναν αναχρονισμό στο πνεύμα της αρχιτεκτονικής στη Μακεδονία, είναι ένα από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του χώρου αυτού²¹⁶.

Από τη Βεργίνα προέρχεται η σίμη τύπου Σ Ιγ και ο ηγεμόνας στρωτήρας τύπου Η ΙΙ (αριθ. κατ. 51) (Π ί ν. 17 δ). Τα δύο αυτά κομμάτια αποσυσχετίζονται από τα υπόλοιπα που βρέθηκαν στο χώρο του ανακτόρου, γιατί διαφέρουν από αυτά και στην αρχιτεκτονική τους μορφή και στη διακόσμηση (Σ χ έ δ. VII-VIII).

Η σίμη Σ Ιγ που έχει κατατομή ανάστροφου λεσβίου κυματίου, όπως ήδη αναφέρθηκε, αποδόθηκε από τη S. Miller με πιθανότητα σε κάποιο άλλο κτίριο κι όχι στο ανάκτορο, του οποίου οι σίμες έχουν κατατομή κοίλου κυματίου²¹⁷. Η κατατομή της σίμης, που μοιάζει με αυτή της δεύτερης φάσης του Ηραίου του 'Αργους²¹⁸, μας οδηγεί σε μια πρωιμότερη χρονολόγηση, προς τον 5ο αι. π.Χ. Σύγχρονο με τη σίμη αυτή πρέπει να είναι το κομμάτι ηγεμόνα στρωτήρα αριθ. κατ. 51. Τα δύο αυτά τμήματα κεράμων συνδέονται μεταξύ τους τόσο ως προς την τεχνική της χρησιμοποίησης των χρωμάτων, που η καλή τους διατήρηση δείχνει την καλή τους ποιότητα, όσο και ως προς την αυστηρότερη και κλασικότερη απόδοση των διακοσμητικών θεμάτων σε σχέση με αυτά των υπόλοιπων σιμών και ηγεμόνων στρωτήρων που προέρχονται από το ανάκτορο. Οι κάλυκες του άνθους των λωτών, η απουσία του κόκκινου χρώματος από το εσωτερικό των φύλλων τους, καθώς και τα κλασικότερα φύλλα των ανθεμίων έρχονται σε αντίθεση με τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν τους υπόλοιπους ηγεμόνες στρωτήρες με τα ανοιχτά άνθη των λωτών και τη χρησιμοποίηση κόκκινου χρώματος στα φύλλα και τους κάλυκες τους.

Τα φύλλα των ανθεμίων της σίμης και του ηγεμόνα στρωτήρα χαρακτηρίζονται από μια βαρύτητα, είναι κοντά και χοντρά με αποστρογγυλεμένες τις κορυφές τους, σχετικά αλύγιστα, ιδιαίτερα αυτά του ηγεμόνα στρωτήρα. Τα ανθέμια αυτά μπορούν να συγκριθούν με παρόμοια από γραπτές σίμες της Ακρόπολης, του 5ου αι. π.Χ.²¹⁹ και ιδιαίτερα με τα ανθέμια των σιμών της κατηγορίας XVI και XIX, με την αρίθμηση του Buschor (Σ χ έ δ. 16 α-β)²²⁰. Τα ανθέμια των ακροκεράμων από την Ελευσίνα²²¹ και τη Βραυρώνια²²² θα πρέπει να είναι νεότερα χρονολογικά, από την άποψη της μεγαλύτερης ραδινότητας των φύλλων που παρουσιάζουν έντονη μείωση στο κάτω μέρος τους (Σ χ έ δ. 16 ε-στ).

Έτσι, με βάση την κατατομή της σίμης και τη μορφή των ανθεμίων της διακόσμησής

215. Ακριβέστερα, η διακόσμηση αυτή είναι με επιμήκη φύλλα σχηματοποιημένα, γι' αυτό και ο Buschor (Die Tondächer I, σ. 3 κ.ε.) χαρακτήρισε τις σίμες αυτές «Blattstabsimen».

216. Miller, *Macedonian Architecture*, σ. 229.

217. Miller, *Macedonian Architecture*, σ. 88.

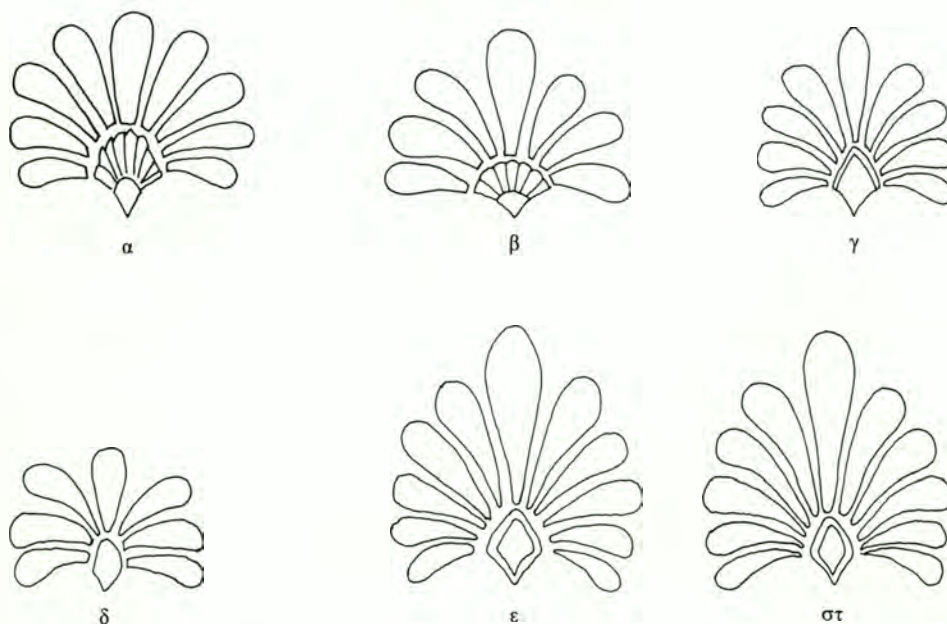
218. Ch. Waldstein, *The Argive Heraeum I*, Cambridge 1902, σ. 130, πίν. XXIII, D, E.

219. Τις σίμες αυτές ο Buschor (Die Tondächer I, σ. 3) κατατάσσει σε μια ομάδα και τις ονομάζει «κυματοειδείς» σίμες (Wellensimen).

220. Buschor, *Die Tondächer I*, Sima XVI, σ. 35-36, πίν. 6, Sima XVII, σ. 36-37, πίν. 7, Sima XIX, σ. 40-41, πίν. 8, Sima XXIII, σ. 45-46, πίν. 12.

221. Hübner, *Dachterrakotten*, σ. 89-92, εικ. 4, 5a-b.

222. Μπούρας, *Η στοά της Βραυρώνος*, σ. 117, σχέδ. 84.

Σχέδ. 16. Ανθέμια από τη διακόσμηση: α) Σίμης XIX από την Ακρόπολη, β) Σίμης XVI από την Ακρόπολη, γ) Ηγεμόνα στρωτήρα αριθ. κατ. 51 (Η II), δ) Σίμης τύπου Σ Ιγ, ε) Ηγεμόνα καλυπτήρα από την Ελευσίνα, στ) Ηγεμόνα καλυπτήρα από τη Βραυρώνα.

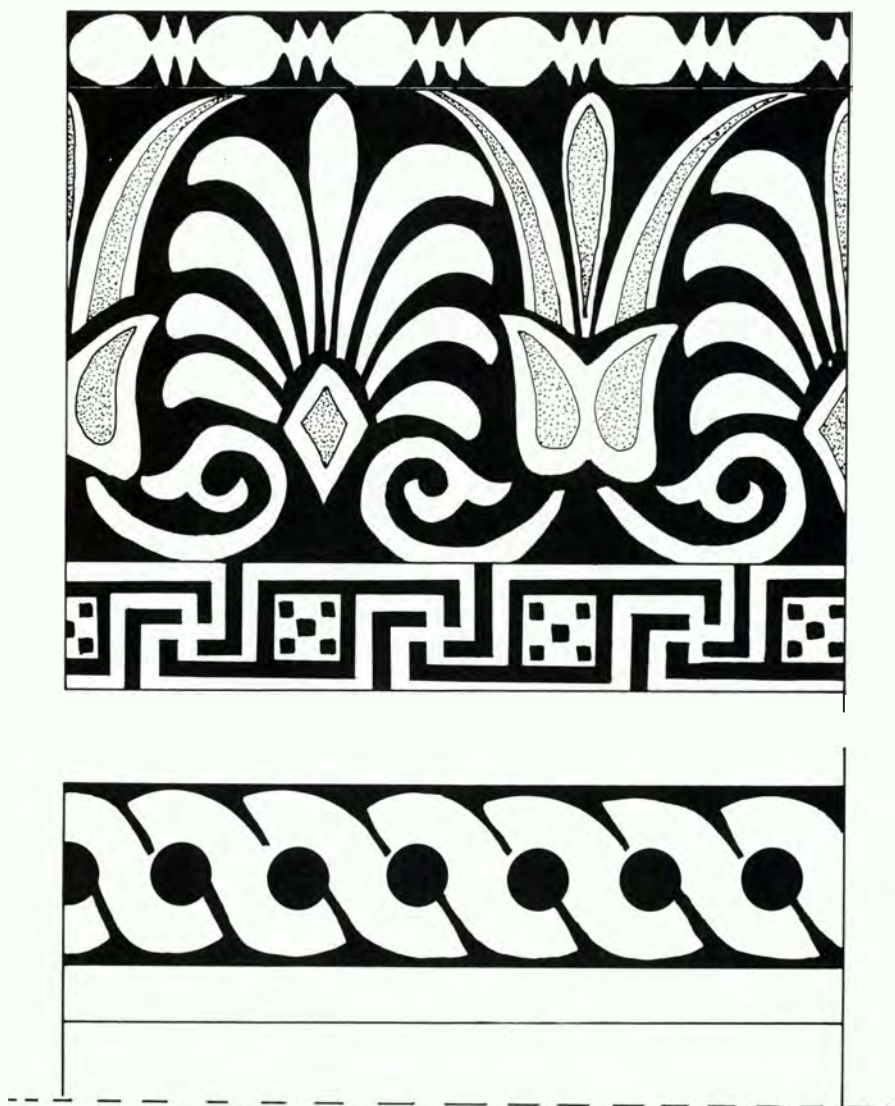
της, καθώς και της διακόσμησης του ηγεμόνα στρωτήρα αριθ. κατ. 51, τα δύο αυτά κομμάτια μπορούν να χρονολογηθούν με μεγάλη πιθανότητα στο β' μισό του 5ου αι. π.Χ.

Ο τύπος της σίμης Σ IVβ, από την Πέλλα (Π ί ν. 18 α), φαίνεται να είναι πρωιμότερος από τους άλλους τύπους σιμών από τον ίδιο χώρο, εξαιτίας της έντονης κοιλότητας του κυματίου του μετώπου (Σ χ έ δ. 7 α), αλλά και της διακόσμησής του. Ο τεχνίτης του τύπου αυτού μένει περισσότερο πιστός στην κλασική παράδοση. Πάνω στο στιλπνό μαύρο βάθος του μετώπου τοποθετεί εναλλάξ ανθέμια και άνθη λωτών που χαρακτηρίζονται από μια σχετική αυστηρότητα (Σ χ έ δ. 17) και η μόνη προσπάθεια για να αποφευχθεί η μονοτονία έγκειται στη χρησιμοποίηση κόκκινου χρώματος στο εσωτερικό των φύλλων των ανθέων των λωτών. Το θέμα είναι πολύ κοινό στην αρχιτεκτονική διακόσμηση, αλλά και στην αγγειογραφία, ιδιαίτερα την ερυθρόμορφη του 4ου αι. π.Χ. στην Ιταλία²²³, στη μεταλλοτεχνία²²⁴ και στα ψηφιδωτά²²⁵. Το θέμα των ανθεμίων και των ανθέων των λωτών στη σίμη

223. Το θέμα παρουσιάζεται κυρίως στην πρώιμη απουλική περίοδο και σποραδικά στην ύστερη, Trendall - Cambitoglou I, πίν. 10, πίν. 29, 3-4, πίν. 50, 1-2, πίν. 55, 3, πίν. 68, πίν. 108, 1, πίν. 137, 2-5, πίν. 151, 3, πίν. 153, 3, Trendall - Cambitoglou II, πίν. 183, 1-2 και πίν. 196.

224. Στη μεγάλη χρυσή λάρνακα από τη Βεργίνα (Θησαυροί της Αρχαίας Μακεδονίας, Αθήνα 1979, αριθ. 120, πίν. 18), στο γωρυτό από το Čertomlyk, M. Pfrommer, *Grossgriechischer und Mittelitalischer Einfluss in der Rankenornamentik frühhellenistischer Zeit*, JdI 97 (1982), σ. 153, εικ. 29.

225. Στο λεγόμενο μωσαϊκό των ανθεμίων από την Πέλλα (Petsas, Pella, σ. 122, εικ. 6).

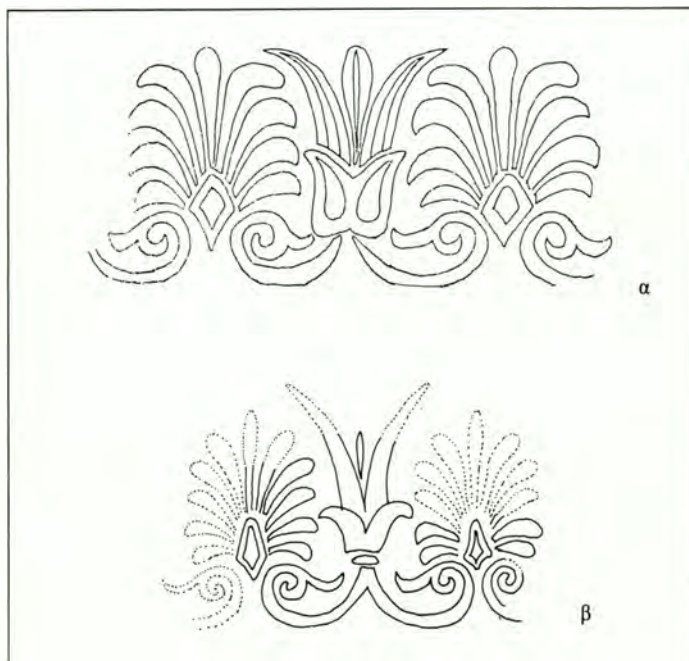

Σχέδ. 17. Η διακόσμηση της σίμης τύπου IVβ.

χαρακτηρίζεται από μια «ανάταση», μια καθ' ύψος ανάπτυξη, μορφή που μπορεί να χαρακτηριστεί κλασικότροπη, συγκρινόμενη με παρόμοιες μορφές στην αρχιτεκτονική διακόσμηση²²⁶. Από τη διακόσμηση των γραπτών σιμών, εκείνη που μπορεί να συγκριθεί με τη διακόσμηση της σίμης τύπου Σ IVβ από την Πέλλα είναι αυτή της σίμης S 58 των Δελφών²²⁷

226. Για διακοσμήσεις με τέτοια καθ' ύψος ανάπτυξη μπορούμε να αναφέρουμε αυτή της σίμης του ναού του Άρη στην Αγορά, *Hesperia* 9 (1940), σ. 33, εικ. 12, του ναού του Ηφαίστου, Travlos, *Bildlexikon*, σ. 270, εικ. 344, της κοσμοφόρου του Ερεχθείου, Travlos, *Bildlexikon*, σ. 227, εικ. 291.

227. *FdD* II, σ. 147-148, πίν. 54.

Σχέδ. 18. α) Διακόσμηση της σίμης τύπου IVβ από την Πέλλα,
β) Διακόσμηση της σίμης S 58 από τους Δελφούς.

(Σ χ έ δ. 18), που χρονολογείται στο β' μισό του 5ου αι. Ενώ όμως υπάρχει ομοιότητα στη διάταξη και τη γενική μορφή του θέματος, τα επιμέρους στοιχεία διαφέρουν. Έτσι τα φύλλα των ανθεμίων στη σίμη της Πέλλας διαφοροποιούνται με την έντονη στροφή προς τα έξω και κάτω και την οξεία απόληξή τους, χαρακτηριστικό στοιχείο των ανθεμίων των σιμών του 4ου αι. π.Χ., που κατατάσσονται από το Le Roy και το Mallwitz σε μια ιδιαίτερη ομάδα²²⁸. Μια επιπλέον δυνατότητα σύγκρισης μας δίνεται με ηγεμόνες καλυπτήρες από τους Δελφούς, που έχουν την ίδια μορφή, αλλά με λεπτότερα φύλλα και χρονολογούνται με πιθανότητα στο β' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.²²⁹, ενώ μια ομοιότητα μπορεί να διαπιστωθεί και στα ανθέμια του ψηφιδωτού των «ανθεμίων» της Κορίνθου, που χρονολογείται στο β' τρίτο του 4ου αι. (360/50 π.Χ.)²³⁰. Η διακόσμηση του κανόνα στο κάτω μέρος της σίμης αποτελείται από σύνθετο μαϊανδρο και αβακωτά κοσμήματα, των οποίων η μορφή είναι όμοια με αυτή του ψηφιδωτού της «αρπαγής» από την Πέλλα²³¹, που χρονολογείται στα 340/30-320/10 π.Χ., ενός ψηφιδωτού από την Αθήνα, του τέλους του 4ου αι.²³², καθώς και του ψηφιδωτού των Αριμασπών της Ερέτριας, που χρονολογείται στο β' τρίτο του 4ου αι. π.Χ. (350/40 π.Χ.)²³³. Τα παραπάνω στοιχεία δε βοηθούν παρά για μια πιθανή χρονολόγηση της σίμης στο β' τρίτο του 4ου αι. π.Χ.

228. FdD II, σ. 165, «Style Flamboyant».

229. FdD II, σ. 168, πίν. 57.

230. Salzmann, Kieselmosaiken, σ. 95, πίν. 23.

231. Salzmann, Kieselmosaiken, σ. 106-107, πίν. 35.

232. Salzmann, Kieselmosaiken, σ. 87, πίν. 42.

233. Salzmann, Kieselmosaiken, σ. 90-91, πίν. 26.

Περισσότερο συνηθισμένος στην περιοχή της πρωτεύουσας των Μακεδόνων, της Πέλλας, φαίνεται πως ήταν σε κάποια εποχή ο τύπος της σίμης Σ IVα (Σ χ έ δ. XII), που συναντάται στο ανάκτορο της Βεργίνας και στον τομέα I της Πέλλας. Ο τύπος αυτός, καθώς και ο προηγούμενος (Σ IVβ), είναι σίμες επαέτιες. Στο Μουσείο της Θεσσαλονίκης βρίσκεται ο γωνιακός ηγεμόνας στρωτήρας αριθ. κατ. 45 (Π ί ν. 16 α-δ), που σώζει τμήμα της σίμης στη μια πλευρά, καθώς και λεοντοκεφαλή-υδρορρόη²³⁴.

Το κομμάτι αυτό μπορεί να χαρακτηριστεί με τον αρχαίο όρο *παραιετίς ήγεμών λεοντοκέφαλος* (βλ. Εισαγωγή). Στο ανάκτορο της Βεργίνας μόνο οι πλευρές που απέληγαν σε αετώματα είχαν σίμες, ενώ οι άλλες είχαν απλούς ηγεμόνες στρωτήρες. Το ίδιο θα πρέπει να συνέβαινε άλλωστε και στις οικίες του τετραγώνου I του τομέα I της Πέλλας, αφού μαζί με τις σίμες βρέθηκε μεγάλος αριθμός απλών ηγεμόνων στρωτήρων, όπως και στο ανάκτορο της Βεργίνας.

Η χρονολόγηση των κεραμώσεων του ανακτόρου της Βεργίνας²³⁵ δεν μπορεί να συζητηθεί χωρίς να ληφθούν υπόψη οι υπόλοιπες αρχιτεκτονικές μορφές και τα οποιαδήποτε στοιχεία που παρέχει το μνημείο. Απαραίτητη ακόμα θεωρείται η άμεση συσχέτισή τους με τα πανομοιότυπα σύνολα που προέρχονται από την Πέλλα. Έτσι σε μια ομάδα μπορούν να καταταχθούν οι σίμες Σ IVα, ηγεμόνες στρωτήρες τύπου Η II (Σ χ έ δ. 19) και ηγεμόνες καλυπτήρες τύπου Κ III και Κ IV που βρέθηκαν άφθονοι στη Βεργίνα και την Πέλλα. Η ομάδα αυτή ανήκει σε μια περίοδο κατά την οποία το ανάκτορο της Βεργίνας είτε χτίζεται είτε επισκευάζεται, μαζί με τις οικίες του τετραγώνου I του τομέα I της Πέλλας.

Σύμφωνα με τελευταίες μελέτες, που βασίστηκαν κυρίως σε στυλιστικές παρατηρήσεις, τα ψηφιδωτά της Πέλλας χρονολογήθηκαν γύρω στο 320 π.Χ.²³⁶ ή στο τέλος του γ' τέταρτου του 4ου αι. π.Χ.²³⁷, ενώ για το ψηφιδωτό της Βεργίνας προτάθηκε μια χρονολόγηση προς το τέλος του ίδιου αιώνα²³⁸.

Όμως οι κεραμώσεις της Βεργίνας ανήκουν σαφώς στην ίδια ομάδα με αυτές της Πέλλας και μάλιστα η σίμη τύπου Σ IVα φαίνεται να προέρχεται από το ίδιο εργαστήριο και ίσως από τα ίδια καλούπια από τα οποία κατασκευάστηκαν οι σίμες της Πέλλας, όπως φαίνεται από τις κατατομές τους, αλλά και από τις διαστάσεις τους που είναι ίδιες. Η παραπάνω χρονολόγηση των ψηφιδωτών της Πέλλας θα πρέπει να είναι σωστή, αν λάβουμε υπόψη και τις τελευταίες έρευνες κάτω από αυτά, οι οποίες έδωσαν στοιχεία που σύμφωνα με τα δεδομένα της Αθηναϊκής Αγοράς δεν μπορούν να τοποθετηθούν μετά το 325 π.Χ., χρονολογία που μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως *terminus post quem*²³⁹.

Από πλευράς τεχνοτροπίας της σίμης τύπου Σ IVα, μπορούμε να διακρίνουμε στη διακόσμηση θέματα χαρακτηριστικά, κοινά σε όλο τον 4ο αι. π.Χ., όπως σε διακοσμήσεις αγγείων

234. Για την απεικόνισή του βλ. Το ανάκτορο της Βεργίνας, πίν. XXV. Για παρόμοιο παράδειγμα βλ. Buschor, *Die Tondächer I*, *Sima XXVI*, σ. 50, εικ. 57-60, από τη Δημοτριάδα, ΑΔ 17 (1961/62); Χρονικά, πίν. 193, από την Ολυμπία, OF V, πίν. 14 (από το εργαστήριο του Φειδία).

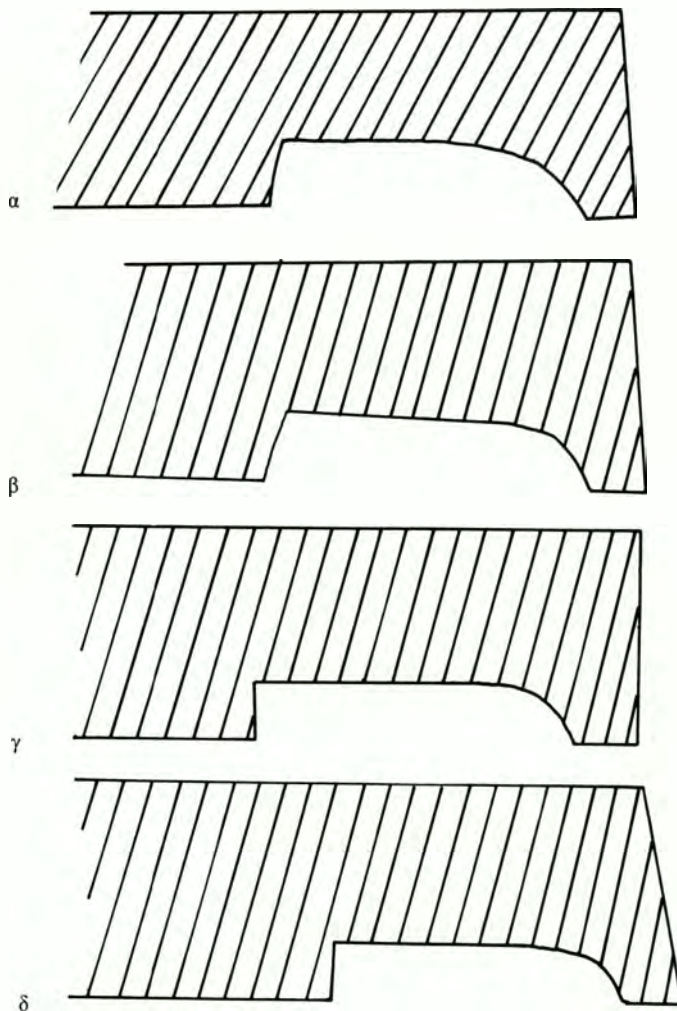
235. Για την κεράμωση του ανακτόρου της Βεργίνας και κυρίως για τεχνικές παρατηρήσεις βλ. Δ. Παντερμαλής, Η κεράμωση του ανακτόρου στη Βεργίνα, Αμνητός, Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Μ. Ανδρόνικο, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 579-604.

236. Χ. Μακαρόνας, Χρονολογικά ζητήματα της Πέλλας, Αρχαία Μακεδονία I, σ. 164, Ph. Petsas, *Studies in Mediterranean Archaeology XIV*, Lund 1964, σ. 5. Για διάφορες άλλες χρονολογήσεις βλ. κεφάλαιο Τα ανασκαφικά δεδομένα, σ. 32.

237. Ο Salzmann (*Kieselmosaikien*) χρονολογεί το ψηφιδωτό του κυνηγιού ελάφου στα 340/30-320/10 π.Χ. Στην ίδια εποχή χρονολογεί και τα ψηφιδωτά κυνηγιού λιονταριού (σ. 106), της αμαζονομαχίας (σ. 108), του Διονύσου (σ. 105) και της αρπαγής της Ελένης (σ. 107).

238. Salzmann, *Kieselmosaikien*, σ. 114.

239. Γ. Τουράτσογλου, Μεταλεξάνδρεια Πέλλα, ΑΔ 30 (1975): Μελέται, σ. 181.

Σχέδ. 19. α-δ) Ηγεμόνες στρωτήρες από την Πέλλα.

και σε ψηφιδωτά. Το ανθέμιο κρατά την κλασική του μορφή με τα γερμένα προς τα κάτω φύλλα και με τις στρογγυλές κορυφές. Πρωτοποριακά από πλευράς μορφολογίας είναι τα άνθη των λωτών και οι σπείρες των βλαστών κάτω από τα ανθέμια. Ο κάλυκας του λωτού με τα προιονωτά και συστρεφόμενα σέπαλα μπορεί να βρει την παράλληλη μορφή του στους δύο γωνιακούς κάλυκες από τη φυτική διακόσμηση του πλαισίου που περιβάλλει το ψηφιδωτό του κυνηγιού ελάφου στην Πέλλα, που ο Salzmann ονομάζει άκανθα²⁴⁰.

Έναν παρεμφερή τύπο «εκφυλισμένου» μορφολογικά άνθους λωτού μπορούμε να διακρίνουμε στη σίμη S 113 από την Κόρινθο, του 4ου αι. π.Χ. επίσης²⁴¹. Πραγματικά και στη

240. Salzmann, Kieselmosaiken, σ. 107.

241. Corinth IV, I, σ. 24, εικ. 23.

σίμη που εξετάζουμε, το μόνο πράγμα που θυμίζει κάπως άνθος λωτού είναι τα τρία λογχοειδή πέταλα που βγαίνουν από τον κάλυκα — και αυτά με μια τάση «εκφυλισμού». Στην παρόμοια σίμη της Πέλλας (Σ χ έ δ. XIII) υπάρχουν ωστόσο ορισμένες διαφορές στις λεπτομέρειες της διακόσμησης και πιο συγκεκριμένα στα άνθη των λωτών. Στο κάτω μέρος των καλύκων και ανάμεσα στους δύο μίσχους βρίσκονται δύο ημικυκλικές προεξοχές με κόκκινα κέντρα, ενώ στο σημείο από όπου βγαίνουν τα λογχοειδή πέταλα βρίσκεται ημικυκλική προεξοχή σε χρώμα κόκκινο, που πιθανώς παριστάνει τον ύπερο του άνθους. Επίσης οι κορυφές των φύλλων των καλύκων των λωτών συστρέφονται υπερβολικά, σε σύγκριση με αυτά της Βεργίνας, σε βαθμό που να διαμορφώνονται σε σπείρες. Διαφοροποίηση υπάρχει και στη διακόσμηση του κανόνα στο κάτω μέρος της σίμης, όπου αντί των απλών τετραγώνων, στη σίμη της Πέλλας υπάρχουν αβακωτά. Οι διαφορές ωστόσο αυτές δε θα πρέπει να δηλώνουν χρονολογική διαφορά, αλλά διαφοροποίηση από μέρους του τεχνίτη ή των τεχνιτών. Στην ίδια ομάδα μπορούμε να κατατάξουμε και τη σίμη αριθ. κατ. 78 (Σ χ έ δ. XVI· Π ί ν. 18 γ), μολονότι η διακόσμησή της διαφέρει από τις άλλες. Η διαφορά βρίσκεται στη μορφή των ανθέων των λωτών με τους διπλούς κάλυκες, μορφή που βρίσκεται κυρίως στην εικονογραφία της Ιταλίας, σε πηλίνα αρχιτεκτονικά μέλη²⁴². Η σημαντικότερη όμως σύγκριση μπορεί να γίνει με την παρόμοια διακόσμηση των χάλκινων ετρουσκικών κίστεων του 4ου αι. π.Χ.²⁴³ (Π ί ν. 28 β-γ). Μια έντονη προσπάθεια για ελεύθερη απόδοση των θεμάτων παρατηρείται στις σίμες τύπου Σ IVα, όπου ο τεχνίτης, πιστός στις μορφές των προηγούμενων εποχών, τις οποίες θαυμάζει, αναμειγνύει και δικές του παρεμβάσεις με σύγχρονες τάσεις· χρησιμοποιεί μορφές (κοίλο κυμάτιο) και θέμα (ανθέμια - άνθη λωτών) τυπικά στη διακόσμηση των σιμών. Αξίζει τέλος να παρατηρηθεί η προσπάθεια για δήλωση της τρίτης διάστασης και του βάθους με φωτοσκιάσεις στα παραπληρωματικά ελισσόμενα φυλλάρια των σπειρών και με τη χρησιμοποίηση διαφορετικού χρώματος στις εσωτερικές σκιαζόμενες επιφάνειες, πράγμα συνηθισμένο άλλωστε στη ζωγραφική της Μακεδονίας κατά την εποχή αυτή. Ενδεικτικά αναφέρονται τα φυτικά κοσμήματα της σίμης του πρώτου ορόφου της πρόσοψης του μεγάλου τάφου των Λευκαδίων²⁴⁴.

Η διακόσμηση του κανόνα στο κάτω μέρος του μετώπου με το τυπικό κόσμημα του μαιάνδρου παραλλάσσει λίγο με τη χρησιμοποίηση τετραγώνων και όχι αβακωτών κοσμημάτων ανάμεσα στις διασταυρώσεις των κεραιών του, όπως παρουσιάζεται σε ψηφιδωτά²⁴⁵ και σε άλλες διακοσμήσεις²⁴⁶. Στην περίπτωση ωστόσο των σιμών της Πέλλας επισημαίνεται η παρουσία διαφορετικών τύπων. Και εδώ παρατηρούμε λοιπόν μικροδιαφορές στη διακόσμηση. Στην κάτω οριζόντια επιφάνεια η διακόσμηση με σπειρομαίανδρο μας απομακρύνει και πάλι από την ελληνιστική εποχή, κατά την οποία δε χρησιμοποιείται αυτό το κόσμημα στη συγκεκριμένη θέση, αλλά αστράγαλος, και μας οδηγεί σε παλιότερες μορφές, στις αρχαϊκές αττικές²⁴⁷ και κορινθιακές²⁴⁸ σίμες, στις οποίες ο σπειρομαίανδρος διακοσμεί το

242. Andrén, *Architectural Terracottas*, πίν. 23, III (84), πίν. 31, III0 (110), πίν. 43, 119 (141), πίν. 62, I (199).

243. Για την προμήθεια των φωτογραφιών ευχαριστώ τη Μ. Α. Rizzo, αρχαιολόγο στο Μουσείο της Villa Giulia.

244. Φ. Πέτσας, *Ο τάφος των Λευκαδίων*, Αθήνα 1966, πίν. B3.

245. Salzmann, *Kieselmosaiken*, πίν. 18, I (στο ψηφιδωτό της Ολύνθου με τις Νηρηίδες), πίν. 12, 2 (στο ψηφιδωτό επίσης από την Όλυνθο), πίν. 39, I (στο ψηφιδωτό της Βεργίνας).

246. Σε διακοσμήσεις αγγείων, βλ. Trendall - Cambitoglou II, πίν. 199, I (του ζωγράφου του Κάτω Κόσμου, 330-310 π.Χ.), πίν. 320, 2 (του ζωγράφου της Βαλτιμόρης, στο κρηπίδωμα του ναΐσκου).

247. Buschor, *Die Tondächer II*, Sima I, σ. 6, εικ. 8, Sima IV, σ. 10, εικ. 10, Sima VI, σ. 12, εικ. 12, 14, Sima VII, σ. 17, εικ. 17.

248. *Corinth IV*, I, εικ. I.

κάτω μέρος του μετώπου. Ο σπειρομαϊάνδρος ωστόσο χρησιμοποιήθηκε πολύ συχνά στις διακοσμήσεις ψηφιδωτών²⁴⁹.

Η μετάβαση στις οριζόντιες πλευρές της στέγης γίνεται με κάποια σχέση εξάρτησης των διακοσμητικών θεμάτων των σιμών και των ηγεμόνων στρωτήρων. Έτσι στο μέτωπο των ηγεμόνων στρωτήρων διατηρείται ο μαϊάνδρος του κανόνα του μετώπου της σίμης, ως συνέχεια του, ενώ η κάτω οριζόντια επιφάνεια διακοσμείται με το αγαπημένο σχήμα του κοίλου κυματίου, πιο μικρού φυσικά, με τα ανάλογα ανθέμια και άνθη λωτού, που στην περίπτωση αυτή διατηρούν την κλασική τους μορφή. Η διακόσμηση της κάτω οριζόντιας επιφάνειας μοιάζει με αυτή του μετώπου της σίμης τύπου Σ IVβ της Πέλλας²⁵⁰.

Οι ηγεμόνες καλυπτήρες της Βεργίνας²⁵¹ και της Πέλλας²⁵², που συγκαταλέγονται στους τύπους Κ III και Κ IV, απέληγαν σε μέτωπα ανθεμωτά. Στον τύπο των ηγεμόνων καλυπτήρων της Βεργίνας Κ IV, το μέτωπο επιστέφεται από ένα δεκατριάφυλλο ανθέμιο με κυρτά και συγκλίνονται φύλλα, του οποίου τον πυρήνα αποτελεί ένα μικρότερο εννεάφυλλο με κοίλα και γερμένα προς τα κάτω φύλλα²⁵³ (Πί ν. 20 ε). Από τα μέχρι τώρα γνωστά παραδείγματα, τα πιο κοντινά σε αυτά της Πέλλας και της Βεργίνας είναι μερικά κομμάτια ηγεμόνων καλυπτήρων από τον Κεραμεικό, ανάγλυφα και αυτά, με τα ίδια θέματα των λυρόσχημων ελίκων, των παραπληρωματικών σπειρών και των λουλουδιών. Τα κομμάτια του Κεραμεικού αριθ. Ζ 93 και Ζ 388²⁵⁴, που είναι και τα πλησιέστερα σε αυτά της Πέλλας και της Βεργίνας, η G. Hübner τα χρονολογεί στο τέλος του 4ου αι. π.Χ.²⁵⁵. Από την άλλη πλευρά οι ηγεμόνες καλυπτήρες τύπου Κ IV της Πέλλας (του τομέα Ι) και ιδιαίτερα αυτοί της Βεργίνας διακρίνονται για μια μεγαλύτερη μεστότητα, συγκρότηση και σχέση εξάρτησης των διακοσμητικών θεμάτων μεταξύ τους και, τουλάχιστον ως προς τα χαρακτηριστικά αυτά, δηλώνουν μια πρωιμότητα σε σχέση με τους ηγεμόνες καλυπτήρες του Κεραμεικού.

Τα διακοσμητικά θέματα των γραπτών κεραμώσεων τύπου Σ IVα και Η II δεν μπορούν να συγκριθούν άμεσα με θέματα που συναντάμε σε σίμες, αλλά ούτε και σε άλλα έργα τέχνης, για τη χρονολόγησή τους. Ούτε οι κατατομές των σιμών με το κοίλο κυμάτιο επιτρέπουν συσχέτιση με παρόμοιες κατατομές σιμών ή άλλων διακοσμητικών αρχιτεκτονικών μελών. Με τα χρονολογικά όμως στοιχεία που δίνουν τα ψηφιδωτά για τις οικίες του τετραγώνου Ι, του τομέα Ι της Πέλλας (βλ. παραπάνω σ. 32), και με την ομοιότητα που διακρίνουμε στους ηγεμόνες καλυπτήρες της ίδιας ομάδας με αυτούς του Κεραμεικού, κερδίζουμε ένα χρονικό πλαίσιο από τις αρχές του τελευταίου τέταρτου μέχρι την τελευταία δεκαετία του 4ου αι. π.Χ.

Σχετικά με την ομάδα των παραπάνω κεραμώσεων της Πέλλας και της Βεργίνας διατυ-

249. Salzmann, Kieselmosaiken, πίν. 9, 1 (ψηφιδωτό από την Κόρινθο, τέλος 5ου-αρχές 4ου αι. π.Χ.), πίν. 13 (στο ψηφιδωτό του Βελλερεφόντη από την Όλυνθο, 380/70 π.Χ.), πίν. 14, 1-2 (στα ψηφιδωτά του Αχιλλέα και του Διονύσου από την Όλυνθο, α' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.), πίν. 23 (σε ψηφιδωτό από την Κόρινθο, 360/50 π.Χ.), πίν. 29 (στο ψηφιδωτό κυνηγιού ελάφου από την Πέλλα, 340/30-320/10 π.Χ.), πίν. 39 (στο ψηφιδωτό της Βεργίνας), πίν. 46, 2 και 47, 1 (σε ψηφιδωτά από τη Ρόδο, α' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.), πίν. 59, 1 (ψηφιδωτό από την Ολβία, β' μισό του 3ου αι. π.Χ.), πίν. 85, 1 (σε ψηφιδωτό από τις Ερυθρές, β' μισό του 3ου αι. π.Χ.).

250. ΑΔ 16 (1960): Μελέται, πίν. 67.

251. Για την απεικόνισή τους βλ. Heuzey - Daumet, Mission, σ. 460, πίν. 12, Χ. Μακαρόνας, Μακεδονικά Ι (1940), εικ. 25, Κ. Ρωμαίος, Οι κέραμοι της Καλυδώνος, Αθήνα 1951, σ. 107, εικ. 69, Το ανάκτορο της Βεργίνας, πίν. XXIV, 2.

252. G. Daux, BCH 82 (1958), σ. 764-765, εικ. 17, ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 80-82, πίν. 68, Petsas, Pella, σ. 25, εικ. 4, σ. 51, εικ. 10, 11.

253. Το μικρό ανθέμιο ως πυρήνας είναι γνωστό στον 4ο αι. π.Χ. σε επιστέψεις επιτύμβιων στηλών, βλ. Möbius, Die Ornamente, στήλη του Αριστίωνα από τη Σαλαμίνα, σ. 47, πίν. 35a, στήλη από τη Θήβα, σ. 55, πίν. 45b.

254. Kerameikos X, εικ. 257a-c.

255. Kerameikos X, σ. 233.

πώθηκε η άποψη ότι, εξαιτίας της καλής ποιότητάς τους, θα πρέπει να είναι επείσακτες, «άγνωστον όμως πόθεν»²⁵⁶. Ο μεγάλος ωστόσο αριθμός κεραμιδιών, τόσο για το ανάκτορο της Βεργίνας όσο και για τις οικίες της Πέλλας, δημιουργεί ερωτηματικά σχετικά με την εισαγωγή τους από κάποιο εμπορικό κέντρο της υπόλοιπης Ελλάδας. Οπωσδήποτε ανήκουν στο ίδιο εργαστήριο, το οποίο ίσως δε θα πρέπει να αναζητηθεί έξω από τη Μακεδονία και πιθανώς να βρίσκεται στην ίδια την πρωτεύουσα, την Πέλλα. Το κοινό άλλωστε σφράγισμα, όπως έχει επισημανθεί²⁵⁷, ενισχύει την άποψη για κοινή προέλευση των κεραμιδιών της Βεργίνας και της Πέλλας.

Το θέμα των λυρόσχημων ελίκων που βγαίνουν από άκανθα επισημάνθηκε ήδη σε έναν ηγεμόνα καλυπτήρα από το ιερό του Άμμωνα Δία στην Άφυτη (τύπος K II), καθώς και η σχέση του καλυπτήρα αυτού με εργαστήρια αττικά, με τα συγκεκριμένα παραδείγματα από την Ελευσίνα και τη στοά της Βραυρώνας²⁵⁸. Οι ηγεμόνες καλυπτήρες της ομάδας που εξετάστηκε δεν είναι άσχετοι ως προς τα διακοσμητικά θέματα από αυτούς από το ιερό του Άμμωνα Δία (τύπος K II) και την Αττική²⁵⁹. Λίγο μεταγενέστερος από τους ηγεμόνες καλυπτήρες τύπου K IV της Πέλλας θα πρέπει να είναι ο ηγεμόνας τύπου K V, αριθ. κατ. 68 (Π ί ν. 21 β). Τα μοναδικά, γνωστά μέχρι τώρα, παραδείγματα για σύγκριση προέρχονται από τον Αθηναϊκό Κεραμεικό. Από αυτά, το αριθ. Ζ 42 είναι το πλησιέστερο, μορφολογικά, σε αυτό της Πέλλας²⁶⁰ και η Hübner το χρονολογεί στον 3ο-2ο αι. π.Χ. Στο παράδειγμα αυτό του Κεραμεικού τα φύλλα του ανθεμίου έχουν βγει αρκετά έξω από το επίπεδο του αναγλύφου, ενώ τα μικρά ανθέμια στις ράχες των ελίκων, καθώς και η όλη σύνθεση της άκανθας και των κάτω ελίκων είναι πολύ πιο ασθενικά και στυλιζαρισμένα από ό,τι αυτά του ηγεμόνα καλυπτήρα της Πέλλας, ο οποίος για το λόγο αυτό φαίνεται να είναι πρωιμότερος. Εκτός όμως από τις διαφορές αυτές η σύγκριση του ανθεμίου της Πέλλας με παρόμοια από επιτύμβιες στήλες²⁶¹ μας οδηγεί σε μια χρονολόγηση όχι πολύ μακριά από τα τέλη του 4ου αι., ίσως στις αρχές του 3ου αι. π.Χ.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί (βλ. κεφάλαιο: Τυπολογική κατάταξη, σ. 60), στην Πέλλα βρέθηκε τμήμα ενός διαφορετικού ηγεμόνα στρωτήρα, αριθ. κατ. 52, που κατατάχτηκε στον τύπο Η Ι, κυρίως όσον αφορά στο μέγεθος και σε ορισμένα χαρακτηριστικά στοιχεία στον τρόπο της διακόσμησής του. Το σχετικά μικρό αυτό τμήμα μας επιτρέπει να παρατηρήσουμε τη μορφή που είχε ο ηγεμόνας, με ένα ψηλό επίπεδο μέτωπο και ένα κοίλο κυμάτιο στην κάτω επιφάνεια (Σ χ έ δ. ΙΙ και XVII). Το βάθος του κυματίου δείχνει σαφώς μια πρωιμότητα σε σχέση με τους υπόλοιπους ηγεμόνες στρωτήρες από το χώρο της Πέλλας και θα μπορούσε να μας οδηγήσει χρονολογικά αρκετά πίσω. Η διακόσμηση ωστόσο με λωτούς και ανθέμια, η μορφή των οποίων δεν επιτρέπει μια χρονολόγηση πριν από τον 4ο αι. π.Χ., μας αποτρέπει από μια τέτοια υπόθεση. Φυσικά, τόσο η μορφή του ανθεμίου όσο και του λωτού είναι χρονολογικά πρωιμότερη από τη μορφή που αυτά έχουν στους ηγεμόνες στρωτήρες των οικιών του τετραγώνου Ι της Πέλλας και δε θα πρέπει να απέχει πολύ από τη σίμη τύπου Σ IVβ, που προέρχεται από τον ίδιο χώρο (Σ χ έ δ. 17). Με πιθανότητα θα μπορούσε να τοποθετηθεί στο α' μισό του 4ου αι. π.Χ. Από τη διακόσμηση του μετώπου σώζονται ίχνη

256. Χ. Μακαρόνας, Χρονολογικά ζητήματα Πέλλης, Αρχαία Μακεδονία Ι, σ. 165.

257. Ό.π., σ. 167, πίν. XIX.

258. Hübner, Dachterrakotten, εικ. 4, 5a.

259. Για τους ηγεμόνες καλυπτήρες τύπου άκανθας-ελίκων βλ. επίσης M.-Fr. Billot, AD 31 (1976): Μελέται, σ. 107-108.

260. Kerameikos X, σ. 236, εικ. 260a.

261. Πρβ. Möbius, Die Ornamente, στήλη του Αντία, σ. 41, πίν. 26a, που ανήκει στην τεχνολογία του μνημείου του Λυσικράτη, στήλη του Κλεοφοίνικα από την Ερέτρια, σ. 52, πίν. 42b, στήλη του Φιλίππου, σ. 28, πίν. 41c.

μόνο χρωμάτων, που δείχνουν ότι την αποτελούσε ένας σύνθετος μαιάνδρος με κατεύθυνση προς τα αριστερά, και αβακωτά κοσμήματα, θέμα τυπικό τόσο στους ηγεμόνες στρωτήρες της Πέλλας όσο και άλλων περιοχών. Οι διαφορές και οι πρωτοτυπίες εντοπίζονται σε δύο κυρίως σημεία: 1) στο μεγάλο, σε σχέση με τα υπόλοιπα, ύψος του μετώπου, που φτάνει 0,09 μ. και 2) στη διαίρεση της επιφάνειας σε μικρά τετράγωνα, πλευράς 0,01 μ., με οριζόντιες και κάθετες εγχάρακτες γραμμές. Το μεγάλο ύψος του μετώπου οδηγεί σε έναν παραλληλισμό με ανάλογα πρώιμα παραδείγματα από την Αθήνα, αυτά από την Ακρόπολη²⁶², που έχουν σχεδόν το ίδιο ύψος και διακοσμούνται με τον ίδιο τρόπο.

Από τα μέχρι τώρα γνωστά παραδείγματα, το θέμα των ευθύγραμμων εγχαραξέων θυμίζει τον υπογραμμό για τη διακόσμηση. Ο εγχάρακτος υπογραμμός, ωστόσο, είναι κυρίως γνωστός σε μαρμάρινα μέλη, όπου τόνιζε το σχέδιο της διακόσμησης χωρίς να δημιουργεί ένα πλήρες πλέγμα, όπως συμβαίνει στην προκειμένη περίπτωση²⁶³. Η πιθανότητα να είναι η διακόσμηση εγχάρακτη μάλλον θα πρέπει να αποκλειστεί, γιατί σε καμιά περίπτωση δεν έχει παρουσιαστεί παρόμοιος τρόπος διακόσμησης σε πήλινη επιφάνεια, που ζωγραφίστηκε. Το κομμάτι που εξετάζουμε είναι το μοναδικό που βρέθηκε μέχρι τώρα στην Πέλλα, και μάλιστα στην επίχωση μιας οικίας του 2ου αι. π.Χ., και η απόδοσή του σε κάποιο κτίριο είναι αδύνατη, εφόσον για την ώρα κανένα κτίριο πρωιμότερο από τις οικίες του τετραγώνου Ι του τομέα Ι δεν έχει ακόμα βρεθεί. Το μέγεθος του ηγεμόνα στρωτήρα και οι εγχαραξεις στο μέτωπό του, αν αυτό δεν ανήκει σε κάποιο πρωιμότερο, μεγάλο κτίριο, ίσως δημόσιο, θα μπορούσαν να μας οδηγήσουν στη σκέψη ότι πιθανώς το απότμημα αυτό μπορεί να ανήκει σε «παράδειγμα» ηγεμόνα στρωτήρα. Ο αρχιτέκτονας δηλαδή κατασκεύασε μια μονάδα, η οποία χρησίμευε ως πρότυπο για τους υπόλοιπους τεχνίτες, που πιθανώς επιμελήθηκαν τους υπόλοιπους ηγεμόνες στρωτήρες, διδάσκοντάς τους ότι για την καλύτερη και ευκολότερη απόδοση του μαιάνδρου και των αβακωτών κοσμημάτων είναι απαραίτητος ο νοητός διαχωρισμός του πλάτους του μετώπου σε εννέα τετράγωνα, δηλαδή όσο χρειάζεται για να δημιουργηθούν οι κεραίες του μαιάνδρου και τα αβακωτά κοσμήματα. Πραγματικά, τα σημεία που σώζουν χρώματα έχουν το πλάτος των εγχάρακτων τετραγώνων.

Σε μια άλλη ομάδα κεραμώσεων συγκαταλέγονται οι ανάγλυφες σίμες από την Πέλλα (τύπος Σ ΙΙβ, Σ χ έ δ. ΧΙ και Σ ΙΙδ, Π ι ν. 22 α-γ). Τα κύρια χαρακτηριστικά των σιμών αυτών είναι: 1) έχουν κατατομή ορθού λεσβίου κυματίου και 2) η διακόσμησή τους είναι ανάγλυφη.

Και στις δύο περιπτώσεις οι σίμες έφεραν λεοντοκεφαλές-υδρορρόες, πράγμα που σημαίνει ότι ήταν τοποθετημένες σε οριζόντιες πλευρές στέγης. Εδώ δε συναντάμε πια τα επαναλαμβανόμενα γραπτά θέματα των ανθεμίων και των ανθέων λωτών, αλλά υπάρχουν δύο πανομοιότυπα φυτικά σύνολα που πλαισιώνουν τις λεοντοκεφαλές συμμετρικά, όπως άλλωστε συμβαίνει στις σίμες με ανάγλυφη διακόσμηση, των οριζόντιων πλευρών των κτιρίων.

Από τις δύο παραπάνω σίμες ο τύπος Σ ΙΙβ θα πρέπει, μορφολογικά τουλάχιστον, να συνεξεταστεί με τη σίμη τύπου Σ ΙΙα (Σ χ έ δ. Χ), από το λεγόμενο Νυμφαίο της Μίεζας. Εξετάζοντας πρώτα τις διαφορές ανάμεσά τους παρατηρούμε ότι: 1) μόνο στη σίμη της Πέλλας υπάρχει οπή για υδρορρόη, ενώ σ' αυτή της Μίεζας το κέντρο της σίμης διακοσμύσε ανάγλυφο επίθετο γοργόνειο και 2) το μήκος της σίμης της Πέλλας είναι πολύ μεγαλύτερο από αυτό της σίμης της Μίεζας, μολονότι το διακοσμητικό θέμα που φέρει αποτελείται αριθμητικά από τα ίδια στοιχεία. Διαφορετικές είναι και οι αναλογίες μήκους και ύψους. Στη σίμη της Μίεζας η σχέση αυτή είναι 1:3 περίπου, ενώ στη Πέλλα 1:6 περίπου.

Ο πυρήνας του θέματος της διακόσμησης των σιμών αυτών είναι ο βλαστός που βγαίνει

262. Buschor, Die Tondächer II, σ. 23, εικ. 32 K 226/7.

263. Κ. Ηλιάκης, Η ζωγραφική διακόσμηση του ναού της Νέμεσης, ΑΔ 31 (1976): Μελέται, σ. 249, πίν. 54.

από κάλυκα άκανθας και απολήγει σε δύο έλικες, θέμα που χρησιμοποιήθηκε σχεδόν πάντα για τη διακόσμηση των ανάγλυφων σιμών²⁶⁴. Εδώ όμως οι τεχνίτες διαφοροποίησαν τόσο πολύ το θέμα με τους διαφορετικούς τρόπους απόδοσης, καθώς και με τον εμπλουτισμό των κενών σημείων με παραπληρωματικά θέματα και στοιχεία, ώστε παρουσιάζονται δημιουργίες εντελώς διαφορετικές από τις μέχρι τώρα γνωστές.

Και στις δύο περιπτώσεις στο άκρο της σίμης υπάρχει μισό θέμα, ένα άνθος λωτού που βγαίνει από κάλυκα άκανθας, έτσι ώστε με την τοποθέτησή του δίπλα σε μια άλλη μονάδα το θέμα ολοκληρώνεται. Χαρακτηριστικό είναι το ότι ο κάλυκας του άνθους του λωτού στην περίπτωση αυτή έχει αντικατασταθεί από μια σκληρή άκανθα²⁶⁵. Η τελευταία προς το κέντρο έλικα στρέφεται προς τα μέσα και βγαίνει από φύλλο άκανθας, σκληρής πάντοτε, μαζί με ένα πεντάφυλλο, και στις δύο σίμες, ανθέμιο με κοίλα και συγκλίνοντα φύλλα. Με τον τρόπο αυτό πλαισιώνονται αντίστοιχα οι λεοντοκεφαλές και τα γοργόνεια και επιτυγχάνεται η συνοχή και η ενότητα σε όλο το μέτωπο των σιμών.

Εκτός από το κυρίως θέμα, τόσο στη σίμη της Πέλλας όσο και σε αυτή της Μιέζας, υπάρχουν τρία παραπληρωματικά στοιχεία, που γεμίζουν τα ισάριθμα κενά του βάθους. Το κενό ανάμεσα στο ημιανθέμιο και στο μακρύ στέλεχος της δεύτερης έλικας καταλαμβάνει ένα άνθος ανοιχτό με οξυκόρυφα πέταλα ενωμένα μεταξύ τους, με κωνοειδή ύπερο. Το άνθος βγαίνει από ένα λεπτό μίσχο, που στη σίμη της Πέλλας ελίσσεται υπερβολικά. Το άνθος αυτό, που συναντάται σε παραστάσεις ψηφιδωτών του 4ου αι. π.Χ.²⁶⁶, αλλά και σε άλλα μνημεία²⁶⁷, καθώς και σε διακοσμήσεις αγγείων²⁶⁸, ίσως θα μπορούσε να ταυτιστεί με κάποιας μορφής νυχτολούλουδο, η πλάγια όψη του οποίου παριστάνεται στο λαιμό του απουλικού ελικωτού κρατήρα του ζωγράφου του Ruvo (380-370 π.Χ.)²⁶⁹. Το δεύτερο παραπληρωματικό θέμα είναι ένα καμπανόσχημο άνθος με ύπερο χωρίς πέταλα. Περισσότερο συνηθισμένο είναι το άνθος αυτό σε ανάγλυφες σίμες²⁷⁰, σε επιστέψεις επιτύμβιων ή άλλων αναγλύφων²⁷¹, σε ψηφιδωτά²⁷² και σε διακοσμήσεις αγγείων²⁷³. Διαφορές των δύο σιμών ως προς τα

264. Για σίμες με ανάγλυφη διακόσμηση με βλαστούς και έλικες βλ. το κεφάλαιο Τυπολογική κατάταξη, Σίμες τύπου Σ III.

265. Παρόμοια άκανθα, βλ. Trendall - Cambitoglou I, πίν. 55, 1-2.

266. Salzmann, Kieselmosaiken, πίν. 19 (από τη Σικώνα, β' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.), πίν. 29 (στο ψηφιδωτό της Πέλλας με το κυνήγι ελάφου), πίν. 38, 1 (ψηφιδωτό της θόλου της Πέλλας, τέλος του 4ου αι. π.Χ.), πίν. 39 (στο ψηφιδωτό της Βεργίνας).

267. Στη σίμη του πρώτου ορόφου του μεγάλου τάφου των Λευκαδίων, Φ. Πέτσας, Ο τάφος των Λευκαδίων, Αθήνα 1966, πίν. Β3. Στην μπροστινή όψη της μεγάλης λάρνακας της Βεργίνας, Θησαυροί της Αρχαίας Μακεδονίας, Αθήνα 1979, αριθ. 120, πίν. 18. Στην κοσμοφόρο του κιβωτιόσχημου τάφου από τη Νέα Μηχανιώνα, στο Μουσείο της Θεσσαλονίκης. Σε κοσμοφόρο που έχει κατατομή κοίλου κυματίου, σε τάφο της Νότιας Ρωσίας, M. Rostovtzeff, Antike Dekorative Malerei im Süden Russlands, Πετρούπολη 1913, πίν. VII, 3.

268. Κυρίως σε αγγεία της Απουλίας, Trendall - Cambitoglou II, πίν. 165, 1, στο λαιμό του ελικωτού κρατήρα του ζωγράφου της Κοπεγχάγης (340-330 π.Χ.), πίν. 166, 3, στο λαιμό παρόμοιου αγγείου του ίδιου ζωγράφου, πίν. 207, 4, στον ώμο της υδρίας, πίν. 194, στο λαιμό του ελικωτού κρατήρα του ζωγράφου του Κάτω Κόσμου (330-310 π.Χ.), πίν. 306, 3, της ομάδας του Cleveland, πίν. 331, 1, 3, του ζωγράφου της Βαλτιμόρης.

269. Trendall - Cambitoglou I, πίν. 56, 4.

270. Schede, Trauffleiten, πίν. VI, 38, σίμη από το Θερσίλειο, Olympia II, πίν. CXXIII, 2, σίμη από την Ολυμπία, Hübner, Dachterrakotten, πίν. 76, 3, καθώς και στη σίμη του Εθνικού Μουσείου που εξετάστηκε παραπάνω (Πί ν. 13).

271. Möbius, Die Ornamente, από τα κλασικά μέχρι τα ελληνιστικά χρόνια, πίν. 7b, στήλη του 4ου αι. π.Χ., πίν. 9c, στήλη από τις Σάρδεις, πίν. 9d, επίστεψη από το ταφικό μνημείο των πεσόντων στην Κόρινθο (μετά το 394 π.Χ.), πίν. 11a, στήλη του Ευτύχου, πίν. 16b, στήλη του Σωστράτου (μετά τα μέσα του 4ου αι. π.Χ.), πίν. 17b, στήλη του Ναυσικράτη, πίν. 19b, στήλη του Τιμανδρίδη, πίν. 42b, στήλη του Κλεοφοίνικα από την Ερέτρια, πίν. 43b, στήλη του Πρίκωνα από την Κάρυστο.

παραπληρωματικά διακοσμητικά θέματα μπορούν να εντοπιστούν στα εξής σημεία: 1) η σίμη της Πέλλας φέρει στην εσωτερική περιοχή του κυρίως βλαστού της πρώτης έλικας ένα λεπτό ελίσσόμενο μίσχο, που στην κορυφή του απολήγει σε μπουμπούκι, 2) στις μικρές έλικες της ίδιας σίμης δεν υπάρχουν οφθαλμοί και 3) στο βλαστό με το φύλλο της άκανθας δεν υπάρχει ο κόμπος (δέσιμο) που βρίσκεται στη σίμη της Μιέζας. Η διαφοροποίηση αυτή, με την απουσία του άνθους από τη σίμη της Πέλλας, οφείλεται στο ότι ο βλαστός της έλικας ανεβαίνει πολύ ψηλά και εφάπτεται στην πάνω ταινία, με αποτέλεσμα η πρώτη έλικα να καταλαμβάνει όλο το πλάτος του κυρίως μετώπου και το φύλλο της άκανθας, που βγαίνει από το βλαστό, μόλις να χωράει στον υπόλοιπο χώρο.

Αντίθετα, στη σίμη της Μιέζας ο βλαστός πλαγιάζει σε πολύ χαμηλό σημείο και συνεπώς και η έλικα είναι μικρή. Ο χώρος λοιπόν που απομένει πάνω από τη ράχη του βλαστού επιτρέπει στο φύλλο της άκανθας να διαμορφωθεί με άνεση και να πραγματοποιήσει μια πολύ ζωντανή στροφή προς τα πάνω και πίσω. Ανάμεσα στην άκανθα αυτή και στο άνθος του λωτού βρίσκεται ένας απλός, αλλά χυμώδης και με προσοχή φιλοτεχνημένος ρόδακας με οκτώ πέταλα.

Είναι φανερή η ομοιότητα των δύο σιμών στη σύλληψη, αλλά και η διαφορά τους στην εκτέλεσή. Οποσδήποτε στη σίμη της Μιέζας διακρίνεται το χέρι ενός καλλιτέχνη που ξέρει να οργανώνει τα θέματα και να τα εντάσσει σωστά στον ανάλογο χώρο. Από την άλλη πλευρά, αυτά καθαυτά τα διακοσμητικά θέματα, πάντα στη σίμη της Μιέζας, με το προσεγγμένο ανάγλυφο που δημιουργεί φωτοσκιάσεις, τα σαφή περιγράμματα και τις σχετικά ισορροπημένες αναλογίες, έχουν μεγαλύτερη υπόσταση και λειτουργικότητα, όγκο και πλαστικότητα.

Τα χαρακτηριστικά αυτά απουσιάζουν καταφανώς από τη σίμη τύπου Σ Ιβ της Πέλλας: το παραπληρωματικό και το καμπανόσχημο άνθος —ιδιαίτερα αυτό— αποδίδονται υπερβολικά σχηματοποιημένα, το μπουμπούκι χάνει κάθε οντότητα, οι έλικες και οι βλαστοί είναι χαλαρά τοποθετημένοι σε ένα χώρο δυσανάλογα επιμήκη.

Για τη χρονολόγηση των δύο παραπάνω τύπων σιμών (Σ Ια, Σ Ιβ) είναι απαραίτητο αυτοί να συσχετιστούν με τον τύπο Σ ΙVγ, ο οποίος προέρχεται από τον ίδιο χώρο με αυτόν του τύπου Σ Ια, δηλαδή από το λεγόμενο Νυμφαίο της Μιέζας²⁷⁴.

Η ανάγλυφη διακόσμηση της σίμης Σ ΙVγ (Σ χ έ δ. ΙX) διακρίνεται για μια αυστηρότητα, όπως και η S. Miller παρατήρησε²⁷⁵ και συνίσταται στην εναλλαγή ανθεμίων και ανθέων λωτών. Το πρώτο στοιχείο στο οποίο διακρίνεται αυτή η αυστηρότητα είναι οι έλικες. Από το κάτω μέρος του άνθους των λωτών βγαίνουν βλαστοί ημικυκλικής διατομής και απολήγουν σε έλικες που «σχηματίζουν» ένα μόνο κύκλο και έχουν στο κέντρο κυκλικό ανάγλυφο οφθαλμό. Αυτό ακριβώς το σημείο μας μεταφέρει λίγο πίσω χρονολογικά, ως προς τη μορφή του, και ιδιαίτερα σε ανατολικές περιοχές, όπου συνήθως οι επιστέφεις στηλών και

272. Για το μοτίβο των ελίκων με καμπανόσχημα άνθη και διάφορα άλλα άνθινα θέματα βλ. το ψηφιδωτό του Αχιλλέα στη Βίλλα της Αγαθής Τύχης, στην Όλυνθο, στην εσωτερική κοσμοφόρο που πλαισιώνει την παράσταση, Salzmann, Kieselmosaiken, πίν. 18, επίσης στο ψηφιδωτό της Σικυώνας, πίν. 19, 1, στο ψηφιδωτό της Ερέτριας, πίν. 27, 2 και στο ψηφιδωτό του Δυρραχίου, πίν. 28, 1.

273. Σε αγγεία του 4ου αι. π.Χ., βλ. Trendall - Cambitoglou I, πίν. 61, 3-4, ελικωτός κρατήρας της Βοστώνης του ζωγράφου της «Ιλίου Πέρσεως» (370-360 π.Χ.), στον αμοφόρα, πίν. 124, 1, στην πελίκη του Suckling-Salting Group, πίν. 137, 5 (360-350 π.Χ.), Trendall - Cambitoglou II, πίν. 290, 2, ελικωτός κρατήρας της Νεάπολης, πίν. 296, ελικωτός κρατήρας του ζωγράφου του Γανυμήδη (330-320 π.Χ.), πίν. 297, 1, του ιδίου ζωγράφου, πίν. 298, 1, σε δίσκο ή πινάκιο του ιδίου ζωγράφου, πίν. 313, 3, του ζωγράφου των Menzies (τέλος του 4ου αι. π.Χ.), πίν. 233, 1, σε ελικωτό κρατήρα του ζωγράφου της Βαλτιμόρης (τέλος του 4ου αι. π.Χ.).

274. Φ. Πέτσας, Ανασκαφαί Ναούσης, ΠΑΕ 1968, πίν. 48β, 49α.

275. Miller, Macedonian Architecture, σ. 87.

τα ακροκέραμα έφεραν σπείρες με οφθαλμό²⁷⁶. Ως μίσχοι για τους πυρήνες των ανθεμίων και των ανθέων των λωτών λειτουργούν μικρά ανάγλυφα ρομβοειδή στοιχεία, που επιτείνουν ακόμα περισσότερο την αυστηρότητα και τη μονοτονία των διακοσμητικών θεμάτων.

Τα παράλληλα παραδείγματα, όσον αφορά στον τρόπο απόδοσης των θεμάτων, μπορούν να εντοπιστούν και στην περίπτωση αυτή στον ιταλιωτικό χώρο και ιδιαίτερα στην Ετρουρία, από όπου προέρχονται μερικοί ηγεμόνες καλυπτήρες. Δύο από αυτούς²⁷⁷ ανήκουν στο τέλος της αρχαϊκής εποχής ή στο α' μισό του 5ου αι. π.Χ.²⁷⁸. Ο ένας παριστάνει κεφάλι σειληνού και ο άλλος κεφάλι κόρης, που πλαισιώνονται από ένα είδος στεφάνης, με μορφή κοίλου κυματίου σε τομή, διακοσμημένης με ανάγλυφα ανθέμια και άνθη λωτών, όπως ακριβώς στη σίμη που εξετάζουμε. Ιδιαίτερη ομοιότητα παρατηρείται στον τρόπο απόδοσης των κοίλων φύλλων των ανθεμίων. Αρκετά μεταγενέστερα και από την ίδια περιοχή της Ετρουρίας (Caere) είναι τρεις ηγεμόνες καλυπτήρες, του τέλους του 4ου ή των αρχών του 3ου αι. π.Χ.²⁷⁹. Και αυτοί παριστάνουν κεφάλια σειληνών και κόρης που φέρουν την ίδια στεφάνη, μόνο που ο τρόπος απόδοσης των ανθέων των λωτών και των ανθεμίων δεν είναι παρά ένας απόηχος των προηγούμενων αρχαϊκών. Από την άποψη αυτή ο τύπος Σ IVγ χαρακτηρίζεται από μια πρωιμότητα σε σχέση με τους ηγεμόνες καλυπτήρες της Caere και μπορεί να χρονολογηθεί αρκετά νωρίτερα, προς τα μέσα του 4ου αι. π.Χ.

Ο τύπος Σ IIα μπορεί να χρονολογηθεί περίπου στα μέσα του 4ου αι. π.Χ., όπως δηλαδή και ο τύπος Σ IVγ, με τον οποίο βρίσκονται στο ίδιο κτίριο, αν συγκριθούν και ορισμένα επιμέρους μοτίβα της διακόσμησής του με παρόμοια που υπάρχουν στο ψηφιδωτό του Αχιλλέα στην Όλυνθο²⁸⁰ και σε ένα άλλο από τη Σικυώνα²⁸¹. Σύμφωνα με τις τεχνοτροπικές παρατηρήσεις που έγιναν παραπάνω (βλ. σ. 87), ο τύπος Σ IIβ από την Πέλλα θα πρέπει να χρονολογηθεί αρκετά αργότερα από τον τύπο Σ IIα, πιθανώς στο τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.

Το ορθό λέσβιο κυμάτιο σε σίμες χρησιμοποιήθηκε και στους μακεδονικούς τάφους. Σχεδόν όλοι οι τάφοι που φέρουν σίμη, εκτός από το δεύτερο τάφο των Λευκαδίων, το λεγόμενο «τάφο των ανθεμίων», όπου η σίμη έχει μορφή κοίλου κυματίου, έχουν σίμη με μορφή ορθού λεσβίου κυματίου. Στο μεγάλο τάφο των Λευκαδίων με τη διώροφη πρόσοψη χρησιμοποιήθηκε σίμη αυτού του τύπου τόσο στο γείσο του πρώτου ορόφου όσο και του δεύτερου. Εκτός από τις διαφορές στην κατατομή τους οι δύο αυτές σίμες έχουν και διαφορετική διακόσμηση. Η σίμη του πρώτου ορόφου διακοσμείται με την επανάληψη ενός φυτικού θέματος με βλαστό και συσπειρωμένα φύλλα μαζί με ένα ρόδακα και ένα ανθέμιο με ομόρροπα φύλλα, ενώ η σίμη του δεύτερου ορόφου με την εναλλαγή του τυπικού θέματος ανθέων λωτών και ανθεμίων, των οποίων όμως η μορφή δεν είναι πλήρως γνωστή, γιατί σώζονται αποσπασματικά²⁸².

276. A. Åkerström, Die architektonischen Terrakotten Kleinasiens, Lund 1966, σ. 35, εικ. 8, ακροκέραμο από τη Χίο, σ. 58, εικ. 18, επίστεψη στήλης από τη Σάμο με οφθαλμό σε μορφή ρόδακα, σ. 98, πίν. 52, 1-2, από το Ηραίο της Σάμου, πίν. 12, 4-5, ακροκέραμα από τη Χίο, σ. 13, πίν. 5, 6, από την Άσσο.

277. Andrén, Architectural Terracottas, σ. 49-50, πίν. 17, 52.

278. Andrén, Architectural Terracottas, σ. 46.

279. Andrén, Architectural Terracottas, σ. 53, 56-57, πίν. 20, 64-66.

280. Η διακόσμηση του εσωτερικού πλαισίου που περιβάλλει την παράσταση του ψηφιδωτού αποτελείται από έλικες που ανάμεσά τους έχουν καμπανόσχημα, κρινοειδή άνθη και μπουμπούκια, Salzmann, Kieselmosaikien, σ. 102-103, πίν. 14, I (χρονολογείται στα 370-360 π.Χ.).

281. Τα άνθη με τα οξύκορυφα πέταλα που βρίσκονται στη σίμη μοιάζουν με αυτά του ψηφιδωτού της Σικυώνας, Salzmann, Kieselmosaikien πίν. 19, σ. 11, που χρονολογείται στο β' τρίτο του 4ου αι.

282. Φ. Πέτσας, Ο τάφος των Λευκαδίων, Αθήνα 1966, σ. 112, πίν. B1.

Τόσο ως προς την αρχιτεκτονική μορφή όσο και ως προς τη διακόσμηση η σίμη του δωρικού γείσου του τάφου, δηλαδή του πρώτου ορόφου, μπορεί να συσχετιστεί με τις ανάγλυφες σίμες τύπου Σ Ια και Σ Ιβ. Σχετικά με το διακοσμητικό θέμα, στην περίπτωση της σίμης του τάφου, οι έλικες έχουν αντικατασταθεί με το ελίσσόμενο φύλλο. Το ανθέμιο δεν είναι μισό αλλά ολόκληρο, έχει ωστόσο την ίδια φορά των φύλλων, ενώ το πλατύ φύλλο άκανθας έχει αντικατασταθεί από ένα πιο απλοποιημένο, πριονωτό επίμηκες. Ο ρόδακας και το άνθος με το φλογόσχημο πυρήνα παραμένουν ως παραπληρωματικά θέματα στη σίμη των Λευκαδίων, που θα πρέπει να είναι μεταγενέστερη από αυτή της Μιέζας, δηλαδή από τον τύπο Σ Ια.

Σε πρόσφατες ανασκαφές στην περιοχή της Νέας Μηχανιώνας Θεσσαλονίκης, αποκαλύφθηκαν κιβωτίοσχημοι τάφοι. Στο εσωτερικό ενός σώθηκαν τοιχογραφίες. Στο μέσο περίπου του ύψους υπάρχει μια κοσμοφόρος με φυτικά κοσμήματα και πάνω από αυτή, κατά κανονικά διαστήματα, σχηματοποιημένοι ηγεμόνες καλυπτήρες²⁸³. Στη στενή πλευρά του τάφου η κοσμοφόρος έχει στο κέντρο γυναικείο κεφάλι που πλαισιώνεται με φυτικά θέματα, όμοια με αυτά της σίμης των Λευκαδίων²⁸⁴ (Πί ν. 28 α). Ο τάφος της Νέας Μηχανιώνας, σύμφωνα με τα κτερίσματα και τα άλλα ανασκαφικά στοιχεία, χρονολογήθηκε στο γ' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. Ο τάφος των Λευκαδίων χρονολογήθηκε στο τέλος του 4ου αι., γύρω στο 300 π.Χ.²⁸⁵.

Τεχνοτροπικά και τυπολογικά τα φυτικά θέματα της σίμης του τάφου των Λευκαδίων και της κοσμοφόρου του τάφου της Μηχανιώνας δεν απέχουν τόσο πολύ. Επειδή τα χρονολογικά στοιχεία είναι πιο ισχυρά για τον τάφο της Νέας Μηχανιώνας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο τάφος των Λευκαδίων θα ήταν δυνατό να χρονολογηθεί στο τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.

Από την εξέταση της σίμης των Λευκαδίων και της κοσμοφόρου της Νέας Μηχανιώνας διαπιστώθηκε ότι τα διακοσμητικά θέματά τους αποτελούν μια πιο εξελιγμένη και απλουστευμένη μορφή του θέματος της σίμης τύπου Σ Ια· αυτό ενισχύει την άποψη για μια πρωιμότερη χρονολόγηση της σίμης αυτής (Σ Ια) προς τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. Στο κάτω μέρος της κύριας παράστασης μιας απουλικής πελίκης του λεγόμενου Suckling-Salting Group, που χρονολογείται στα 360-340 π.Χ.²⁸⁶, υπάρχει ένα φυτικό κόσμημα που μπορεί να συγκριθεί με

283. Οι τάφοι είναι ακόμα αδημοσίευτοι. Μια πρώτη παρουσίαση έγινε στο XII Διεθνές Συνέδριο Κλασικής Αρχαιολογίας από την ανασκαφέα Ιουλία Βοκοτοπούλου, την οποία και ευχαριστώ για την παραχώρηση της φωτογραφίας του εσωτερικού του τάφου.

284. Το θέμα αυτό είναι πολύ συνηθισμένο στη διακόσμηση των αγγείων της Απουλίας, από το β' τέταρτο μέχρι το τέλος του 4ου αι. π.Χ. Trendall - Cambitoglou I, πίν. 61, 3, ελικωτός κρατήρας του ζωγράφου της Ιλίου Πέρσεως (380-370 π.Χ.), πίν. 125, 1, ελικωτός κρατήρας του ζωγράφου του Βρετανικού Μουσείου, F336 (360-350 π.Χ.), πίν. 154, 2, ελικωτός κρατήρας του κύκλου του ζωγράφου του Λυκούργου. Το ίδιο θέμα συναντάται και στην ύστερη απουλική περίοδο για τη διακόσμηση του λαιμού πολλών ελικωτών κρατήρων, βλ. Trendall - Cambitoglou II, πίν. 161, 1, λαιμός ελικωτού κρατήρα του ζωγράφου Gioia del Colle (340-330 π.Χ.), πίν. 162, 1, του ίδιου ζωγράφου, πίν. 165, 3, του ίδιου ζωγράφου, πίν. 166, 3, του ίδιου ζωγράφου, πίν. 168, 1, στον ελικωτό κρατήρα του Berlin-Branca Group, πίν. 171, 4, στο κάτω μέρος αγγείου του ζωγράφου της Λαοδάμειας, πίν. 178, 3, σε αμφορέα του ζωγράφου του Δαρείου (γύρω στο 330 π.Χ.), πίν. 179, 1, του ίδιου ζωγράφου, πίν. 198, 1, του ζωγράφου του Κάτω Κόσμου, πίν. 199, 1, του ίδιου ζωγράφου, πίν. 273, 1, του ζωγράφου της Patera (340-320 π.Χ.), πίν. 295, 1, του ζωγράφου του Γανυμήδη (340-320 π.Χ.), πίν. 296, 1-2, σε κρατήρα του ίδιου ζωγράφου, πίν. 319, 1, του ζωγράφου της Βαλτιμόρης, πίν. 321, 1-3, του ίδιου ζωγράφου, πίν. 322, 1, του ίδιου ζωγράφου, πίν. 323, 3, 325, 2 και 331, 1-4, του ίδιου επίσης ζωγράφου, πίν. 347, 2, του ζωγράφου του Κράνους, πίν. 351, 1, της ομάδας του Τάραντα, πίν. 374, 1-2, του ζωγράφου του Λευκού Σάκκου, πίν. 396, 1, του κύκλου των ομάδων του Τάραντα, 7013, και Βερολίνου, 3383.

285. Ο Φ. Πέτσας (Ο τάφος των Λευκαδίων, Αθήνα 1966, σ. 179-182) χρονολόγησε τον τάφο μετά το 300 π.Χ., η Miller (Macedonian Architecture, σ. 102-104) τον τοποθετεί στο τέλος του 4ου αι. π.Χ., ενώ η B. Gossel (Makedonische Kammergräber, Berlin 1980, σ. 169) στο τέλος του 4ου ή στις αρχές του 3ου αι. π.Χ.

286. Trendall - Cambitoglou I, σ. 395, πίν. 137, 5.

το θέμα της διακόσμησης της σίμης τύπου Σ Πα. Εκτός από την ύπαρξη ενός επιπλέον άνθους και από τη διαφορά στον τρόπο απόδοσης του ρόδακα, τα δύο θέματα χαρακτηρίζονται από τον ίδιο τρόπο σύλληψης, ιδιαίτερα στην ανάπτυξη των βλαστών και των σπειρών, στη θέση του καμπανόσχημου άνθους και του ημιανθεμίου με τα ομόρροπα φύλλα.

Οι τύποι Σ Πγ και Σ Πδ αντιπροσωπεύονται από ένα κομμάτι ο καθένας. Ο τύπος Σ Πδ (Π ί ν. 22 α-γ) προέρχεται από την περιοχή της ακρόπολης της Πέλλας, έχει σε κατατομή μορφή ορθού λεσβίου κυματίου και φέρει λεοντοκεφαλή-υδρορρόη. Σχετικά με την αρχιτεκτονική μορφή της σίμης είναι φανερό ότι δεν έχει πλέον τις αναλογίες των σιμών της κλασικής εποχής. Ο κάτω κανόνας, ακόσμητος, μόλις και δηλώνεται με το μικρό του ύψος που είναι ίσο με το ύψος της ταινίας που επιστέφει τη σίμη. Η λεοντοκεφαλή, με τα χαρακτηριστικά του προσώπου χωρίς αναλογίες, με μια τάση υπερβολής στη χρησιμοποίηση αυλακώσεων γύρω από τα ρουθούνια μέχρι τα μάτια, και τους στατικούς, από άποψη απόδοσης, βοστρύχους της χαίτης, αποκτά μια μορφή που απέχει αρκετά από τις λεοντοκεφαλές προηγούμενων εποχών.

Η ανάγλυφη διακόσμηση του μετώπου, εξάλλου, δε λειτουργεί σωστά από την άποψη της ένταξής της μέσα στο χώρο και στην επιφάνεια που καλύπτει, πράγμα που διακρίνεται στην πέρα από τα όρια της επιφάνειας του κυματίου προέκταση του κυρίως βλαστού, ο οποίος αγγίζει την πάνω ταινία, και στις δύο τελευταίες σπείρες που βγαίνουν έξω από την επιφάνεια του κυματίου και καταλαμβάνουν τμήμα του κανόνα στο κάτω μέρος, πράγμα που αντίκειται στους κανόνες της κλασικής εποχής.

Ο τεχνίτης λοιπόν της σίμης αυτής, ενώ προσπαθεί να διατηρήσει τα βασικά αρχιτεκτονικά στοιχεία, κάνει κατάχρηση των αναλογιών, γιατί δεν παίρνει υπόψη του τη λειτουργικότητά τους. Από την άλλη πλευρά, αυτά καθαυτά τα διακοσμητικά στοιχεία, που απαρτίζουν μια φυτική θεματικά ενότητα, δεν έχουν σχέση με τον τρόπο τοποθέτησης σε άλλες γνωστές σίμες.

Ο κυρίως βλαστός, που βγαίνει από άκανθα, είναι στριφτός με ραβδώσεις, μορφή που έχουν συνήθως βλαστοί σε επιστέψεις στηλών²⁸⁷. Από την Αθήνα προέρχονται σίμες που έχουν παρόμοιους βλαστούς και χρονολογούνται στο 2ο αι. π.Χ.²⁸⁸, στα πρώτα χρόνια του οποίου μπορεί να χρονολογηθεί και η σίμη τύπου Σ Πδ.

Με τη σίμη αυτή μπορούν χρονολογικά να συνδεθούν τα ακρωτήρια που προέρχονται από την ακρόπολη της Πέλλας (Π ί ν. 22 δ-ε, 23 α-β). Η μορφή του ανθεμίου του μετώπου τους με τον κοίλο ωοειδή πυρήνα και τα συγκλίνοντα φύλλα θυμίζει παρόμοια ανθέμια σε αντικείμενα τορευτικής των ελληνιστικών χρόνων²⁸⁹. Στο Μουσείο της Πέλλας βρίσκεται και ένας μαρμάρινος ηγεμόνας καλυπτήρας, του οποίου το ανθεματώ μέτωπο είναι πανομοιότυπο με τα παραπάνω ακρωτήρια. Το μεγάλοπρεπο αυτό κομμάτι, μοναδικό για την περιοχή, στην οποία δεν έχουν βρεθεί μέχρι τώρα μαρμάρινες κεραμώσεις, αν δεν αποτελεί μαρμάρينو παράδειγμα κεραμιδιών, θα πρέπει να προέρχεται από κάποιο πολύ σημαντικό κτίριο, π.χ. ανάκτορο ή ναό²⁹⁰.

287. Möbius, Die Ornamente, πίν. 16a, στήλη του Χαιρεστράτη στο Μουσείο του Πειραιά, πίν. 30a, στήλη της Αρτεμισίας, πίν. 36b, επίστεψη στήλης από τη Ρόδο. Πολύ πιο κοντινά παραδείγματα είναι η στήλη του Μουσείου του Βόλου, πίν. 57a και η επίστεψη στήλης στη Λάρισα, πίν. 59b (ελληνιστικών χρόνων).

288. M.-Fr. Billot, Terres cuites architecturales du Musée Épigraphique, ΑΔ 31 (1976): Μελέται, σ. 101, πίν. 25a-b.

289. H. Hoffmann - P. Davidson, Greek Gold Jewellery from the Age of Alexander, The Brooklyn Museum 1965, σ. 60-61, εικ. 3a, 13b. Κομμάτι από διάδημα από τάφο της Ερέτριας, του τέλους του 4ου αι. π.Χ., στο Museum of Fine Arts της Βοστώνης.

290. Το κομμάτι αυτό είναι δημοσίευτο και δυστυχώς δε μου δόθηκε άδεια φωτογράφησης.

Ορθό λέσβιο κυμάτιο είναι η κατατομή και της σίμης τύπου Σ Πγ (Σ χ έ δ. 4· Π ί ν. 26 α), που βρέθηκε στην πόλη της Βέροιας, χωρίς να είναι γνωστό το κτίριο από το οποίο προέρχεται. Όπως φαίνεται από τα υπόλοιπα ανασκαφικά στοιχεία²⁹¹, πιθανώς ανήκει στους πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους, ίσως στα τέλη του 4ου αι. π.Χ. Παρόμοια σίμη προέρχεται από την Πέλλα (αδημοσίευτη)²⁹² και είναι διακοσμημένη με τα ίδια άνθη με οκτώ πέταλα και άνθη λωτών που εναλλάσσονται με ανθέμια. Η σίμη της Βέροιας λοιπόν μπορεί να αποκατασταθεί και να συμπληρωθεί η διακόσμησή της με εναλλασσόμενα άνθη, ανθέμια και άνθη λωτών.

Τα διακοσμημένα κεραμίδια που βρέθηκαν στο χώρο της Μακεδονίας είναι όλα κορινθιακού τύπου. Τα λακωνικού τύπου κεραμίδια, που φαίνεται πως χρησιμοποιήθηκαν σε κτίρια λιγότερο σημαντικά, όπως π.χ. στις περισσότερες κατοικίες, ήταν ακόσμητα. Εξαίρεση αποτελούν τα κεραμίδια της στέγης μιας οικίας της Πέλλας, στο τετράγωνο 2 του τομέα IV, που ανασκάφηκε πρόσφατα και δεν έχει ακόμα δημοσιευτεί. Τα ανασκαφικά δεδομένα και κυρίως τα πολύχρωμα κονιάματα που κάλυπταν τους τοίχους χρονολογούν την οικία αυτή στο 2ο αι. π.Χ. Από το σύνολο των κεραμιδιών παρουσιάζονται εδώ δύο μόνο κομμάτια. Το ένα από αυτά, αριθ. κατ. 61 (Π ί ν. 24 δ), ανήκει σε γωνιακό στρωτήρα που ήταν τοποθετημένος σε εσωτερική γωνία, προφανώς στη μια γωνία της εσωτερικής αυλής. Η διακόσμησή του είναι υποτυπώδης και αποτελείται από έναν απλό εγχάρακτο μαϊάνδρο (Σ χ έ δ. 20 α). Την ίδια διακόσμηση έφεραν και τα μέτωπα των λακωνικών ηγεμόνων καλυπτήρων της στέγης, όπως δείχνει ο καλυπτήρας αριθ. κατ. 62 (Σ χ έ δ. 20 β· Π ί ν. 24 ε).

Θεσσαλονίκη - Χαλκιδική

Την αρχαϊκή εποχή αντιπροσωπεύουν, στο χώρο που εξετάζουμε, τρία κομμάτια κεραμώσεων. Το ένα ανήκει σε μαρμάρινη σίμη με λεοντοκεφαλή-υδρορρόη και βρίσκεται στο Μουσείο της Θεσσαλονίκης. Χρονολογείται στα όψιμα αρχαϊκά χρόνια²⁹³ και συσχετίζεται με τα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη που βρέθηκαν στην πόλη της Θεσσαλονίκης και αποδίδονται σε αρχαϊκό ιωνικό ναό της αρχαίας Θέρμης²⁹⁴, του σημαντικότερου από τα εικοσιέξι πολίσματα που συνενώθηκαν από τον Κάσσανδρο για να ιδρυθεί η Θεσσαλονίκη. Στα αρχιτεκτονικά αυτά μέλη παρατηρήθηκαν ιωνικά χαρακτηριστικά²⁹⁵.

Στο ίδιο μουσείο βρίσκεται τμήμα ενός αρχαϊκού ηγεμόνα στρωτήρα, αριθ. κατ. 86, που κατατάχτηκε στον τύπο Η Ι (βλ. παραπάνω σ. 60). Έχει διακοσμηθεί το μέτωπο μόνο, ενώ η κάτω επιφάνεια, που έχει μορφή κοίλου κυματίου, είναι ακόσμητη (Σ χ έ δ. 10· Π ί ν. 14 α-β).

Αναφορικά με τη γραπτή διακόσμηση του μετώπου με απλό μαϊάνδρο και αβακωτά κοσμήματα, τα παράλληλά της μπορούν να αναζητηθούν στις περιοχές της Μικράς Ασίας και της Θράκης στην αρχαϊκή εποχή²⁹⁶. Από την πόλη των Αβδήρων, την αποικία της ιωνικής πόλης Τέω, προέρχεται ένας ηγεμόνας στρωτήρας (Σ χ έ δ. 21· Π ί ν. 14 γ), πανομοιό-

291. ΑΔ 26 (1969): Χρονικά, σ. 322.

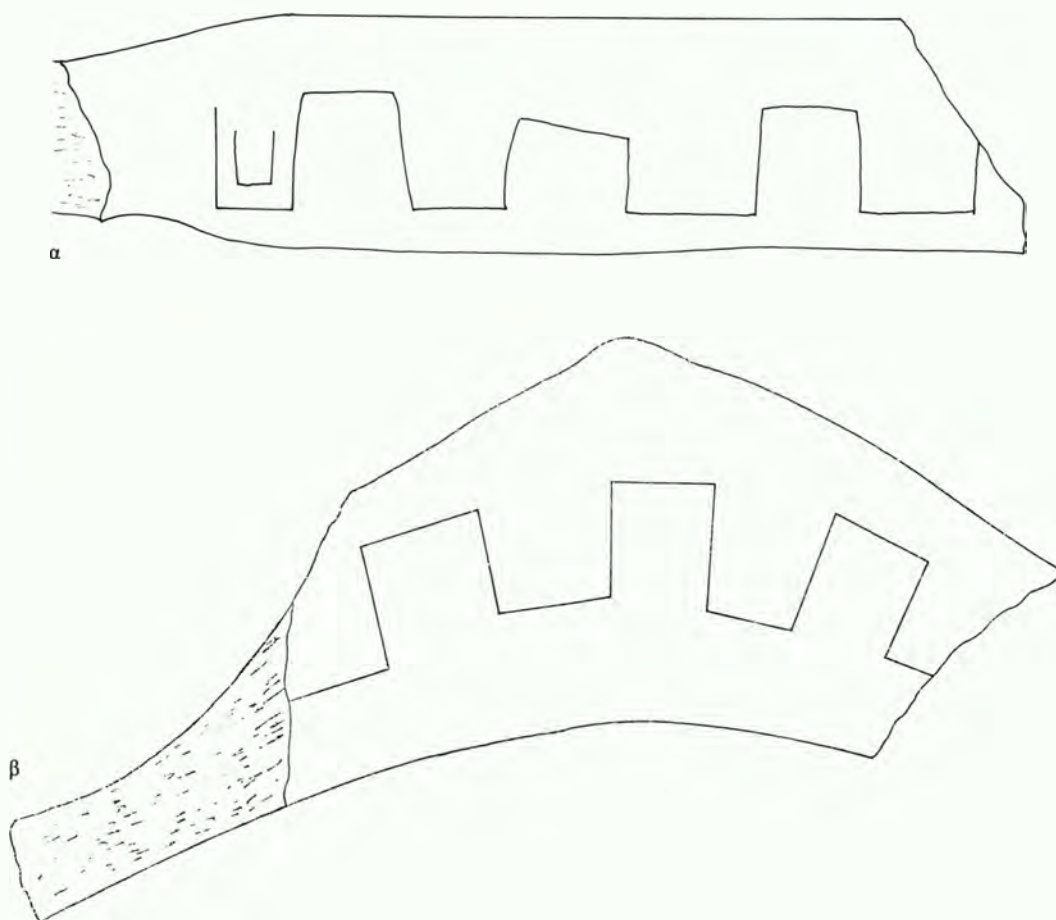
292. Τη σίμη αυτή είχα τη δυνατότητα μόνο να τη δω.

293. Γ. Μπακαλάκης, Ιερό Διονύσου και φαλλικά δρώμενα στη Θεσσαλονίκη, Αρχαία Μακεδονία III, σ. 33, εικ. 1-2.

294. Ό.π., σ. 32 και AntK, Bh. I (1963), σ. 30 κ.ε.

295. Μπακαλάκης, ό.π., σ. 43.

296. Δισκόμορφο ακρωτήριο από τη Λάρισα του Έρμου, Α. Åkerström, Die architektonischen Terrakotten Kleinasiens, Lund 1966, πίν. 20, 21, 3. Σίμη επατία από τη Μίλητο, ό.π., πίν. 54 (τέλος του 6ου αι. π.Χ.). Επίσης σε ηγεμόνα στρωτήρα από τα Άβδηρα, βλ. Δ. Λαζαρίδης, Ανασκαφή εν Αβδήροις, ΠΑΕ 1955, σ. 164, πίν. 53γ.

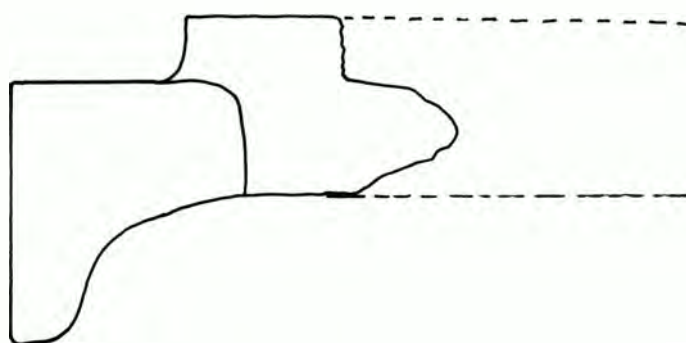
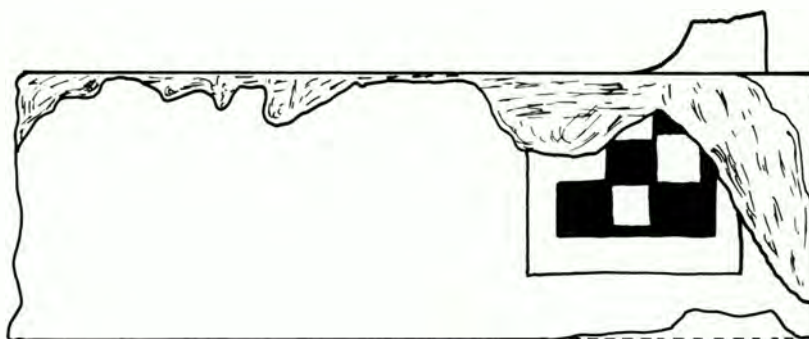
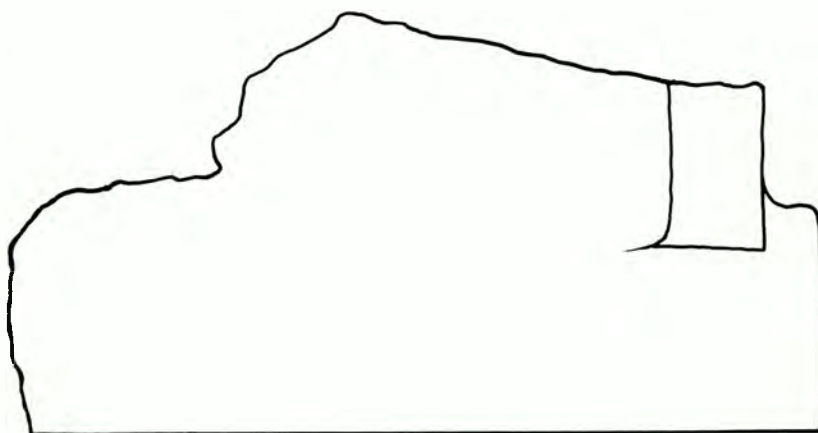
Σχέδ. 20. α) Ηγεμόνας στρωτήρας αριθ. κατ. 61, β) Ηγεμόνας καλυπτήρας αριθ. κατ. 62.

τυπος και ως προς την αρχιτεκτονική μορφή και ως προς τη διακόσμηση. Οι αρχαϊκές κεραμώσεις των Αβδήρων φέρουν έντονα τα χαρακτηριστικά των ιωνικών και νησιωτικών εργαστηρίων, πράγμα που σημαίνει ότι οι άποικοι έφεραν μαζί τους στη νέα πατρίδα και την καλλιτεχνική παράδοση της μητρόπολης²⁹⁷.

Εντελώς διαφορετικό είναι τμήμα σίμης από την Τορώνη της Χαλκιδικής (Πί ν. 27 α), χωρίς και εδώ να υπάρχει δυνατότητα απόδοσής της σε συγκεκριμένο κτίριο²⁹⁸. Έχει μορφή

297. Γ. Μπακαλάκης, Ανασκαφή Στρώμης, Θεσσαλονίκη 1967, σ. 113-116. Τις κεραμώσεις των Αβδήρων και της Στρώμης, είτε ντόπιες είτε επείσακτες, ο συγγραφέας τις συσχετίζει με τα εργαστήρια της Χίου και της Σάμου. Για τις καλλιτεχνικές σχέσεις Αβδήρων και νησιωτικών εργαστηρίων βλ. επίσης Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Επίστεψη στήλης από τα Άβδηρα, Κέρνος, σ. 72-79 (τη συσχετίζει με το χιακό εργαστήριο) και Η. Κουκουλί, Sarcophages en terre cuite d'Abdère, BCH 94 (1970), σ. 327 κ.ε.

298. Α. Καμπίτογλου, Ανασκαφαί Τορώνης, ΠΑΕ 1978, σ. 86.

Σχέδ. 21. Ηγεμόνας στρωτήρας από τα Άβδηρα.

του λεγόμενου μεγαρικού τύπου²⁹⁹ και διακοσμείται με περιπλεκόμενους βλαστούς, εναλλασσόμενα ανθέμια και λωτούς. Μολονότι δεν μπορούμε να αναφερθούμε σε πανομοιότυπα παράλληλα, είναι δυνατό να συσχετιστεί η διακόσμησή της με αυτή σε σίμες από την Αθήνα³⁰⁰, όπου η σύνδεση των ανθέων λωτών και των ανθεμίων γίνεται με παρόμοιους περιπλεκόμενους βλαστούς. Άλλο σημείο που μας οδηγεί στη συσχέτιση της σίμης με τις νότιες ελληνικές περιοχές είναι η διακόσμηση κοσμοφόρων σε αττικά αγγεία, όπως είναι αυτή στον καλυκωτό κρατήρα του Ευφρονίου, στη Νέα Υόρκη, που ενδεικτικά αναφέρεται στο σημείο αυτό³⁰¹. Με πιθανότητα η σίμη μπορεί να χρονολογηθεί στα τέλη του 6ου αι. π.Χ.

Από τη Θεσσαλονίκη προέρχεται τμήμα του μετώπου ηγεμόνα καλυπτήρα, αριθ. κατ. 88 και τμήμα λεοντοκεφαλής, αριθ. κατ. 87 (Π ι ν. 14 δ-ε). Το μέτωπο του ηγεμόνα καλυπτήρα, που μοιάζει με αυτά της Βεργίνας και της Πέλλας, μπορεί να χρονολογηθεί στο τέλος του 4ου αι. π.Χ. και θα πρέπει να προέρχεται από κάποιο ελληνιστικό κτίριο της Θεσσαλονίκης, που ιδρύθηκε από τον Κάσσανδρο στο 316/5 ή 306/5 π.Χ., σύμφωνα με μια τελευταία άποψη³⁰². Από την Όλυνθο, που ανασκάφηκε συστηματικά, προέρχονται τμήματα κεραμώσεων, όλα της ίδιας μορφής (Π ι ν. 27 β), που χρονολογήθηκαν από τον D. Robinson στον 5ο αι. π.Χ.³⁰³.

Αμφίπολη

Στην Αμφίπολη, ανάμεσα στα τμήματα κεραμώσεων, που συνήθως δεν ήταν διακοσμημένες, βρέθηκαν και δύο χαρακτηριστικές ανάγλυφες σίμες, αριθ. κατ. 89 (Σ χ έ δ. 22) και 90, που κατατάχτηκαν στον τύπο Σ V (Σ χ έ δ. XIV-XV). Η κατατομή, καθώς και η διακόσμηση και των δύο σιμών είναι ίδια, εκτός από μερικές διαφορές στις λεπτομέρειες που απαρτίζουν τα ανάγλυφα διακοσμητικά θέματα. Το μέτωπό τους παρουσιάζεται επίπεδο και κάθετο, απομακρυσμένο αρκετά από τη μορφή του κοίλου κυματίου που συναντήσαμε στην Πέλλα και τη Βεργίνα (τύπος Σ IV). Το μόνο σημείο που θυμίζει τη μορφή αυτή είναι το πάνω μέρος με την καμπύλη (κοίλη) απόληξη του κυρίως μετώπου προς την ταινία που εξέχει. Η μορφή αυτή μπορεί να χαρακτηριστεί ως ενδιάμεση των τύπων Σ III, με επίπεδο μέτωπο και Σ IV, με κοίλο κυμάτιο.

Οι δύο σίμες θα πρέπει να είναι σύγχρονες και να προέρχονται από τον ίδιο εργαστηριακό κύκλο. Σχετικά με τη διακόσμηση του μετώπου τους (Σ χ έ δ. XIV-XV), η παρουσία των ελίκων και των φύλλων της άκανθας αποτελεί μια ανάμνηση μόνο των παρόμοιων θεματικά μοτίβων σε σίμες από εργαστήρια της Πελοποννήσου και της Στερεάς Ελλάδας. Οι τρυφεροί βλαστοί, τα σκληρά αλλά περίτεχνα φύλλα της άκανθας³⁰⁴, τα ανθέμια με τα πολύ λεπτά φύλλα κοντά στην υδρορρόη, τα εξίσου λεπτά ημιανθέμια στο πέρας των πλευρών των σιμών και, πολύ περισσότερο, τα παραπληρωματικά φυτικά θέματα δημιουργούν ένα σύνολο πρωτότυπο αλλά και σχετικά συγγενικό με τις κεραμώσεις της Μακεδονίας και περισσότερο με τις ανάγλυφες από την Πέλλα και την περιοχή της Νάουσας.

299. Για τον τύπο αυτό βλ. Corinth IV, I, σ. 9.

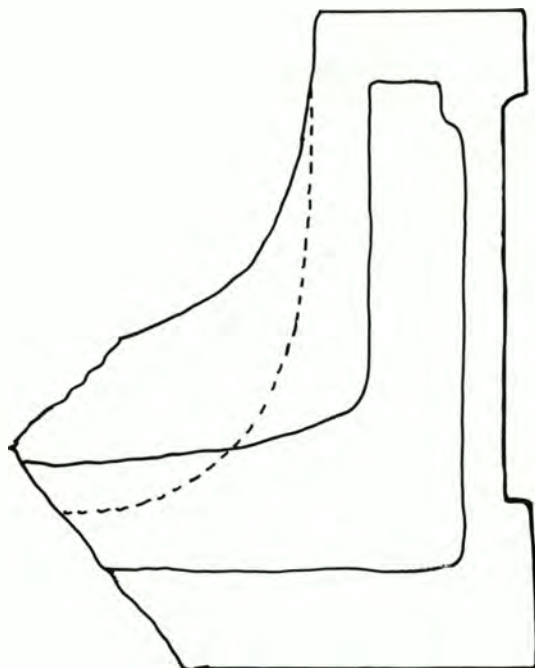
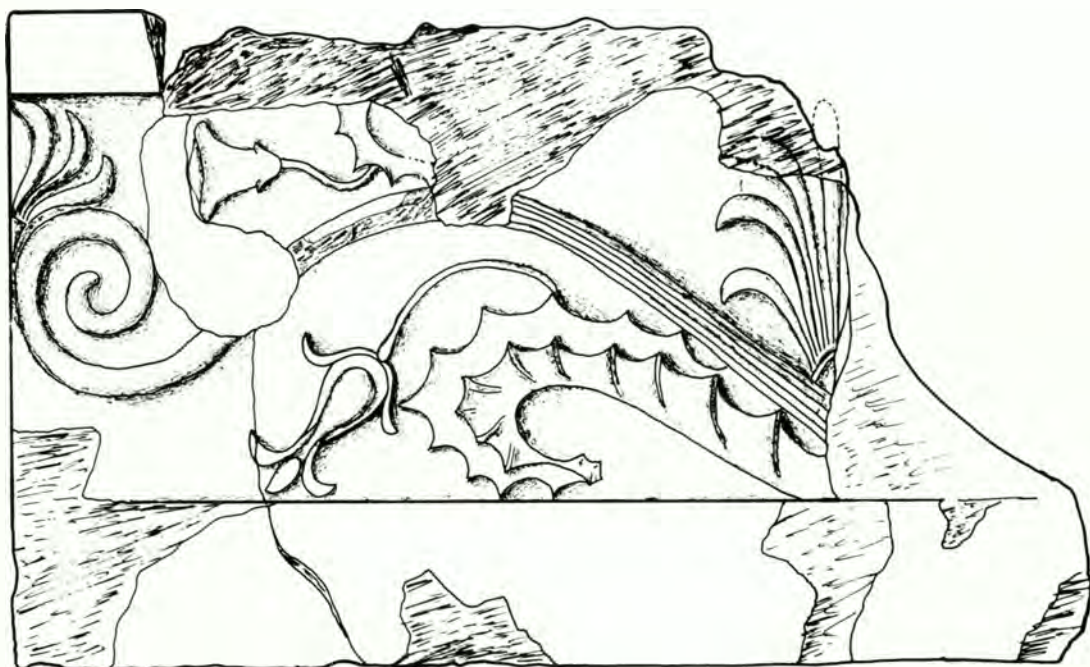
300. Van Buren, Greek Revetments, πίν. XI, εικ. 32, 35, πίν. XII, εικ. 38.

301. E. Simon, Die griechischen Vasen, München 1976, σ. 103-104, καλυκωτός κρατήρας του Ευφρονίου (γύρω στο 510 π.Χ.).

302. Εμμ. Μικρογιαννάκης, Το πολιτιστικόν έργον του Κασσάνδρου, Αρχαία Μακεδονία II, σ. 225-226.

303. D. Robinson, Excavations at Olynthus XII, Domestic and Public Architecture, Baltimore 1946, σ. 91, πίν. 84, I.

304. Η μορφή αυτή της άκανθας είναι γνωστή στην αγγειογραφία από τις αρχές του 4ου αι. π.Χ., βλ. Trendall - Cambitoglou I, πίν. 61, 3.

Σχέδ. 22. Σίμη Αμφίπολης (Μουσείο Καβάλας Λ4437).

Το μπουμπούκι³⁰⁵, που υπάρχει και στις δύο σίμες με μικρές μορφολογικές διαφορές, είναι χαρακτηριστικό τόσο σε ανάγλυφες επιστέψεις με φυτικά θέματα³⁰⁶ όσο και στη μικροτεχνία³⁰⁷, καθώς και σε διακοσμήσεις αγγείων κυρίως από την Απουλία, του γ' τέταρτου του 4ου αι. π.Χ. (340-320 π.Χ.)³⁰⁸.

Οι δύο σίμες από την Αμφίπολη, με τη μεγάλη ομοιότητα που έχουν μεταξύ τους, μπορούν να τοποθετηθούν χρονολογικά στην ίδια δεκαετία. Η σύγκρισή τους με ανάγλυφα και με τις υπόλοιπες σίμες από τη Μακεδονία που εξετάσαμε παραπάνω δε φαίνεται να επιτρέπει παρά μια χρονολόγηση στην τελευταία εικοσαετία του 4ου αι. π.Χ.

305. Για το μπουμπούκι αυτό, που εμφανίζεται τον 5ο αι. π.Χ., συνεχίζεται στον 4ο και μετά εξαφανίζεται, ο Möbius (Die Ornamente, σ. 19-20) σημειώνει ότι είναι ατυχής ο όρος «Ataceen Knospe» που του έδωσε ο Wiegand.

306. Möbius, Die Ornamente, πίν. 7b, 9d, 11a, 12a, 44a, AE 1939-1941, Αρχαιολογικά χρονικά, σ. 16, εικ. 24 (στήλη του Φιλίππου του Αθηναίου).

307. Στη μεγάλη χρυσή λάρνακα της Βεργίνας (350-325 π.Χ.), Θησαυροί της Αρχαίας Μακεδονίας, Αθήνα 1979, σ. 52, αριθ. 120, πίν. 18, H. Hoffmann - P. Davidson, Greek Gold Jewellery from the Age of Alexander, The Brooklyn Museum 1965, πόρπη αριθ. 79, σ. 202 (τέλος του 4ου αι. π.Χ.), από το Squinzano του Τάραντα, στο Μουσείο της Βοστώνης (χαρακτηρίζονται ως «blossoms»).

308. Trendall - Cambitoglou II, πίν. 233, I, της ομάδας των Αλαβάστρων, πίν. 270, I και 273, I, του ζωγράφου της Patera.

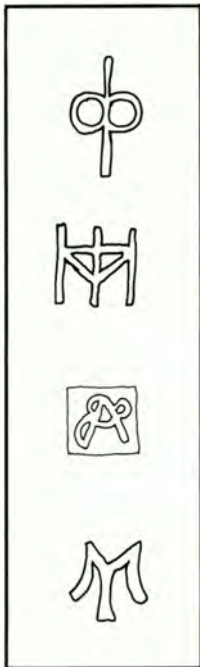
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α΄

ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΑ

Ένας σημαντικός αριθμός σφραγισμάτων εντοπίστηκε σε κεραμίδια που βρέθηκαν στην κεντρική και βορειοδυτική Μακεδονία, από όπου εξάλλου προέρχονται και τα μεγαλύτερα σύνολα κεραμώσεων. Η παρουσία αυτών των σφραγισμάτων δεν είναι σπάνιο φαινόμενο· παρόμοια έχουν βρεθεί και σε άλλες εκτός Μακεδονίας περιοχές³⁰⁹.

Με βάση το περιεχόμενό τους, τα σφραγίσματα της Μακεδονίας μπορούμε να τα κατατάξουμε σε τέσσερις ομάδες: α. Μονογράμματα, β. Συντομογραφίες, γ. Ονόματα, δ. Διάφορα.

Μονογράμματα

ΑΔ 16 (1960): Μελέται, σ. 82, πίν. 73ε.

ΑΔ 16 (1960): Μελέται, σ. 82, πίν. 73ζ.

IG IX, 2, αριθ. 396, σ. 103.

ΑΔ 16 (1960): Μελέται, σ. 82, πίν. 73στ.

Συντομογραφίες

ΑΔ 16 (1960): Μελέται, σ. 82, πίν. 73γ.

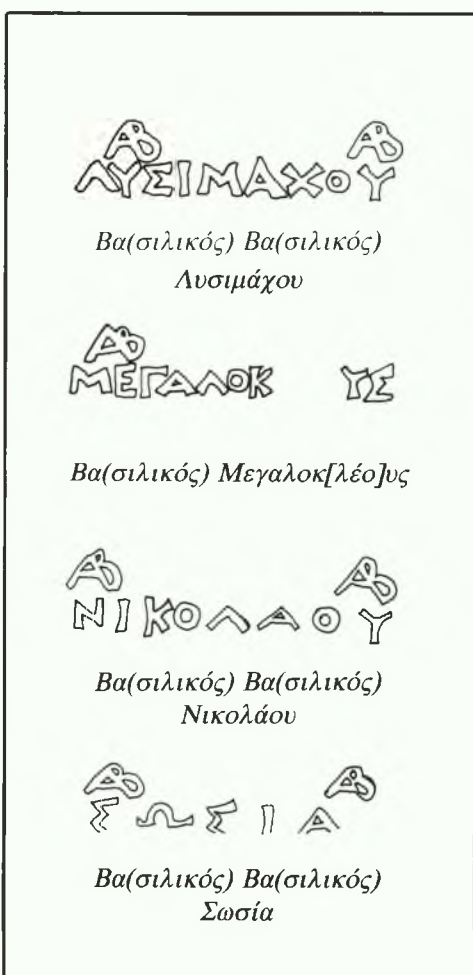
309. Γενικά για τη σφράγιση των κεραμιδιών βλ. Ορλάνδος, Υλικά Ι, σ. 113-116, Martin, Manuel I, σ. 84-87, Guarducci, Epigrafiā greca II, σ. 486-502.

ΑΔ 16 (1960): Μελέται, σ. 82, πίν. 73δ.

ΑΔ 16 (1960): Μελέται, σ. 82, πίν. 73α.

Ονόματα

ΑΔ 16 (1960): Μελέται, σ. 82, πίν. 72α.

ΑΔ 16 (1960): Μελέται, σ. 82, πίν. 72β.

ΑΔ 16 (1960): Μελέται, σ. 82, πίν. 72γ.

ΑΔ 16 (1960): Μελέται, σ. 82, πίν. 72δ.

ΑΒ
ΑΡΙΣΤΟΝΟΥ

Βα(σιλικός) Βα(σιλικός)
Αριστόνου

ΧΑΤΤΑ

Αττάλου
Βα(σιλικός) Βα(σιλικός)

ΑΕΥΑΡΧΟΥ

Βα(σιλικός) Βα(σιλικός)
Ευάρχου

ΕΥΚΡΑΤΙΔΟΥ

Βα(σιλικός)
Ευκρατίδου

ΠΡΕΥΡΑΤΟΥ

Πρευράτου

ΟΥΟΘΥΝ

Σύρου

ΠΡΕΥΡΑΤΟΥ

Πρευράτου

ΑΔ 16 (1960): Μελέται, σ. 82, πίν. 71β.

ΑΔ 16 (1960): Μελέται, σ. 82, πίν. 71γ.

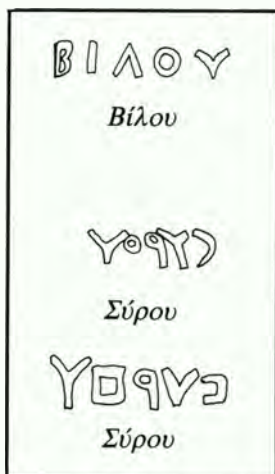
ΑΔ 16 (1960): Μελέται, σ. 82, πίν. 71δ.

ΑΔ 16 (1960): Μελέται, σ. 82, πίν. 71ε.

ΑΔ 17 (1961/62) Χρονικά, σ. 225, πίν. 269στ.

ΑΔ 17 (1961/62) Χρονικά, σ. 225, πίν. 270δ.

ΑΔ 17 (1961/62) Χρονικά, σ. 225, πίν. 269δ.

ΑΔ 17 (1961/62) Χρονικά, σ. 225, πίν. 270γ.

ΑΔ 17 (1961/62) Χρονικά, σ. 225, πίν. 270ε.

ΑΔ 17 (1961/62) Χρονικά, σ. 225, πίν. 270στ.

Διάφορα

ΑΔ 16 (1960): Μελέται, σ. 82, πίν. 72ε.

ΑΔ 16 (1960): Μελέται, σ. 82, πίν. 72στ.

Petsas, Pella, σ. 80, εικ. 18.

Petsas, Pella, σ. 21, εικ. 14.

ΑΔ 16 (1960): Μελέται, σ. 82, πίν. 73β.

Επιγραφές σε κεραμίδια χρησιμοποιήθηκαν ήδη στην αρχαϊκή εποχή για να δηλωθεί η θέση του κάθε κομματιού πάνω στη στέγη. Οι επιγραφές αυτές άλλοτε είναι ολόγραφες³¹⁰ και άλλοτε είναι απλά σήματα με το αρχικό της λέξης ή με τη μορφή συμπλέγματος γραμμάτων³¹¹. Κοντά στις καθαρά χρηστικές αυτές επιγραφές εμφανίζονται σποραδικά την ίδια εποχή και άλλες με διαφορετικό περιεχόμενο και σκοπό, όπως π.χ. αφιερώσεις και επικλήσεις στους θεούς³¹², επιγραφές που αναφέρουν το κτίριο ή το ιερό όπου ανήκει η κεράμωση ή ότι αυτή κατασκευάστηκε μετά από παραγγελία του δημοσίου³¹³. Το νόημα ωστόσο πολλών επιγραφών σε κεραμίδια δεν έχει ακόμα αποσαφηνιστεί. Οι απόψεις που έχουν εκφραστεί για τις περισσότερες από αυτές, συνοψίζονται στο ότι συνήθως δηλώνουν το εργαστήριο από το οποίο προέρχονται τα κεραμίδια. Αξιοσημείωτο επίσης είναι το γεγονός ότι από τα σύνολα των κεραμιδιών που έχουν βρεθεί, ελάχιστα είναι σφραγισμένα.

Από τον 4ο αι. π.Χ. συναντάμε πολύ πιο συχνά επιγραφές-σφραγίσματα σε κεραμίδια. Η έλλειψη τεκτονικών σημάτων από την εποχή αυτή και μετά μπορεί να σημαίνει ότι δεν υπήρχε πρόβλημα για την τοποθέτηση των κεραμιδιών σε συγκεκριμένη θέση στη στέγη.

Το γνωστό από άλλες περιοχές σφράγισμα με τη λέξη ΔΗΜΟΣΙΟΣ (εννοείται ο κέραμος) ή ΔΑΜΟΣΙΑ (εννοείται κεραμίσ)³¹⁴ στη Μακεδονία δε συναντάται παρά μόνο μία φορά στην Πέλλα, στην επιγραφή ΔΗΜΟ. Στην περίπτωση αυτή έχουμε μια συντομογραφία της λέξης, εφόσον τα τέσσερα γράμματα καλύπτουν όλη την επιφάνεια της σφραγίδας. Μολοντί συνήθως σε άλλες περιοχές της νότιας Ελλάδας η λέξη αυτή είναι ολόκληρη, η συντομογραφία της Πέλλας δεν είναι περιεργή. Από το Πέργαμο προέρχεται παρόμοια επιγραφή, αλλά με τα τρία πρώτα γράμματα της λέξης, δηλαδή ΔΗΜ, ενώ από την Ιλλυρία προέρχονται τρία σφραγίσματα με τη μορφή μονογραμμάτων, που αποτελούνται από τα γράμματα Δ, Α και Μ³¹⁵.

310. Κ. Ρωμαίος, Κέραμοι της Καλυδώνος, Αθήνα 1951, σ. 58-61, όπου δηλώνεται η θέση των κεραμιδιών με φράσεις, π.χ. ΜΙΑ ΕΠΙ ΦΙΚΑΤΙ ΠΟ ΕΣΠΕΡΑΣ, ΔΥΦΕ ΚΑΙ ΦΙΚΑΤΙ, [ΠΙΟ] Τ ΑΦΩΣ.

311. Buschor, Die Tondächer I, σ. 31, Ντ. Πέππα-Δελμούζου, Τεκτονικά σήματα και επιγραφές, Χαρακτήριον εις Α. Ορλάνδον, Δ', σ. 377, ΑΔΠΠΙ = από ά(νατολῶν) δέκατος ἑβδομος.

312. Πέππα-Δελμούζου, ό.π., σ. 370-373, Θεοί/ Ἀθναία/ Ἀθναία/ Ζεύς, τέλος του 6ου-αρχές του 5ου αι. π.Χ., χαραγμένη σε μαρμάρινη σίμη.

313. C. Waldstein, The Argive Heraeum I, Cambridge 1902, σ. 216, από το ναό του Αμυκλαίου Απόλλωνα, ΑΛΩΙ ΜΥΚΛΑΙΟΙ, σ. 217, από το Ηραίο του Ἀργους, ΔΑΜΟΙΟΙ ΗΡΑΣ (δαμόσιοι Ἡρας), σ. 224, από το Ηραίο του Ἀργους [Τ]ΑΣ ΗΡΑΣ ΕΙΜΙ, γύρω στο 500 π.Χ., Ορλάνδος, Υλικά Ι, σ. 114, σημ. 3-4, Guarducci, Epigrafia greca II, σ. 499.

314. Z. Andrea, Gërmimet Arkeologjike 1974-75, Iliria IV, σ. 348, πίν. XIV, 2, ΔΑΜΟΣΙΑ· πίν. XIV, 4, [Δ]ΑΜΟΣΙΟΣ, N. Čeka, Vula Antike Mbi Tjegulla Në Trevën, Iliria I (1982), σ. 122-124, πίν. II, 7b, ΔΑΜΟΣ.. («επί τα λαιά»). Από την Τεγέα, ΑΜ IV (1879), σ. 144, ΔΑΜΟΣΙΟΣ· από τον Πειραιά, H. Lechat, Fouilles au Pirée, BCH XII (1888), σ. 351-352, ΔΗΜΟΣΙΑ ΠΕΙΡ....., ΔΗΜΟΣ....., ΔΗΜΟΣΙΑ Π....., ΔΗ....., ΔΗΜΟΣΙ..... ΔΗ.....· Lechat, ό.π., σ. 356, ΔΗΜΟΣ..., από το Διονυσιακό θέατρο, που συμπληρώνει ΔΗΜΟΣ[ΙΟΣ ΚΕΡΑΜΟΣ] ή ΔΗΜΟΣ[ΙΑ ΠΑΙΝΘΟΣ]· βλ. και Guarducci, Epigrafia greca II, σ. 492, εικ. 130. Από την Τανάγρα, βλ. P. Paris, Elatée, La ville, Le temple d'Athéna Cranaia, Paris 1892, σ. 112, ΔΑΜΟΣΙΟΣ («επί τα λαιά»). Από τη Σπάρτη, Paris, ό.π., σ. 112, ΠΑΙΝΘΟΙΔΑΜΟΣΙΑΙΣΚΑ ΝΟ / ΘΗΚΑΣΕΠΙΚΑΛΛΙΚΡΑΤΕΟΣ / ΕΡΓΩΝΑΝΙΚΑΙΩΝΟC. Από το ιερό της Αθηνάς Κραναιάς, Paris, ό.π., σ. 113-114. Από τη Σπάρτη, Ορλάνδος, Υλικά Ι, σ. 114, σημ. 7-8.

315. Andrea, Iliria IV, σ. 348, πίν. XIV, 14-16.

Η λέξη *ΒΑΣΙΛΙΚΟΣ* (εννοείται κέραμος) ή *ΒΑΣΙΛΙΚΗ* (εννοείται κεραμής) είναι γνωστή από το Πέργαμο³¹⁶, από όπου προέρχονται τρεις επιγραφές με τη λέξη *ΒΑΣΙΛΙΚΗ*, μία *ΒΑΣΙΛΕΙΩΝ* και μία *ΒΑΣ*, που συμπληρώνεται από το Fränkel *ΒΑΣ[ΙΛΕΙΩΝ]* ή *ΒΑΣ[ΙΛΙΚΗ]*, ως προσδιορισμός της λέξης *κεραμής*.

Στην Πέλλα συναντάται το αρσενικό *ΒΑΣΙΛΙΚΟΣ* και η λέξη *ΒΑΣΙΛΙΚΑ*, που πιθανώς προσδιορίζει τη λέξη *κέραμα* (τα), που χρησιμοποιείται σπάνια³¹⁷.

Στην ίδια κατηγορία πρέπει να ενταχθεί και η επιγραφή με το όνομα κάποιου βασιλιά, *ΒΑΣΙΛΕΩΣ* ..., μορφή που και πάλι παρουσιάζεται περισσότερο στη Μακεδονία³¹⁸, ολόγραφως ή σε μορφή μονογράμματος.

Το σύνολο των κεραμιδιών από τη Φλώρινα, όλα με την επιγραφή *ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΦΙΛΙΠΠΟΥ*, αποδόθηκε από το Γ. Μπακαλάκη στο Φίλιππο Β΄ της Μακεδονίας, με τη φροντίδα του οποίου χτίστηκαν και τειχίστηκαν οι πόλεις της Λυγκιστίδος³¹⁹. Όμως καμιά άλλη μαρτυρία δε μας βεβαιώνει τη χρήση του όρου «Βασιλεύς Φίλιππος» για το Φίλιππο Β΄ στην εποχή του. Αν η μαρτυρία αυτή δεν είναι μοναδική, τότε τα σφραγίσματα από τη Φλώρινα θα πρέπει να συνδεθούν μάλλον με το Φίλιππο Ε΄. Στην Πέλλα ωστόσο δε βρέθηκαν παρόμοια σφραγίσματα, όπως θα περίμενε κανείς, εκτός από τις δύο συντομογραφίες *ΒΑ/ΦΙ* και *ΒΑ-ΣΙ/ΑΝΤΙ*, ενώ από τη Δημητριάδα προέρχονται μονογράμματα με βασικά τα στοιχεία *Β* και *Α* και δίπλα ή κάτω ένα άλλο γράμμα³²⁰.

Οι συντομογραφίες *ΒΑ/ΦΙ* και *ΒΑΣΙ/ΑΝΤΙ* από την Πέλλα, μπορούν να συμπληρωθούν *Βα(σιλέως) Φι(λίππου)* και *Βασι(λέως) Ἀντι(γόνου)* ή *Βα(σιλεύς) Φί(λιππος)* και *Βασι(λεύς) Ἀντί(γονος)*³²¹. Σε νόμισμα του Φιλίππου ΣΤ΄ (149-148 π.Χ.)³²² υπάρχει η συντομογραφία *ΒΑ/ΦΙ*, όπως και στο σφράγισμα της Πέλλας. Με επιφύλαξη μόνο θα μπορούσε να λεχθεί ότι υπάρχει μια σχέση χρονολογική των δύο συντομογραφιών. Άλλωστε, η συντομογραφία *ΒΑ* υπάρχει σε νομίσματα τουλάχιστον από την τελευταία δεκαετία του 4ου αι.³²³ Από την ίδια εποχή συναντάται και η συντομογραφία *ΒΑΣΙ*³²⁴. Ιδιαίτερα η συντομογραφία αυτή υπάρχει σε νομίσματα του Αντιγόνου Γονατά και του Δημητρίου Πολιορκητή³²⁵. Στα νομίσματα του Αντιγόνου μαζί με τη συντομογραφία υπάρχει το μονόγραμμα *Α* (Αντίγονος)³²⁶. Το σφράγισμα της Πέλλας θα πρέπει κατά πάσα πιθανότητα να αναφέρεται στον Αντίγονο Γονατά.

316. M. Fränkel, Die Inschriften von Pergamon, Ziegelstempel, Altertümer von Pergamon VIII, 2, Berlin 1895, σ. 399.

317. Βλ. H. G. Liddell - R. Scott, Greek-English Lexicon (λ. *κέραμος*). Σπάνια χρησιμοποιείται στον πληθυντικό τὰ κέραμα, από τον 3ο αι. π.Χ. τουλάχιστον, J. P. Mahaffy - J. Gilbert, The Flinders Petrie Papyri III, Dublin 1905, σ. 327.

318. Δύο θραύσματα με τη λέξη *ΦΙΛΙΠΠΟΥ* (AJA 1904, σ. 170) θεωρούνται από τον B. Powell ότι αναφέρονται στο βασιλιά Φίλιππο Ε΄ της Μακεδονίας, που εισέβαλε στην Ακαρνανία το 219 π.Χ. και επανοικοδόμησε τους πύργους των Οινιαδών (βλ. και Γ. Μπακαλάκης, ΠΑΕ 1934, σ. 110). Σε μια περίπτωση στη Νότια Ελλάδα, και συγκεκριμένα στη Σπάρτη, συναντάται αυτός ο τύπος επιγραφής: *ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΝΑΒΙΟΣ* (IG V, 1, 885).

319. Γ. Μπακαλάκης, Ανασκαφή εν Φλωρίνη της Ἀνω Μακεδονίας, ΠΑΕ 1934, σ. 104-112, ιδιαίτερα σ. 111, Guarducci, Epigrafia greca II, σ. 500, εικ. 141.

320. Δ. Αρβανιτόπουλος, Αι γραπταί στήλαι Δημητριάδος-Παγασών, Αθήνα 1928, σ. 116 κ.ε.

321. Σφράγισμα με την επιγραφή *Βασιλέως Νάβιος* και *βασιλεῖ Νάβι* έχει βρεθεί στη Σπάρτη, βλ. Guarducci, Epigrafia greca II, σ. 493-494, εικ. 132-133 και IG V, 1, 885a-d.

322. SNG, Cor. 1943, αριθ. 1309, πίν. 33.

323. Ὁ.π., αριθ. 1124, πίν. 29, σε νόμισμα Αωνύμου, μετά το 311 π.Χ., αριθ. 1188, πίν. 30, σε νόμισμα Εφέσου του Δημητρίου Πολιορκητή (301-295 π.Χ.).

324. SNG, Cor. 1943, αριθ. 1112, σε νόμισμα Αωνύμου, μετά το 311 π.Χ.

325. Ὁ.π., αριθ. 1222-1224, πίν. 31.

326. Ὁ.π., αριθ. 1214-1219, πίν. 31.

Το μονόγραμμα Ψ από την Πέλλα θα πρέπει μάλλον να αναφέρεται στον κεραμοπλάστη, σε σύγκριση και με παρόμοια μονογράμματα-συμπλέγματα που συναντάμε σε νομίσματα ήδη από την εποχή του Φιλίππου Β' και τα οποία αποδίδονται στο νομισματοκόπο³²⁷.

Σε νομίσματα του Φιλίππου Ε' υπάρχει η συντομογραφία BA και το μονόγραμμα Φ ³²⁸. Το μονόγραμμα Φ στο σφράγισμα της Πέλλας δε συνοδεύεται από τη συντομογραφία BA . Αυτό όμως που θα μπορούσε κυρίως να το συνδέσει με την εποχή του Φιλίππου Ε' είναι η ομοιότητα στο σχήμα των δύο μονογραμμάτων (Φ) με την επιμήκη κεραία προς τα πάνω και κάτω.

Πλήθος σφραγισμάτων με διάφορα ονόματα έχουν συγκεντρωθεί από την Πέλλα³²⁹ και τον Άγιο Αχίλλειο της Πρέσπας³³⁰. Στην περίπτωση της Πέλλας το όνομα συνοδεύεται πάντοτε από το μονόγραμμα Θ , που απουσιάζει όμως από τα σφραγίσματα του Αγίου Αχιλλείου. Το μονόγραμμα αυτό, που θα πρέπει οπωσδήποτε να συνδέεται με το βασιλικό οίκο, είναι άγνωστο αν υποκαθιστά το επίθετο *βασιλικός* ή το ουσιαστικό *βασιλεύς* και ποιο είναι το ακριβές νόημά του. Είναι συνηθισμένο και σε σφραγίσματα του Περγάμου, τις περισσότερες φορές μαζί με το γράμμα T , πράγμα που οδήγησε το Fränkel να τα ερμηνεύσει ως *Ἀττάλου βασιλεύοντος*³³¹.

Η παρουσία των κύριων ονομάτων σε σφραγίσματα, γνωστή και από άλλες περιοχές, θα πρέπει να συνδεθεί ή με το εργαστήριο στο οποίο ανήκουν τα κεραμίδια ή με κάποιο πρόσωπο που έπαιξε βασικό ρόλο στην ανοικοδόμηση του κάθε κτιρίου. Για τη δεύτερη περίπτωση ωστόσο, σε άλλα παραδείγματα έχουμε συνήθως τον τύπο του ονόματος μαζί με τη λέξη *ἐργώνας*³³² ή *ἀρχιτέκτων*³³³. Σε σφραγίσματα έχουν εντοπιστεί επίσης αρκετά ονόματα³³⁴, άλλοτε σε γενική κι άλλοτε σε ονομαστική, όπου εννοείται πιθανώς η λέξη *ἐποίησε*³³⁵.

Σε συνδυασμό τώρα και με τα μονογράμματα AB επισημαίνουμε έναν τύπο σφραγίσματος σύνθετο, ο οποίος έχει το μονόγραμμα Θ , που αποτελεί μια γενικότερη έννοια, και

327. G. Le Rider, *Le monnayage d'argent et d'or de Philippe II*, Paris 1977, σ. 6-7, πίν. I, D8-D10.

328. SNG, Cop. 1943, αριθ. 1248-1256, πίν. 32.

329. ΑΔ 16 (1960): Μελέται, σ. 82, πίν. 71-73, Petsas, Pella, σ. 20, εικ. 13-15, σ. 80, εικ. 18.

330. ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 225, πίν. 269-270.

331. Fränkel, ό.π., σ. 401-403.

332. Κυρίως σε σφραγίσματα της Σπάρτης, Ορλάνδος, Υλικά I, σ. 115, σημ. 10.

333. Στο Ηραίο του Άργους: *ΣΩΚΛΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ* (Waldstein, ό.π., σ. 217).

334. Η ύπαρξη των ονομάτων αυτών είναι προκαθορισμένη κι όχι τυχαία ή ευκαιριακή, όπως π.χ. στη σίμη του Εθνικού Μουσείου, όπου κάποιος εργάτης ή τεχνίτης χάραξε το όνομά του στο μάρμαρο. Βλ. Πέππα-Δελμούζου, ό.π., σ. 370-373, *ΚΑΛΛΙΑΣ* ή *ΚΑΛΛΙΣΤΡΑΤΟΣ* (τέλος 6ου-αρχές 5ου αι. π.Χ.).

335. Ορλάνδος, Υλικά I, σ. 115-116 και σημ. 1, σ. 116. Πλήθος σφραγισμάτων με ονόματα έχει επισημανθεί στην περιοχή της Ιλλυρίας, άλλοτε σε ονομαστική και άλλοτε σε γενική πτώση.

α). Ονόματα σε ονομαστική: N. Čeka, *Vula Antike Mbi Tjegulla Në Trevën, Iliria I* (1982), σ. 122-124, πίν. I, 5, *ΛΥΣΑΝΔΡΟΣ* πίν. I, 10a, 10b, *ΦΑΛΑΚΡΙΩΝ* πίν. I, 1, 2, *ΧΑΙΡΗΝΟΣ* πίν. II, 16, *ΠΑΡΜΗΝΟΣ* πίν. II, 23, *ΠΡΕΣΒΥΛΟΣ* πίν. II, 20, *ΦΙΝΤΩΝ* πίν. II, 21, ..., *ΛΙΣΤΙΑΣ* πίν. III, 26, ..., *ΑΙΓΙΜΟΣ* πίν. III, 32, *ΔΑΜΑΓΕΟΣ* («επί τα λαιά») πίν. III, 35, *ΔΩΡΙΩΝ* πίν. III, 33, *ΔΙΟΚΛΗΣ* πίν. IV, 45, *ΠΑΡΜΗΝΟΣ* πίν. IV, 47a, b, *ΦΙΔΙΑΣ* πίν. V, 51, *ΑΘΑΝΙΩΝ* πίν. V, 58, *ΝΙΚΟΜΑΧΟΣ*, *ΖΩΠΥΡΟΣ* πίν. V, 59, *ΦΑΛΑΚΡΙΩΝ* πίν. V, 57, *ΜΝΑΜΟΝΙΑΔΑΣ* πίν. V, 60, *ΦΙΔΙΑΣ*. B. Dautaj, *Dimale à la lumière des données archéologiques, Iliria IV*, σ. 390, πίν. IV/I, *ΝΕΣΤΩΡ* (22 παραδείγματα), *ΑΜΥΝΤΑΣ* (5 παραδείγματα), *ΑΘΑΝΙΩΝ* (4 παραδείγματα), *ΠΑΡΜΗΝΟΣ*. Z. Andrea, *Gërmimet Arkeologjike 1974-75, Iliria IV*, σ. 348, 350, πίν. XIV, *ΛΕΩΝΙΔΑΣ*, *ΦΙΝΤΩΝ*, *ΚΟΛΛΙΩΝ*.

β). Ονόματα σε γενική: Από τη Διμάλλα, D. Budina, *Fouilles archéologiques 1973, Iliria III* (1975), σ. 453, πίν. II, *[Ε]ΠΙΚΑΔΟ*, *ΕΥΔΟΞΟΥ*. Από την Απολλωνία, A. Mano, *La necropole d'Apollonie, Iliria III* (1975), σ. 205, εικ. 35, *ΔΑΜΟΚΛΕΟΣ* (ελληνιστικών χρόνων). Čeka, ό.π., πίν. I-V, *ΑΡΙΣΤΟΜΕΝΕΟΣ*, *ΛΑΓΙΣΚΟΥ*, *ΝΙΚΩΝΟΣ*, *ΦΡΙΚΥΛΟΥ*, *ΑΡΙΣΤΩΝΟΣ*, *ΖΩΠΥΡΟΥ*, *ΔΙΣΚΟΥ*, *ΘΡΑΣΥΜΑΧΟΥ*, *ΦΑΛΑΚΡΟΥ*, *ΖΩΙΛΟΥ*.

το όνομα, που είναι πιο ειδικό και δηλώνει κατά πάσα πιθανότητα τον αρχιτεχνίτη ή τον κεραμοποιό. Σχετικά με την ερμηνεία του συμπλέγματος A μπορεί να λεχθεί ότι αναφέρεται στις λέξεις *Βασιλικός* ή *Βασιλική* (κέραμος, κεραμής), οι οποίες συναντώνται στην Πέλλα. Από τη Δημητριάδα προέρχεται το μονόγραμμα A , που ερμηνεύεται ως *Βασιλέως Φιλίππου*³³⁶, ενώ σε νόμισμα του Μεγάλου Αλεξάνδρου υπάρχει ακριβώς το ίδιο μονόγραμμα με αυτό των σφραγισμάτων της Πέλλας, και θα πρέπει να αναφέρεται στον Αλέξανδρο, ο οποίος πιθανώς απεικονίζεται δίπλα στο μονόγραμμα³³⁷. Στην περίπτωση του μονογράμματος της Δημητριάδας η μεταγραφή *Βασιλέως* είναι εύλογη, εφόσον υπάρχει και το γράμμα Φ για να συμπληρωθεί *Βασιλέως Φιλίππου*. Στο νόμισμα του Αλεξάνδρου με πολύ επιφύλαξη προτείνεται η μεταγραφή του συμπλέγματος σε *Α(λεξάνδρου) Β(ασιλέως)* ή *ΒΑ(βυλωνία)*³³⁸. Στα σφραγίσματα της Πέλλας, κάτω από τα μονογράμματα υπάρχει το όνομα του κεραμοποιού ή πιθανώς του αρχιτέκτονα. Σαν πιο πιθανή μεταγραφή του μονογράμματος προτείνεται αυτή του *ΒΑΣΙΛΙΚΟΣ* (εννοείται κέραμος) ή *ΒΑΣΙΛΙΚΗ* (εννοείται κεραμής).

Η χρονολόγηση των σφραγισμάτων από επιγραφικής πλευράς δεν είναι εύκολη επειδή οι επιγραφές στα κεραμίδια, όσον αφορά στη μορφή των γραμμάτων, δεν μπορούν να συσχετιστούν και να εξεταστούν παράλληλα με τα κείμενα των επιγραφών, δεδομένου ότι πιθανώς αποτελούν δημιουργήματα των ίδιων των τεχνιτών ή και των εργατών και όχι λιθοξόνων ή ειδικευμένων στη γραφή, όπως έχει ήδη επισημανθεί. Περισσότερο ίσως θα μπορούσαν να συσχετιστούν με τη γραφή των παπύρων³³⁹.

Είναι βέβαια γεγονός ότι το σφράγισμα σε πηλό διαφέρει από τη γραφή σε μάρμαρο· αλλά και η γραφή σε πάπυρο δεν είναι ίσως τόσο κοντινή, τη στιγμή που διέπεται από άλλη τεχνική, ενώ στην κατασκευή της σφραγίδας έχουμε να κάνουμε με μια πιο αργή διαδικασία και κατά συνέπεια με μεγαλύτερες δυνατότητες για πιο προσεκτική εργασία. Δε θα ήταν ίσως μακριά από την αλήθεια η άποψη ότι η σφράγιση των κεράμων βρίσκεται ανάμεσα στις δύο ακραίες περιπτώσεις των επιγραφών σε μάρμαρο και των κειμένων των παπύρων. Παρόλο που η ακριβής σύγκριση δεν ευνοείται από τις παραπάνω παρατηρήσεις, θα μπορούσε να γίνει μια κάποια αντιπαράθεση.

Είναι σίγουρο ότι τα σφραγίσματα, με βάση τη μορφή ορισμένων γραμμάτων, όπως τα *E, T, A, K, Λ*, δεν μπορούν να χρονολογηθούν πριν από τα μέσα του 4ου αι. π.Χ.³⁴⁰. Από την άλλη πλευρά, ο μοναδικός πάπυρος από τη Μακεδονία, του Δερβενιού, μας προσφέρει τη δυνατότητα να συγκρίνουμε τα γράμματα με αυτά των σφραγισμάτων, κυρίως στην τάση τους να καμπυλώνουν τις κεραίες και τα σκέλη τους, όπως π.χ. στα σφραγίσματα *ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ, ΝΙΚΟΛΑΟΥ, ΣΩΣΙΑ*. Μάλιστα, το σφράγισμα με το όνομα *ΕΥΑΡΧΟΥ* μας οδηγεί στην παλαιογραφία, με τη συνένωση των γραμμάτων, που μας θυμίζουν την «επισεσυρμένη» γραφή. Ο πάπυρος του Δερβενιού λοιπόν, που χρονολογείται στο γ' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.³⁴¹, μας παρέχει μια δυνατότητα να τοποθετήσουμε τα σφραγίσματα όχι πριν από το τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.

Σχετικά με τα σφραγίσματα από τον Άγιο Αχίλλειο της Πρέσπας, όπου έχουμε μόνο κύρια ονόματα χωρίς το μονόγραμμα A , μπορούμε να πούμε ότι τα ονόματα αυτά αναφέρο-

336. IG IX, 2, αριθ. 396, σ. 103.

337. M. J. Price, The «Porus» Coinage of Alexander the Great: a Symbol of Concord and Community, *Studia Paulo Naster Oblata I, Numismatica antiqua*, σ. 76-77, πίν. IX, X.

338. Price, ό.π., σ. 83.

339. Βλ. Μπακαλάκης, ό.π., σ. 107-108 και σημ. 1 για την παρόμοια άποψη του Dumont.

340. W. Larferd, *Handbuch griechischer Epigraphie II*, σ. 459-464.

341. Σ. Καψωμένος, Ο ορφικός πάπυρος της Θεσσαλονίκης, *ΑΔ 19* (1964): Μελέται, σ. 17-25.

νται σε τεχνίτες ή κεραμοποιούς. Από τη μορφή των γραμμάτων στα σφραγίσματα, τόσο σε σχέση με την επιγραφική όσο και με τα σφραγίσματα της Πέλλας και της Φλώρινας, φαίνεται ότι πρέπει να είναι μεταγενέστερα.

Το Α με την «οριζόντια» κεραία του σε μορφή γωνίας, το μηνοειδές (C) ή ορθογώνιο (Γ) σίγμα, το Υ με τις πολύ ανοιχτές κεραίες, που στην περίπτωση των ονομάτων ΒΙΛΟΥ και ΣΥΡΟΥ τείνει να γίνει V, είναι στοιχεία που δείχνουν ότι μπορούμε να δεχτούμε μια χρονολόγηση αρκετά μεταγενέστερη, μέσα στον 3ο ή στο 2ο αι. π.Χ. Παρόμοια μορφή γραμμάτων μπορούμε να διακρίνουμε στα σφραγίσματα από την περιοχή της Διμάλας και της Απολλωνίας, που χρονολογούνται στον 3ο-2ο αι. π.Χ.³⁴². Όπως π.χ. το Α στα ονόματα ΔΙΜΑΛΛΑΣ, [Ε]ΠΙΚΑΔΟ, ΜΝΑΣΗ[Ν], ΧΑΙΡΗΝΟΣ κτλ. και το □ στο όνομα ΛΥΣΑΝ□Ρ□Σ.

Το σφράγισμα με τη λέξη ΠΕΛΛΗΣ³⁴³ δηλώνει ότι προέρχεται από εργαστήριο της Πέλλας, κατά πάσα πιθανότητα δημόσιο. Παρόμοιο σφράγισμα με το όνομα της πόλης έχει βρεθεί στην Ιλλυρία με την επιγραφή «επί τα λαιά» ΔΙΜΑΛΛΑΣ, του 3ου-2ου αι. π.Χ.³⁴⁴.

342. Čeka, ό.π., πίν. I-V, Budina, ό.π., σ. 453, πίν. II.

343. ΑΔ 16 (1960): Μελέται, σ. 82, πίν. 72στ, Guarducci, Epigrafia greca II, σ. 498, εικ. 138 (το χρονολογεί στον 3ο αι. π.Χ.).

344. Budina, ό.π., πίν. II, I.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β'

THE PETROGRAPHIC ANALYSIS OF FIVE TILE FRAGMENTS FROM THE SANCTUARY OF AMMON ZEUS AT APHYTIS, CHALKIDIKI

Five tile samples from the 4th cent. B.C. sanctuary of Ammon Zeus at Aphytis were submitted for petrographic analysis at the Fitch Laboratory, British School at Athens. The request for analysis concerned the possibility that the tiles used in the construction of the buildings were of Corinthian origin (represented by four samples) as opposed to a local origin (represented by one sample). The attribution based on the archaeological analysis has been confirmed by the petrographic analysis.

The method

The samples were ground down on one side to produce a flat surface measuring about 2×3 cm. They were then mounted on a glass slide so that the other side of the samples could be ground down. When the samples reached a thickness of about 0.03 mm. they were covered with a thin sheet of glass and were ready to be studied under the petrological microscope. Petrographic analysis involves the identification of mineral and rock fragments in the pottery matrix, which in turn may be compared with the geological deposits of a particular region.

In the case of this study the samples were compared directly against a selection of about fifty architectural terracottas and roof tiles that have been sampled at Ancient Corinth, and which can be matched by local geological deposits. On the other hand, comparative ceramic material was not available for the western Chalkidiki and comparisons in this region rely purely on the interpretation of geological maps.

The results

The four samples of suspected Corinthian origin can certainly be matched against the samples available from Ancient Corinth. As there is little difference between the four samples they are all described together:

Matrix. Yellowish green in colour, with angular fine sand and silt sized inclusions which vary in quantity between numerous and very common. These are mostly made up of monocrystalline quartz together with some polycrystalline quartz, plagioclase, feldspar and chert (megaquartz with, in some cases, chalcedonic structures, which are probably fossilized radiolaria). In some samples very fine laths of biotite(?) mica are common, and in one sample there also occurs white mica of similar size. Very sparse, opaque inclusions are present. These are iron oxide particles which cannot be identified accurately without specialized equipment.

All of the samples contain microcrystalline lime (microlime, CaCO_3) either as a uniform spread throughout the matrix (saturated) as large patches within a green lime-free matrix or as abundant small clumps scattered throughout the matrix. In some cases the microlime is concentrated around a void in the matrix, a situation frequently observed in lime-rich fabrics. In one instance, however, the opposite occurs and a void is surrounded by a lime-free zone, in an otherwise lime-saturated matrix. It is possible that some of the microlime is secondary in origin, for, although no evidence of pore filling textures could be found, one fragment of mudstone has microlime penetrating its fractures.

Clay pellets. These are a major constituent of Corinthian type clays. The examples found in these samples fall into the following groups:

1) Reddish green pellets

These are most common and occur in sizes up to about 6 mm. in diameter. They are usually

yellowish green in colour, like the clay matrix, but tend to a reddish colour where they are apparently mostly dense. In some cases the pellets contain numerous fine sand and silt sized quartz inclusions, and on rarer occasions scattered microcline. They are dense in relation to the clay matrix, as seen in plan polarized light, and often have distinct boundaries with the clay matrix. This latter situation is largely due to the relative absence of microcline in the clay pellet as compared to the matrix. Where microcline is present, or absent, in both the pellet and the matrix one finds boundaries which may be distinct, diffuse or merging with respect to the clay matrix.

2) Dark reddish brown pellets

These contain abundant, angular, fine sand and silt, consisting of quartz, chert, biotite, plagioclase and iron oxide. They are very dense in relation to the clay matrix, and the pellet/matrix contact is distinct.

Coarse inclusions. These range up to gravel sizes and are very common throughout the fabric. They appear to consist totally of mudstone and tuffite material which, on the basis of the analysis of Corinthian pottery and geological formations, can be shown to be temper.

The mudstone is usually dark grey (sometimes it is mottled with red or contains large red patches), very fine grained and dense. It is often traversed by polygonal cracks and contains varying quantities of silt and occasionally radiolaria. Tuffite as material (on present evidence) appears to belong to the chert-sandstone shale formation of the sub-pelagonian zone. It certainly bears a strong similarity to this material, which crops out in the Corinth region and several other areas in Central Greece. The tuffite in the pottery is made up of well sorted fragments of grey mudstone and devitrified volcanic glass (this needs to be checked) together with quartz, feldspar, micaceous fragments and radiolaria.

The mudstone and tuffite can be found together in the field, therefore their occurrence together in the pottery is to be expected. An additional inclusion, which may well be related to the mudstone/tuffite material, is also found in the pottery. It appears to be a highly weathered rock fragment which is similar in texture to volcanic rocks.

The local tile is quite different from the fabric described above:

Matrix. Reddish brown in colour, it contains abundant, poorly sorted inclusions, mostly of coarse sand size. Although the coarse material may be temper, this cannot be determined on the evidence available, owing to the similarity between the coarse inclusions and the fine sand in terms of mineralogical content. The finer inclusions consist of abundant quartz (both mono- and polycrystalline), feldspars and fine micas (biotite, white mica and sparse muscovite).

Clay pellets. One large pellet (about 5 mm. in diameter) and a few smaller ones of similar type were found. They are dark reddish brown in colour, dense with distinct boundaries and contain abundant quantities of silt and fine mica.

Coarse inclusions. These consist of: Abundant: quartz. Common: orthoclase, plagioclase, microcline and epidote. Sparse: clinopyroxene, hornblende and colourless garnet.

Rock fragments constitute about 30% of the fabric. The textures indicate metamorphic origins, as does the mineralogy. Those noted are: microcline/quartz, plagioclase/quartz, epidote/biotite/quartz, quartz/biotite schist and quartzites. These minerals and rock fragments can be attributed to schists and gneisses, both of which are metamorphic products.

I. K. WHITBREAD

*Department of Archaeology,
University of Southampton, England*

Η ΠΕΤΡΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΠΕΝΤΕ ΘΡΑΥΣΜΑΤΩΝ ΚΕΡΑΜΙΔΙΩΝ ΣΤΕΓΗΣ ΑΠΟ ΤΟ ΙΕΡΟ ΤΟΥ ΑΜΜΩΝΑ ΔΙΑ ΣΤΗΝ ΑΦΥΤΗ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ

Πέντε δείγματα κεραμιδιών από το ιερό του Άμμωνα Δία στην Άφυτη, του 4ου αι. π.Χ., υποβλήθηκαν για πετρογραφική ανάλυση στο εργαστήριο Fitch της Αγγλικής Σχολής στην Αθήνα. Η ανάλυση έγινε για να διερευνηθεί το ερώτημα αν τα κεραμίδια που χρησιμοποιήθηκαν στην κατασκευή των κτιρίων ήταν κορινθιακής (τέσσερα δείγματα) ή ντόπιας (ένα δείγμα) προέλευσης.

Μέθοδος

Τα δείγματα λειάνθηκαν από τη μια πλευρά ώστε να δημιουργηθεί μια επίπεδη επιφάνεια, διαστ. 2×3 εκ. Μετά εφαρμόστηκαν σε μια γυάλινη πλάκα, ώστε να μπορεί να λειανθεί και η άλλη πλευρά των δειγμάτων. Όταν τα δείγματα έφθασαν ένα πάχος περίπου 0,03 χιλ. καλύφθηκαν με ένα λεπτό γυαλάκι και ήταν έτοιμα για μελέτη στο πετρολογικό μικροσκόπιο. Η πετρογραφική ανάλυση περιλαμβάνει την αναγνώριση των ορυκτών και πετρωδών θραυσμάτων στη μάζα του πηλού, που μπορεί να συγκριθεί με τις γεωλογικές αποθέσεις μιας συγκεκριμένης περιοχής.

Στην περίπτωση αυτής της μελέτης τα δείγματα συγκρίθηκαν απευθείας με μια επιλογή από περίπου πενήντα αρχιτεκτονικές τερρακόττες και κεραμίδια στέγης από την αρχαία Κόρινθο για τα οποία μπορεί να βρεθεί αντιστοιχία με ντόπιες γεωλογικές αποθέσεις. Εξάλλου για τη Δυτική Χαλκιδική δεν υπάρχει διαθέσιμο συγκριτικό υλικό και οι συγκρίσεις στις περιοχές αυτές στηρίζονται αποκλειστικά στην ερμηνεία των γεωλογικών χαρτών.

Τα αποτελέσματα

Τα τέσσερα δείγματα, πιθανώς κορινθιακής προέλευσης, μπορούν να συγκριθούν με δείγματα από την αρχαία Κόρινθο. Καθώς υπάρχει μικρή διαφορά ανάμεσα στα τέσσερα δείγματα, περιγράφονται όλα μαζί:

Κύρια μάζα του πηλού. Πρασινοκίτρινου χρώματος, με γωνιώδη εγκλείσματα μεγέθους λεπτής άμμου μέχρι και λεπτότατου πυριτικού υλικού τα οποία ποικίλλουν σε ποσότητα από αρκετά μέχρι πάρα πολλά. Αυτά αποτελούνται κυρίως από μονοκρυσταλλικό χαλαζία μαζί με μερικό πολυκρυσταλλικό χαλαζία, πλαγιόκλαστα, αστρίους και πυριτόλιθο —μεγαχαλαζία, με χαλκηδονιακές δομές σε μερικές περιπτώσεις, που είναι πιθανώς απολιθωμένες μορφές ραδιολαρίτη. Σε μερικά δείγματα απαντώνται συχνά πολύ λεπτά φυλλαράκια βιοτίτη (σιδηρομαγνησιούχος μαρμαρυγίας), ενώ σε ένα δείγμα υπάρχει επίσης άσπρος μαρμαρυγίας παρόμοιου μεγέθους. Πολύ σπάνια υπάρχουν αδιαφανή εγκλείσματα. Αυτά είναι τεμάχια οξειδίου του σιδήρου, τα οποία δεν μπορούν να προσδιοριστούν με ακρίβεια χωρίς ειδικό εξοπλισμό.

Όλα τα δείγματα περιέχουν μικροκρυσταλλικό ασβέστη (microlime, CaCO_3), είτε ομοιόμορφα κατανεμημένο σε όλη τη μάζα (κορεσμένη) σαν μεγάλες κηλίδες σε ένα πράσινο φόντο είτε σε πάρα πολύ συχνά σβολαράκια διασκορπισμένα παντού στη μάζα. Σε μερικές περιπτώσεις ο μικροκρυσταλλικός ασβέστης είναι συγκεντρωμένος γύρω από ένα κενό της μάζας, μια κατάσταση που παρατηρείται συχνά σε πλούσια σε ασβέστη κεραμικά. Σε μία περίπτωση όμως συμβαίνει το αντίθετο και ένα κενό περιβάλλεται από μια ζώνη απαλλαγμένη ασβεστίου, σε μία κατά τα άλλα κορεσμένη ασβεστίου μάζα. Είναι πιθανό ότι κάποια ποσότητα μικροκρυσταλλικού ασβεστίτη είναι δευτερογενούς προέλευσης γιατί, αν και δε βρέθηκαν δομές που να γεμίζουν τους πόρους, ένα κομματάκι από λασπόπετρα έχει μικροκρυσταλλικό ασβεστίτη που διαπερνά τις ρωγμές του.

Σωματίδια αργίλου. Αυτά είναι ένα κύριο συστατικό του πηλού κορινθιακού τύπου. Τα παραδείγματα που βρέθηκαν σε αυτά τα δείγματα κατατάσσονται στις παρακάτω ομάδες:

1) Πρασινοκόκκινα σωματίδια

Αυτά είναι πολύ συνηθισμένα και υπάρχουν σε μεγέθη μέχρι περίπου 6 χιλ. σε διάμετρο. Είναι συνήθως πρασινοκίτρινου χρώματος σαν την κύρια μάζα του πηλού, αλλά τείνουν προς το κοκκινωπό χρώμα, εκεί όπου είναι πολύ πιο πυκνά. Σε μερικές περιπτώσεις τα σωματίδια αργίλου περιέχουν εγκλείσματα χαλαζία, μεγέθους λεπτής άμμου μέχρι και λεπτότατου υλι-

κού και σε πιο σπάνιες περιπτώσεις μικροκρυσταλλικό ασβεστίτη διασκορπισμένο. Είναι πυκνά σε σχέση με τη μάζα του πηλού, όπως φαίνεται σε πολωμένο φως, και συχνά έχουν ευδιάκριτα όρια με τη μάζα πηλού. Αυτή η τελευταία κατάσταση οφείλεται κατά μεγάλο μέρος στη σχετική απουσία μικροκρυσταλλικού ασβεστίτη στα σωματίδια αργίλου σε σύγκριση με τη μάζα. Η παρουσία ή απουσία μικροκρυσταλλικού ασβεστίτη στα σωματίδια αργίλου και στη μάζα δημιουργεί όρια σαφή, διάχυτα ή συγγεόμενα σε σχέση με τη μάζα πηλού.

2) Σκούρα καφεκόκκινα σωματίδια

Αυτά περιέχουν άφθονα γωνιώδη λεπτόκοκκα σωματίδια άμμου και πολύ λεπτού υλικού, που αποτελούνται από χαλαζία, πυριτόλιθο, βιοτίτη, πλαγιόκλαστο και οξείδιο του σιδήρου. Είναι πολύ πυκνά σε σχέση με τη μάζα πηλού και η επαφή σωματιδίου-μάζας είναι ευδιάκριτη. Χονδρά εγκλείσματα. Αυτά φτάνουν μέχρι το μέγεθος χαλικιού και αφθονούν σε όλη τη δομή. Φαίνεται να αποτελούνται εξ ολοκλήρου από μάργα και τοφώδες υλικό και, με βάση την ανάλυση κορινθιακών κεραμικών και τους γεωλογικούς σχηματισμούς, φαίνεται πως είναι επιπρόσθετα. Η μάργα είναι συνήθως σκούρα γκρι (μερικές φορές είναι διάστικτη με κόκκινο ή περιέχει μεγάλα κόκκινα μπαλώματα), πολύ λεπτόκοκκη και πυκνή. Διασχίζεται συχνά από πολυγωνικές ρωγμές και περιέχει ποικίλες ποσότητες από πυριτικό υλικό σε λεπτό διαμελισμό και περιστασιακά ραδιολαρίτη. Το τοφώδες υλικό είναι υλικό το οποίο φαίνεται να ανήκει στο σχηματισμό πυριτόλιθου-ψαμμίτη-αργιλικού σχιστόλιθου της υποπελαγονικής ζώνης. Βεβαίως έχει μια ισχυρή ομοιότητα με αυτό το υλικό, το οποίο εμφανίζεται στην περιοχή της Κορίνθου και μερικές άλλες περιοχές της κεντρικής Ελλάδας. Το τοφώδες υλικό στην κεραμική γίνεται από καλά διαλεγμένα κομμάτια από γκριζα μάργα και απούλαωμένη ηφαιστιακή ύαλο (αυτό χρειάζεται περαιτέρω διερεύνηση) μαζί με χαλαζία, άστριο, κομμάτια μαρμαρυγία και ραδιολαρίτη.

Η μάργα και το τοφώδες υλικό βρίσκονται συχνά μαζί στο χώρο, επομένως η συνύπαρξή τους στην κεραμική δεν είναι περίεργη. Ένα πρόσθετο εγκλείσμα το οποίο μπορεί να σχετίζεται με το υλικό μάργα/τοφώδους υλικού, βρίσκεται επίσης στο κεραμικό. Φαίνεται να είναι ένα πολύ διαβρωμένο από τον καιρό κομμάτι πετρώματος, το οποίο είναι παρόμοιας υφής με ηφαιστιακό πέτρωμα.

Το ένα δείγμα (εγχώριος πηλός) είναι διαφορετικό από αυτά που έχουν περιγραφεί παραπάνω:

Κύρια μάζα. Καφεκόκκινη σε χρώμα. Περιέχει άφθονα εγκλείσματα μεγέθους χονδρής άμμου. Αν και το αδρό υλικό μπορεί να είναι επιπρόσθετο, αυτό δεν μπορεί να καθοριστεί με τα υπάρχοντα στοιχεία και αυτό οφείλεται στην ομοιότητα ως προς την ορυκτολογική δομή των αδρών εγκλεισμάτων και της λεπτής άμμου. Τα λεπτότερα εγκλείσματα αποτελούνται από άφθονο χαλαζία (μονο- και πολυκρυσταλλικό), αστρίους και λεπτούς μαρμαρυγίες (βιοτίτης, λευκός μαρμαρυγίας και σπάνια μοσχοβίτης).

Σωματίδια αργίλου. Βρέθηκε ένα μεγάλο κομμάτι (περίπου 5 χιλ.) και μερικά μικρότερου μεγέθους και παρόμοιου τύπου. Είναι σκούρα καφεκόκκινα σε χρώμα, πυκνά με ευδιάκριτα όρια και περιέχουν άφθονες ποσότητες πυριτικού υλικού σε λεπτό διαμελισμό και λεπτού μαρμαρυγία.

Χονδρά εγκλείσματα. Αυτά αποτελούνται από: Άφθονα: χαλαζία. Συχνά: ορθόκλαστα, πλαγιόκλαστα, μικροκλινή και επίδοτο. Σπάνια: κλινοπυρόξενο, κεροστίλδη (hornblende) και άχρωμο γρανάτη.

Τα θραύσματα πετρωμάτων αποτελούν περίπου το 30% του υλικού. Οι δομές δείχνουν μεταμορφωμένη προέλευση όπως επίσης και η ορυκτολογία του πετρώματος. Οι δομές που παρατηρήθηκαν είναι: μικροκλινή/χαλαζίας, πλαγιόκλαστα/χαλαζίας, επίδοτος/βιοτίτης/χαλαζίας, χαλαζίας/βιοτίτης, σχιστόλιθος και χαλαζίτης. Αυτά τα ορυκτά και πετρώματα μπορεί να αποδοθούν σε σχιστόλιθους και γενύσιους, που είναι προϊόντα μεταμόρφωσης.

Μετάφραση: Μ. Λυκιαρδοπούλου

I. K. WHITBREAD

Τμήμα Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο του Southampton, Αγγλία

SUMMARY

DECORATED ARCHITECTURAL TERRACOTTAS FROM MACEDONIA

The main subject of the present book is the study of the decorated architectural terracottas of Macedonia. Most of the material examined belongs chronologically to the second part of the 4th cent. B.C., i.e. the peak period of the Macedonian Kingdom.

In the introduction there are explanations concerning the terms given in the ancient texts for the different kinds of tiles. For this purpose two ancient Greek inscriptions, one from Piraeus and another from Eleusis, helped us to define these terms. Then there is a brief mention of the basic types of tiles known from the excavations.

In the chapter «The context - Catalogue» the material is presented according to the sites of origin. The history of the excavations in each archaeological site is given as well as the main opinions and theories on the identification and dating of the monuments to which the tiles belong. Finally the catalogue of the objects follows. The archaeological sites to which the study refers are the sanctuary of the Ammon Zeus and Dionysos at Aphytis in Chalkidiki, the Palace at Vergina, the city of Pella, the so called Nymphaeum at Mieza and the cities of Veria, Thessaloniki and Amphipolis.

The next chapter deals with the classification of the material according to the different types of tiles. First we have the three big categories (simas, ridge tiles and antefixes). Then in each of the above categories the different types are distinguished according to their profiles. Lastly we group the tiles according to their decoration.

SIMAS (Σ)

- Σ I: Simas with a profile in the form of a reversed Lesbian cymation (*cyma reversa*). This type comprises three groups: two from Aphytis and one from Vergina. The decoration is painted.
- Σ II: In this type the profile has the form of an erect Lesbian cymation (*cyma recta*) (Pella, Veria, Mieza). The decoration is in relief and consists of volutes, acanthus leaves, lotus flowers, rosettes, half-palmettes, bell flowers with pointed petals.
- Σ III: The front of this type of sima is vertical, decorated with volutes coming out of an acanthus leaf in relief. It is the classical type of sima used from the end of the 5th cent. B.C. until the Roman period. There are four groups, all of them from Aphytis.
- Σ IV: Simas with a profile in the form of a concave cymation (*cavetto*). This profile is similar to that of the archaic simas, but the decoration is different and characteristic of the 4th cent. B.C.; it consists of alternating palmettes and lotus flowers. On the simas from Mieza and Veria the decoration is in relief, while on those from Pella and Vergina it is painted.
- Σ V: The profile of these simas from Amphipolis presents a vertical front of which the upper part is concave. The decoration is in relief with volutes, half-palmettes, acanthus leaves and flowers.

HEGEMONES STROTHERES (H)

Pantiles from the ridge of the roof without sima. In this category of pantiles the front does not have an upper projecting part.

- H I: The front is vertical. The surface beneath forms a concave cymation (*cavetto*) (cat. nos. 52 and 86).

H II: The tiles of this type have a leather cavetto in the surface at the bottom, which stops before the point of attachment to the geison (Pella, Vergina).

HEGEMONES KALYPTERES (K) (Antefixes)

All the antefixes from Macedonia are of the type with a front in the form of a palmette (anthemion). There are differences in the forms of the palmette bases, which consist of double volutes and a lotus flower or of single volutes rising from acanthus leaves. Other differences can be seen in the form of the palmette leaves (K I, K II, K III, K IV, K V, K VI, K VII).

In the next chapter the problems of the chronology and the workshops of the above architectural terracottas are examined. For the dating we take into consideration the contexts of the excavations as well as comparisons of the material with similar material from other regions, or with other works of art (mosaics, vases) which have the same decorative motives.

The material found in the sanctuary of Ammon Zeus and Dionysos at Aphytis is dated in the last quarter of the 4th cent. B.C., except for the sima Σ IIIδ, which can be dated possibly in the first quarter of the 3rd cent. B.C. These terracottas are related to those from the Corinthian workshop, although it seems that they were not imported from Corinth but made in Macedonia and based on Corinthian examples.

The terracottas from Vergina, Pella, Veria and Mieza are obviously creations of Macedonian workshops. Their profiles as well as their decoration are clearly elements attesting the individuality that characterizes Macedonian architecture combined with archaic elements (cavetto) and elements of the Hellenistic period (decoration). In the decoration, in particular, the Macedonian artists are more advanced in comparison with those of other regions, and we comment on the way they present the motives. We should point out, though, that the simas from Veria and Mieza seem to be more conservative and therefore earlier than the others. The simas are dated around the middle of the 4th cent. B.C., though most of the other terracottas are dated in the last quarter of the same century.

A few pieces that were found sparsely are even earlier, as for example the sima Σ Iγ and the tile cat. no. 51 from Vergina, possibly dating to the second half of the 5th cent. B.C., and the sima Σ IVβ from Pella, which is dated to the second third of the 4th cent. B.C.

Some peculiarities are apparent in the two simas from Amphipolis, which should be local productions of the last quarter of the 4th cent. B.C.

Finally in Appendix A we present and examine the inscriptions on the tiles found in Macedonia. Of these inscriptions four were monograms and three abbreviations and the rest are main names in the genitive case followed by the monogram AB or BA. We assume that these names belong to the chief workers or the tile makers and the monogram AB or BA should be related to the word κέραμος or κεραμίσ and be written as ΒΑΣΙΛΙΚΟΣ or ΒΑΣΙΛΙΚΗ.

RÉSUMÉ

TERRES CUITES ARCHITECTURALES DÉCORÉES DE MACÉDOINE

Cette étude examine les terres cuites architecturales de Macédoine. La plupart sont datées de la deuxième moitié du 4ème siècle avant J.-C., époque de la grande prospérité du Royaume de Macédoine. Dans l'introduction sont expliqués les termes que l'on trouve dans les textes anciens et qui désignent les diverses formes des tuiles. Sur ce point, deux inscriptions venant l'une du Pirée l'autre d'Eleusis, nous offrent les informations les plus importantes. Ensuite, sont énumérés brièvement les types de tuiles les plus connus par les fouilles.

Le chapitre suivant intitulé «Les contextes - Catalogue», présente le matériel site par site. Un résumé de l'histoire des fouilles de chaque région précède un examen des théories et opinions diverses concernant l'identification et la chronologie des monuments qui ont fourni les terres cuites examinées.

Les sites dont les tuiles sont étudiées, sont le sanctuaire de Zeus Ammon et de Dionysos à Aphytis en Chalcidique, le palais de Vergina, la ville de Pella, le prétendu Nymphée de Miéza, et les villes de Véria, Thessalonique et Amphipolis.

Dans le chapitre «Classification typologique», le matériel est d'abord classé en trois grandes catégories (simas, tuiles de rive, antéfixes). Puis dans chaque catégorie, les types sont classés en fonction du profil et les groupes en fonction du décor.

SIMAS (Σ)

- Σ I: Simas à profil en cyma reversa (ou talon droit). Des trois groupes, deux proviennent d'Aphytis, le troisième de Vergina. Le décor est peint.
- Σ II: Simas à profil en cyma recta (ou doucine). Trois groupes différents à Miéza, Véria et Pella. Le décor est en relief et consiste en volutes, feuilles d'acanthé, fleurs de lotus, rosettes, demi-palmettes, fleurs en forme de cloche etc.
- Σ III: Simas à profil droit vertical. On distingue quatre groupes provenant d'Aphytis. Les simas sont décorées des volutes et feuilles d'acanthé en relief. C'est le type classique de la sima, en usage de la fin du 5ème siècle avant J.-C. jusqu'à l'époque romaine.
- Σ IV: Simas en cavet. Le profil de ces simas est le même que celui des simas archaïques, mais le décor est constitué de motifs typiques du 4ème siècle (alternance de palmettes et de fleurs de lotus). Sur les simas de Véria et de Miéza, ce décor est en relief, sur celles de Pella, il est peint.
- Σ V: Variante du type précédent. Le profil de deux de ces simas, provenant d'Amphipolis, est droit, vertical et rejoint le listel supérieur par une petite concavité. Le décor en relief est constitué de volutes, demi-palmettes, feuilles d'acanthé et fleurs.

TUILES DE RIVE (H) (*Hégemones strotères*)

- H I: La face antérieure est plane, verticale. La face inférieure est légèrement concave vers l'avant à hauteur du soffite (tuile du Musée de Thessalonique no. 86 et tuile de Pella no. 52).
- H II: La face antérieure est plane, verticale. A l'avant du lit de pose, le soffite est recreusé (Pella, Vergina).

ANTEFIXES (K) (*Hégemones kalyptères*)

Toutes les antéfixes qui proviennent de Macédoine appartiennent au type à palmette (ou anthé-

mion). La forme des feuilles varie. Les autres variantes affectent le décor de la base de l'antéfixe: il est constitué tantôt de doubles volutes qui encadrent une fleur de lotus tantôt de volutes simples qui sortent de feuilles d'acanthé.

Les problèmes de la chronologie et celui de la relation par atelier sont examinés au chapitre suivant. Pour établir la chronologie, on s'est appuyé sur les contextes des fouilles et sur la comparaison des terres cuites de Macédoine avec celles d'autres régions ou avec d'autres objets d'art (mosaïques, vases) pour ce qui est des motifs décoratifs.

Les tuiles provenant du sanctuaire de Zeus Ammon et de Dionysos à Aphytis peuvent être datées du dernier quart du 4ème siècle avant J.-C., sauf la sima Σ III δ , postérieure, probablement, du premier quart du 3ème siècle avant J.-C. Ces terres cuites du 4ème siècle ne sont pas sans liens avec l'atelier de Corinthe, sans qu'on puisse affirmer toutefois qu'elles ont été importées. Elles ont pu être fabriquées en Macédoine sur des modèles corinthiens.

Le matériel de Vergina, Pella et Miéza est sans doute une fabrication des ateliers macédoniens. Les profils de même que le décor reproduisent cette particularité de l'architecture macédonienne où les éléments archaïques (cavet) coexistent avec des éléments classiques et hellénistiques (décor). Du reste, pour ce qui est de la décoration ou plus exactement de la manière d'agencer les motifs décoratifs, les artistes macédoniens sont en avance sur ceux des autres régions. Toutefois, les simas Σ IV γ de Véria et de Miéza présentent une tendance plus conservatrice. Aussi apparaissent-elles plus anciennes que les autres (Σ IV γ) qui sont datées du milieu du 4ème siècle avant J.-C., tandis que bien d'autres terres cuites appartiennent au dernier quart du même siècle.

Certains exemplaires isolés sont néanmoins beaucoup plus anciens. Ainsi la sima Σ I γ et la tuile de rive no. 51 de Vergina, datées probablement de la deuxième moitié du 5ème siècle avant J.-C., ou encore la sima Σ IV β , datée du deuxième tiers du 4ème siècle.

Les deux simas d'Amphipolis, qui présentent des caractères particuliers, sont des exemplaires de fabrication locale du dernier quart du 4ème siècle avant J.-C.

L'appendice A examine les timbres apposés sur les tuiles de Macédoine. A l'exception de quatre monogrammes et de trois abréviations, les timbres présentent des noms masculins au génitif, accompagnés souvent des lettres AB ou BA. Ces noms semblent être ceux des contre-mâtres ou des tuiliers; quant aux lettres elles se rapportent vraisemblablement au mot sous-entendu κέραμος ou κεραμής et peuvent être transcrites en ΒΑΣΙΛΙΚΟΣ ou ΒΑΣΙΛΙΚΗ (tuile provenant des manufactures royales).

ΓΕΝΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ*

Άβδηρα, υποσημ. 33, 60, 91, υποσημ. 297
Αγγίστα, 48
Άγιος Αχιλλεῖος, 103
Αγορά Αθηνών, υποσημ. 5, 80
Αθανίων, υποσημ. 335
Αθηνά Παρθένος, υποσημ. 126
Αιγές, 28, υποσημ. 41
Αίγιμος, υποσημ. 335
Αίγινα, υποσημ. 26, υποσημ. 30
Αίνεια, 40
Ακαρνανία, υποσημ. 318
Ακράγας, υποσημ. 109
Ακρόπολη Αθηνών, υποσημ. 26, υποσημ. 101, 64, 76, 85
ακρωτήρια, 28, 34, 67, 74, 90
Αλέξανδρος Μέγας, υποσημ. 60, υποσημ. 83, υποσημ. 96
Αλέξ, υποσημ. 108
Αμβρακία, 71, υποσημ. 205
Αμύντας, υποσημ. 335
Αμφιπόλη, 41, 59, 94, 96
αναθύρωση, 22, 30, 33, 34
ανάκτορο Βεργίνας, 28, υποσημ. 40, 29, υποσημ. 42, υποσημ. 45, 47, υποσημ. 116, 62, 65, 76, 80, υποσημ. 234, υποσημ. 235, 84
Αντίας, υποσημ. 261
Αντιγονίδες, 38
Αντίγονος Γονατάς, 29, 32, 102
Αξιός, υποσημ. 49
Απολλωνία, 40
Απουλία, υποσημ. 268, υποσημ. 284, 96
Αργολίδα, υποσημ. 9, 45, 65, 71
Άργος, υποσημ. 30
Αριστομένης, υποσημ. 335
Αριστοτέλης, 37
Αριστίων, υποσημ. 253
Αρίστων, υποσημ. 335
Αρτεμισία, υποσημ. 287
Αρχέλαος, 29
Άσσος, υποσημ. 5, υποσημ. 276
Άτταλος, 99, 103
Αφροδισία, υποσημ. 170
Άφυτη, 52, 68, 69, 70, 71, 75
Βασιλική, 102
βασιλικός, 100, 102, 103, 104
Βεργίνα, υποσημ. 1, 19, 28, υποσημ. 40, υποσημ. 41, 47, 56, 58, 64, 66, 72, 73, 75, 76, υποσημ. 224, 82, 83
Βέρμιο, 38, υποσημ. 70
Βέροια, υποσημ. 1, 38, υποσημ. 69, υποσημ. 70, 50, 56, 58, 59, 75
Βίλος, 100, 105
Βιτρούβιος, 18
Βραυρώνα, 73, 76, 84

* Οι απλοί αριθμοί παραπέμπουν στις σελίδες του κειμένου.

Caere, υποσημ. 125, 88
 Γαρησκός, 40
 Γελών θησαυρός, υποσημ. 24
 γοργόνειο, 39, 49, υποσημ. 124, υποσημ. 125, υποσημ. 126, 85, 86
 Δαμοκλής, υποσημ. 335
 Δελφοί, υποσημ. 22, υποσημ. 30, υποσημ. 96, 45, υποσημ. 108, 65, 71, 72, 77, 79
 Δερβένι, 104
 Δήλος, υποσημ. 96
 Δημητριάδα, υποσημ. 234, 102
 Δημήτριος, 16
 Δημήτριος Πολιορκητής, 102, υποσημ. 323
 δημοσία, 101
 δημόσιος, 101
 Διμάλλα, υποσημ. 335, 105
 Διόδωρος Σικελιώτης, υποσημ. 84, υποσημ. 88, 42, υποσημ. 93, υποσημ. 96
 Διοκλής, υποσημ. 335
 Δίον, υποσημ. 96
 Δίπυλο, 55, 64
 Δυρράχιο, υποσημ. 272
 Δωδώνη, υποσημ. 96, 71
 Δωρίων, υποσημ. 335
 Έδεσσα, υποσημ. 41
 Ελευσίνα, 16, 17, υποσημ. 26, 65, 73, 76, 84
 επαιετίδες, 18, υποσημ. 21
 Επίδαυρος, υποσημ. 26, υποσημ. 115, 71
 εργώνας, 103
 Ερέτρια, υποσημ. 261, υποσημ. 271, υποσημ. 272, υποσημ. 289
 Ερέχθειο, υποσημ. 226
 Ερυθραί, υποσημ. 249
 Ετρουρία, 88
 Εύβοια, υποσημ. 34
 Ευκρατίδης, 99
 Ευφάνης, υποσημ. 170
 Ζωγράφος
 της Βαλτιμόρης, υποσημ. 246, υποσημ. 268, υποσημ. 273, υποσημ. 284
 του Βρετανικού Μουσείου F 336, υποσημ. 284
 του Γανυμήδη, υποσημ. 273, υποσημ. 284
 της Γυναίκας, υποσημ. 206
 του Δαρείου, υποσημ. 284
 της Gioia del Colle, υποσημ. 284
 της Ενορίας του Dillwyn, 46
 της Ιλίου Πέρσεως, υποσημ. 273, υποσημ. 284
 των Καλάμων, υποσημ. 206
 της Κασσάνδρας, 46
 του Κάτω Κόσμου, υποσημ. 246, υποσημ. 268, υποσημ. 284
 της Κοπεγχάγης 4223, υποσημ. 127, υποσημ. 268
 του Κράνους, υποσημ. 284
 της Λαοδάμειας, υποσημ. 284
 του Λευκού Σάκκου, υποσημ. 284
 του Λυκούργου, υποσημ. 284
 των Menzies, υποσημ. 273
 της Νεαπόλεως 1959, 72
 της Patera, υποσημ. 284
 του Ruvo, 86

ομάδα ζωγράφου
 Αλαβάστρων, υποσημ. 151, υποσημ. 308
 Βερολίνου 3383, υποσημ. 284
 Berlin-Branca, υποσημ. 284
 Cleveland, υποσημ. 268
 Suckling-Salting, υποσημ. 273, 89
 Τάραντα 7013, υποσημ. 284

Ζωίλος, υποσημ. 335

Ηγεμόνες καλυπτήρες
 τύπου K I, 64, 68, 71
 K II, 65, 68, 72, 73, 84
 K III, 65, 66, 72, 80, 83
 K IV, 66, 80, 83, 84
 K V, 66, 84
 K VI, 67
 K VII, 67

ηγεμόνες στρωτήρες
 τύπου H I, 60, 84, 91
 H II, 61, 76, 80, 83

Ηραίο
 του Άργους, 47, υποσημ. 115, 76, υποσημ. 313, υποσημ. 333
 της Σάμου, υποσημ. 276

Ηρόδοτος, 31, υποσημ. 49

Θέρμη, 40
 Θέρμο, υποσημ. 30
 Θερσίλειο, 54, 70, υποσημ. 270
 Θεσσαλονίκη, υποσημ. 41, 40, 91
 Θευγένης Κνίδιος, 16
 Θήβα, υποσημ. 9, υποσημ. 170, υποσημ. 253

θόλος
 των Δελφών, 69
 της Επιδαύρου, υποσημ. 133, 69

Θουκυδίδης, 38, υποσημ. 71, υποσημ. 88, υποσημ. 92

Θρασύμαχος, υποσημ. 335

Ιερό
 Αθηνάς Κραναίας, υποσημ. 314
 Αθηνάς Προναίας, υποσημ. 180
 Άμμωνος Διός και Διονύσου, υποσημ. 1, 19, 21, υποσημ. 34, 52, 54, 64, 65, 68, υποσημ. 172, 71, 72, 75, 84
 Απόλλωνος Μαλεάτα, υποσημ. 202
 Διονύσου (στη Θεσσαλονίκη), υποσημ. 86

Ιλλυρία, υποσημ. 335

Ιπποδάμειο σύστημα, 32

Ισβόρια, 37

Ισθμία, υποσημ. 27

Ίχναι, υποσημ. 49

Ιωνία, 18

Καδμεία, υποσημ. 9

Καλλιθέα, 21

Καλλίας, υποσημ. 334

Καλλικλής, υποσημ. 68

Καλλίστρατος, υποσημ. 334

Καλυδώνα, 15, υποσημ. 26, υποσημ. 133

Κάρυστος, υποσημ. 271

Κασσάνδρεια, υποσημ. 84
 Κάσσανδρος, 40, 91, 94
 Κασώπη, 71
 κεραμίδες
 αγελαίαι, 16, υποσημ. 16
 αμφίκυφοι, 16
 κορίνθιαι, υποσημ. 6, 16
 κεραμίδες, 15, υποσημ. 5
 κέραμος, 15
 αττικός, 16
 κορίνθιος, υποσημ. 6, 16
 κορινθιουργής, 16
 κορινθοειδής, 16
 λακωνικός, υποσημ. 5
 Κεραμεικός, υποσημ. 145, 70, 73, 83, 84
 Κέρκυρα, υποσημ. 22
 Κεφαλάρι, 37
 Κινύρας, 15, υποσημ. 8, υποσημ. 9
 Κισσός, 40
 Κλεοφοίνικας, υποσημ. 261, υποσημ. 271
 Κολλίων, υποσημ. 335
 Κόρινθος, 15, υποσημ. 7, 16, υποσημ. 22, υποσημ. 27, υποσημ. 30, υποσημ. 101, 45, υποσημ. 108, 54, 55, 65, 68, 70, 71, 75, 81, υποσημ. 249, υποσημ. 271
 κόσμημα
 αβακωτό, 22, 24, 25, 31, 32, 35, 37, 41, 45, 52, 55, 60, 62, 74, 79, 82, 85, 91
 άκανθα, 19, 21, 22, 23, 27, 29, 30, 36, 39, 47, 49, 51, 52, 54, 55, 56, 59, 65, 66, 70, 71, 72, 74, 81, 84, 86, 87
 ανθέμιο, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 33, 34, 35, 36, 37, 44, 45, 47, 49, 57, 58, 64, 65, 66, 67, υποσημ. 170, 71, 72, 74, 76, 79, 81, 83, 84, 86, 89
 άνθος, 19, 29, 30, 35, 45, 46, 47, 51, 66, 67, υποσημ. 170, 82, 86
 άνθος καμπανόσχημο, 36, 39, 49, 54, 59, 66, υποσημ. 170, 70, 86, υποσημ. 272, υποσημ. 280, 90
 άνθος με οξυκόρυφα πέταλα, 36, 39, 49, 51, 86, υποσημ. 2, υποσημ. 281
 άνθη λωτού και ανθέμια εναλλασσόμενα, 19, 30, 31, 33, 34, 37, 39, 46, 58, 60, 62, 76, 77, 83, 84, 85, 87, 88, 94
 άνθος λωτού, 24, 25, 26, 33, 36, 37, 39, 44, 49, 57, 58, 64, 76, 81, 82, 86
 αστράγαλος, 21, 25, 27, 31, 36, 37, 46, 47, 53, 56, υποσημ. 152, 64, 82
 βλαστός πολύνευρος, 21, 22, 27, 36, 52, 54, 55, 56, 70
 βλαστός στριφτός, 33, 51, 90
 ημιανθέμιο, 24, 26, 33, 36, 39, 52, 55, 59, 86, 90
 μαίανδρος
 γραπτός απλός, 41, 55, 60, 74, 91
 εγγάρακτος, 91
 σύνθετος, 21, 22, 24, 30, 32, 33, 35, 37, 44, 45, 52, 57, 58, 62, 79, 85
 μπουμπούκι, 26, 36, 37, 59, 66, 87, 96
 νυχτολούλουδο, 86
 πλοχμός, 18
 ρόδακας, 39, 41, 49, υποσημ. 170, 87, 88, 90
 ρόδο, 35, 66
 σπειρομαίανδρος, 58, 82, 83
 κυμάτιο
 ιωνικό, 21, 22, 23, 24, 27, 70
 κοίλο (cavetto), 18, 30, 33, 34, 35, 37, 39, 41, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 76, 82, 83, 84, 88, 91
 λέσβιο ανάστροφο (cyma reversa), 24, 31, 43, υποσημ. 100, 46, 47, 76
 λέσβιο ορθό (cyma recta), 33, 36, 39, υποσημ. 100, 48, 50, 51, 75, 85, 88, 90, 91

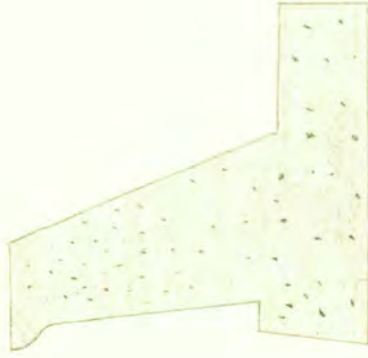
Κύρρος, υποσημ. 96
 Λαγίσκος, υποσημ. 335
 Λαομέδων, υποσημ. 89
 Λάρισα, υποσημ. 287
 Λάρισα του Έρμου, υποσημ. 296
 Λάφριο, υποσημ. 30
 Λευκάδια, υποσημ. 65, υποσημ. 68, 56, 82
 Λεωνίδαο, υποσημ. 114, 52, υποσημ. 133, 54, 70
 Λουδίας, υποσημ. 51
 Λυγκιστής, 102
 Λύσανδρος, υποσημ. 335
 Λύσανδρος (Αθηναίος στρατηγός), 21, υποσημ. 36
 Λυσίμαχος, 98
 Λύσων, υποσημ. 68
 Μαλ-Τεπέ, 21
 μαντείο
 Δελφών, 21
 Άμμωνα Δία, 21
 Μ. Ασία, 19, 91
 Μεγαλόπολη, 75
 μεγαρικός τύπος σίμης, 18, υποσημ. 25, 43, 94
 Menda, υποσημ. 125
 Μεσσήνη, υποσημ. 5
 Μητρώο (Ολυμπίας), υποσημ. 114
 Μιέζα, υποσημ. 1, 37, 38, 75, 85
 Μίλητος, υποσημ. 54, υποσημ. 296
 Μναμονίδας, υποσημ. 335
 Morgantina, 32
 Μπαλτανέτο, 37
 Μυγδονία, υποσημ. 49
 Ναός
 Αλέας Αθηνάς, υποσημ. 133
 Αμυκλαίου Απόλλωνα, υποσημ. 313
 Απόλλωνα στους Δελφούς, υποσημ. 133
 Απόλλωνα Ισμηνίου, υποσημ. 9
 Άρη στην Αγορά, υποσημ. 226
 Άρτεμης στην Κέρκυρα, υποσημ. 24
 Άρτεμης Ταυροπόλου, υποσημ. 96
 Άρτεμης στην Επίδαυρο, 52, υποσημ. 133
 Ασκληπιού στην Επίδαυρο, 46, υποσημ. 133, 69, 72
 Αφροδίτης στον Ακροκόρινθο, υποσημ. 115
 του Belvedere, υποσημ. 109
 C στο Σελινούντα, υποσημ. 109
 Δία στη Νεμέα, υποσημ. 133, 54, 70
 Εύκλειας, υποσημ. 41
 Ηρακλή στον Ακράγαντα, υποσημ. 109
 Ηφαίστου στην Αθήνα, υποσημ. 226
 Νέμεσης στο Ραμνούντα, υποσημ. 263
 Ποσειδώνα στην Ισθμία, υποσημ. 27
 Νάουσα, 37, 58, 94
 Ναυσικράτης, υποσημ. 271
 Νέα Μηχανιώνα, υποσημ. 267, 89
 Νεμέα, υποσημ. 112, 75

Νέστωρ, υποσημ. 335
 Νικησώ, υποσημ. 170
 Νικόλαος, 98
 Νικόμαχος, υποσημ. 335
 Νίκων, υποσημ. 335
 Νυμφαίο Μίεζας, 20, 37, 48, 51, 56, 58, 85, 87
 Ξενοφών, 31, υποσημ. 48
 Οινιάδες, υποσημ. 318
 Ολβία, υποσημ. 249
 Ολυμπία, υποσημ. 101, 47, 54, 65, 70, 71, 75, υποσημ. 234, υποσημ. 270
 Όλυνθος, 32, υποσημ. 272, 94
 Ορνιέτο, υποσημ. 125
 Ορχομενός, υποσημ. 30
 Παλατίτσα, υποσημ. 42
 Παλλήνη, υποσημ. 84
 παράδειγμα (κεραμίδων), υποσημ. 5, 85
 παραιτίδες, 17, 18
 παραιτίδες λεοντοκέφαλοι, 17, 18, 80
 Πausανίας, υποσημ. 56
 Πειραιάς, 16, υποσημ. 170
 Πέλλα, 15, υποσημ. 1, 19, υποσημ. 41, 29, 31, υποσημ. 49, υποσημ. 51, υποσημ. 53, 51, 56, 58, 59, 60, 62, 66, 67, 72, 73, 75, 77, 80, 82, 83, 84, 85
 Πέργαμο, 102, 103
 Περσέας, υποσημ. 68
 Πλίνιος, 15, υποσημ. 8
 Πλούταρχος, 21, υποσημ. 36, υποσημ. 37, 37
 Πολυδεύκης, υποσημ. 6, υποσημ. 14, υποσημ. 15
 Ποτεΐδαια, υποσημ. 84
 Πρέσβυλος, υποσημ. 335
 Πρίκων, υποσημ. 271
 Rio Maggiore, 46, υποσημ. 109
 Ρόδος, υποσημ. 249, υποσημ. 287
 Σαλαμίνα, υποσημ. 253
 Σάμος, υποσημ. 276, υποσημ. 297
 Σάρδεις, υποσημ. 271
 Satricium, υποσημ. 125
 Σικελία, 18, 19, 32, 46
 Σικυώνα, 71, υποσημ. 266, υποσημ. 272
 σίμες
 τύπου Σ Ια, 44, 45, 68, 71, 73, 75
 Σ Ιβ, 45, 68, 71, 72, 73, 75
 Σ Ιγ, 47, 76
 Σ Ια, 48, 85, 87, 88, 89, 90
 Σ ΙΙβ, 50, 85, 87, 89
 Σ ΙΙγ, 50, 90
 Σ ΙΙδ, 51, 85, 90
 Σ ΙΙα, 52, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 75
 Σ ΙΙβ, 54, 68, 71, 72, 75
 Σ ΙΙγ, 55, 68, 71, 72, 73, 75
 Σ ΙΙδ, 55, 68, 74
 Σ ΙVα, 56, 80, 82, 83
 Σ ΙVβ, 58, 77, 80, 83, 84
 Σ ΙVγ, 58, 87, 88
 Σ V, 59, 94

Σκύλαξ ο Καρυανδεύς, 31, υποσημ. 51
 Σπάρτη, υποσημ. 314
 Squinzano (του Τάραντα), υποσημ. 307
 στοά
 Βραυρώνας, υποσημ. 159, 65, υποσημ. 211, υποσημ. 222, 84
 Νότια Στοά Κορίνθου, 47, 55, υποσημ. 141, 69, 70, 71, 75
 Νότια Στοά Ολυμπίας, 70
 Στράβων, 31, υποσημ. 50, 38, υποσημ. 70, 40, υποσημ. 84
 Στρύμη, υποσημ. 297
 Στρυμών, υποσημ. 88, υποσημ. 96
 Συρακούσες, υποσημ. 22, υποσημ. 125
 Σύρος, 99, 100
 Σωσίας, 98
 Τανάγρα, υποσημ. 314
 Τάρας, υποσημ. 113, υποσημ. 125, 96
 Τεγέα, υποσημ. 314
 Τέως, 91
 Τιμανδρίδης, υποσημ. 271
 Τορωναίος (κόλπος), 21
 Τορώνη, 92
 Τσερμένι, 58
 Φαλακρίων, υποσημ. 335
 Φαλακρός, υποσημ. 335
 Φιδίας, υποσημ. 335
 Φίλιππος, υποσημ. 261
 Φίλιππος Β΄, υποσημ. 41, υποσημ. 88, 102, 103
 Φίλιππος Ε΄, 102, υποσημ. 318, 103
 Φίλιππος ΣΤ΄, 102
 Φίντων, υποσημ. 335
 Φρίκυλος, υποσημ. 335
 Χαιρεστράτης, υποσημ. 287
 Χαιρήνος, υποσημ. 335
 Χαλάστρα, 40
 Χαλκιδική, 21, 52
 Χίος, υποσημ. 276, υποσημ. 297
Ψηφιδωτά
 Βεργίνας (ψηφιδωτό), 80, υποσημ. 245, υποσημ. 249, υποσημ. 266
 Ερέτριας
 «Αριμασπών», 79
 Κορίνθου
 «ανθεμίων», 79
 Πέλλας
 αμαζονομαχίας, υποσημ. 237
 ανθεμίων, υποσημ. 225
 αρπαγής της Ελένης, 79, υποσημ. 237
 Διονύσου, υποσημ. 237
 Θόλου, υποσημ. 266
 κυνηγιού ελάφου, υποσημ. 60, υποσημ. 237, 81, υποσημ. 249, υποσημ. 266
 κυνηγιού λιονταριού, υποσημ. 237
 Ολύνθου
 Αχιλλέα, υποσημ. 249, υποσημ. 272, 88
 Βελλερεφόντη, υποσημ. 249
 Διονύσου, υποσημ. 249
 Νηρηίδων, υποσημ. 245

ΣΧΕΔΙΑ

Ι. Αναπαράσταση της σίμης τύπου Σ ΙΙα από το ιερό του Άμμωνα Δία.

0 8 16 cm

Νικολαΐδης 1983

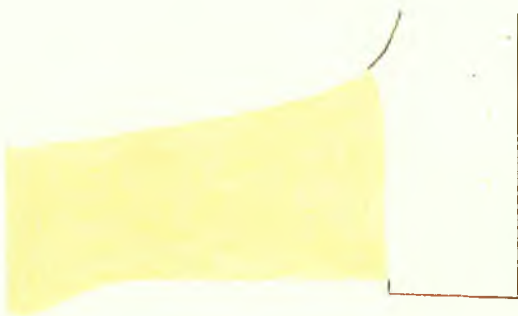

II. Αναπαράσταση της σίμης τύπου Σ IIγ από το ιερό του Άμμωνα Δία.

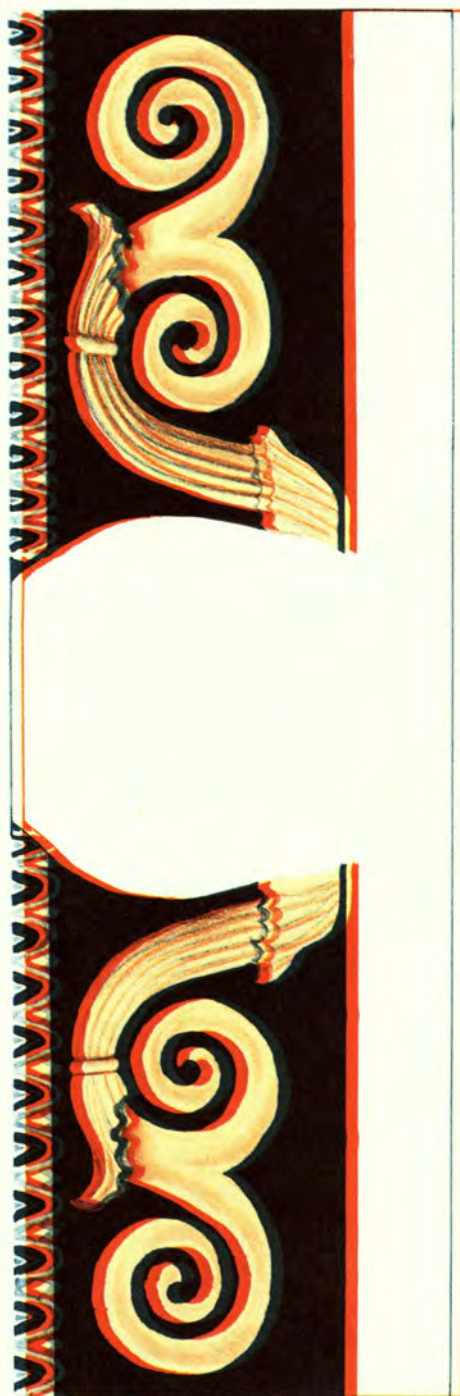

0 5 10 CM

Μελισσάς 1983

III. Αναπαράσταση της σίμης τύπου Σ IIIβ από το ιερό του Άμμωνα Δία.

Nueve 1983

IV. Αναπαράσταση της σίμης τύπου Σ Ια από το ιερό του Άμμωνα Δία.

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 cm

Μαζαρέας 1982

V. Αναπαράσταση της σίμης τύπου Σ Ιβ από το ιερό του Άμμωνα Δία.

0 5 10 cm.

VI. Αναπαράσταση του ηγεμόνα καλυπτήρα τύπου Κ Ι από το ιερό του Άμμωνα Δία.

0 5 10 cm.

Πλατσοús 1981

VII. Αναπαράσταση της σίμης τύπου Σ Ιγ από τη Βεργίνα.

Низинский 1983

0 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100

VIII. Αναπαράσταση του ηγεμόνα στρωτήρα αριθ. κατ. 51 (H II) από τη Βεργίνα.

Μουσείο 1983

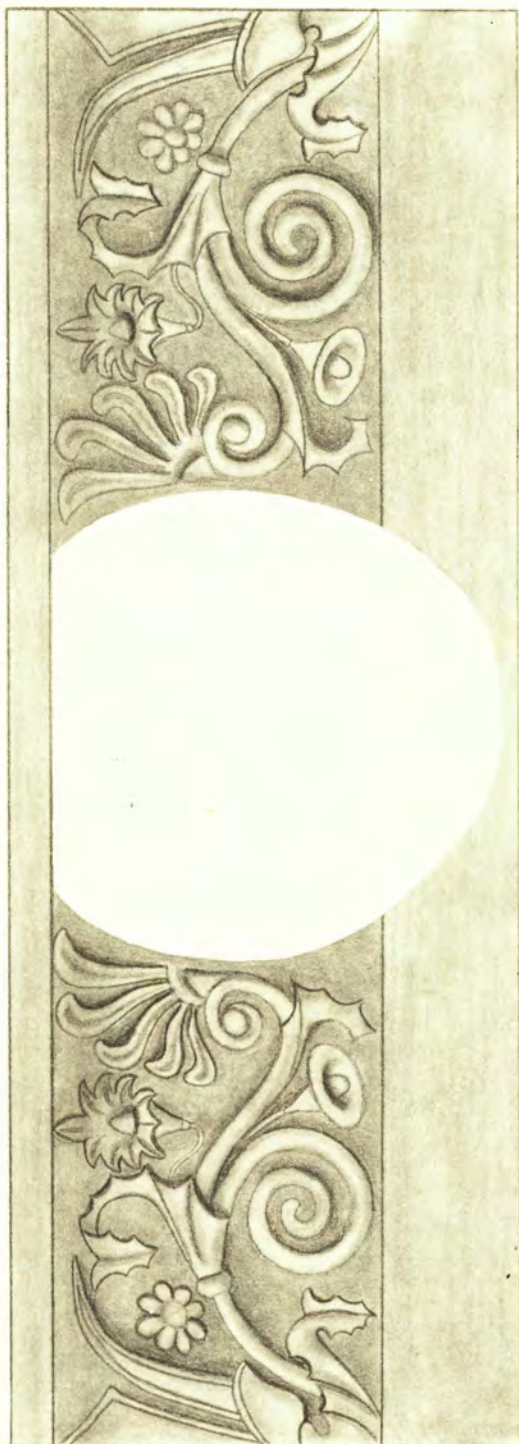

0 5 10 cm

Νικαγρεας 1983

Χ. Αναπαράσταση της σίμης τύπου Σ Πα από το λεγόμενο Νυμφαίο της Μίεζας.

Низинская 1983

XI. Αναπαράσταση της σίμης τύπου Σ ΙΙβ από την Πέλλα.

Μυατσός 1983

XII. Αναπαράσταση της σίμης αριθ. κατ. 48 (Σ IVα) από τη Βεργίνα.

0 1 2 3 4 5 10 cm
N. 100762

XIII. Αναπαράσταση της σίμης αριθ. κατ. 77 (Σ IVα) από την Πέλλα.

0 1 2 3 4 5 10 cm
Μεταλλεύς

XIV. Αναπαράσταση της σίμης αριθ. κατ. 90 (Σ V) από την Αμφίπολη.

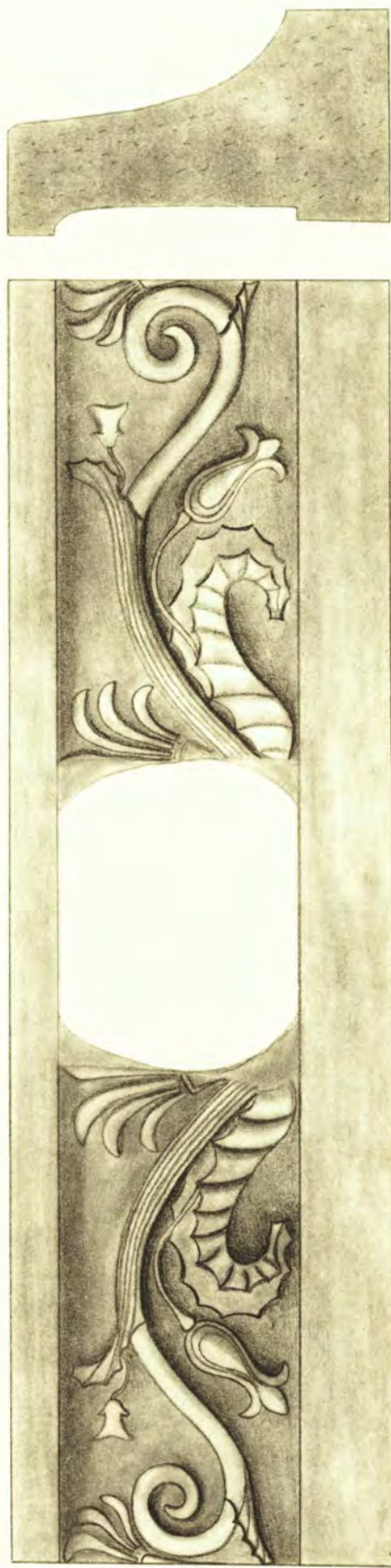

0 5 10 ΕΜ.

Νικητοάς 1983

XV. Αναπαράσταση της σίμης αριθ. κατ. 89 (Σ V) από την Αμφίπολη.

0 5 10 cm

Никитин 1983

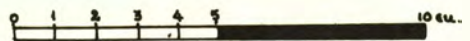
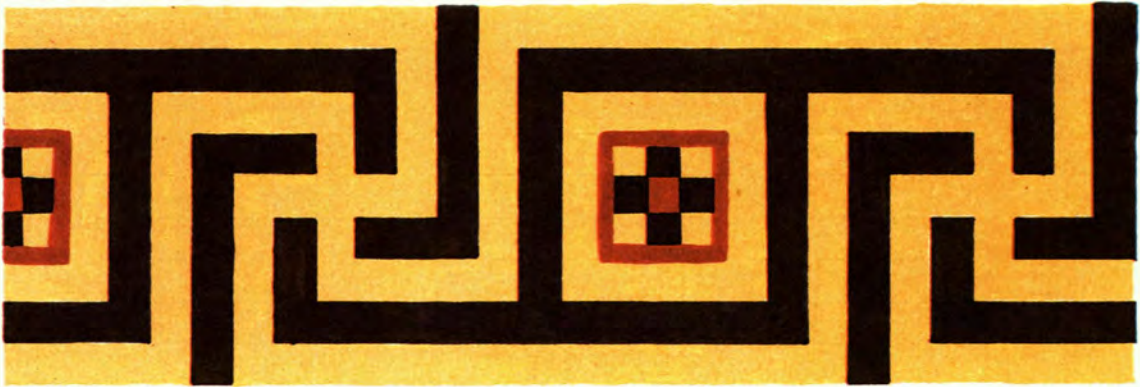
XVI. Αναπαράσταση της σίμης αριθ. κατ. 78 (Σ IVα) από την Πέλλα.

0 1 2 3 4 5 10 cm.

Μεταλλεύματα

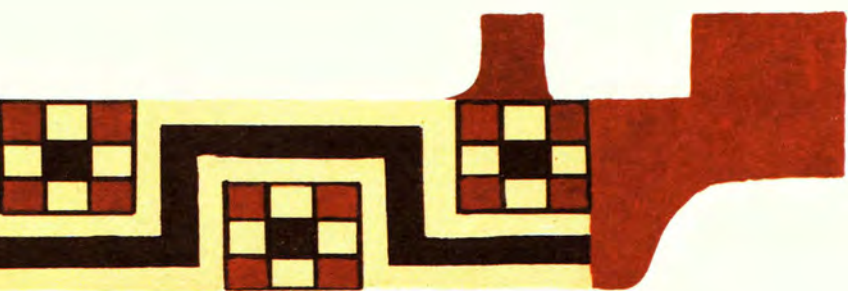
XVII. Αναπαράσταση του ηγεμόνα στρωτήρα αριθ. κατ. 52 (H I) από την Πέλλα.

Ναλτσός 1984

XVIII. Αναπαράσταση του ηγεμόνα στρωτήρα αριθ. κατ. 86 (H I).

0 5 10 CM.

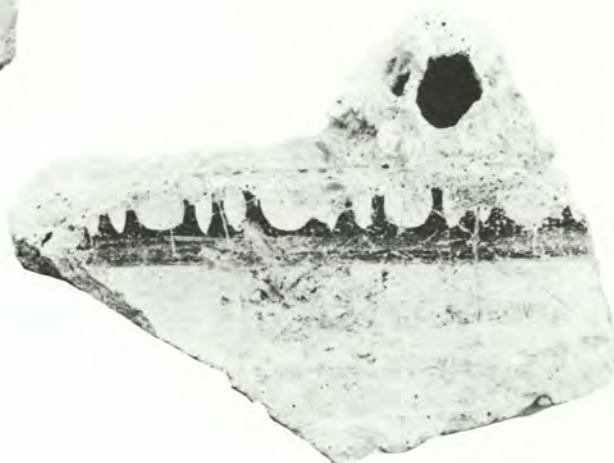
Núñez 1982

XIX. Σχεδιαστική απεικόνιση του ηγεμόνα καλυπτήρα τύπου Κ ΙΙΙ από τη Βεργίνα.

Νικητρός 1988

ΠΙΝΑΚΕΣ

1. α-β) Αριθ. κατ. 1, γ-ε) Αριθ. κατ. 2.

2. α) Αριθ. κατ. 3, β) Αριθ. κατ. 4, γ) Αριθ. κατ. 5, δ) Αριθ. κατ. 6.

3. α) Αριθ. κατ. 10, β) Αριθ. κατ. 13, γ-δ) Αριθ. κατ. 9, ε) Αριθ. κατ. 7.

4. α) Αριθ. κατ. 11, β) Αριθ. κατ. 12, γ) Αριθ. κατ. 14, δ) Αριθ. κατ. 15.

5. α) Αριθ. κατ. 17, β) Αριθ. κατ. 16, γ) Αριθ. κατ. 18, δ-ε) Αριθ. κατ. 19.

6. α) Αριθ. κατ. 19, β) Αριθ. κατ. 20, γ) Αριθ. κατ. 21, δ) Αριθ. κατ. 23.

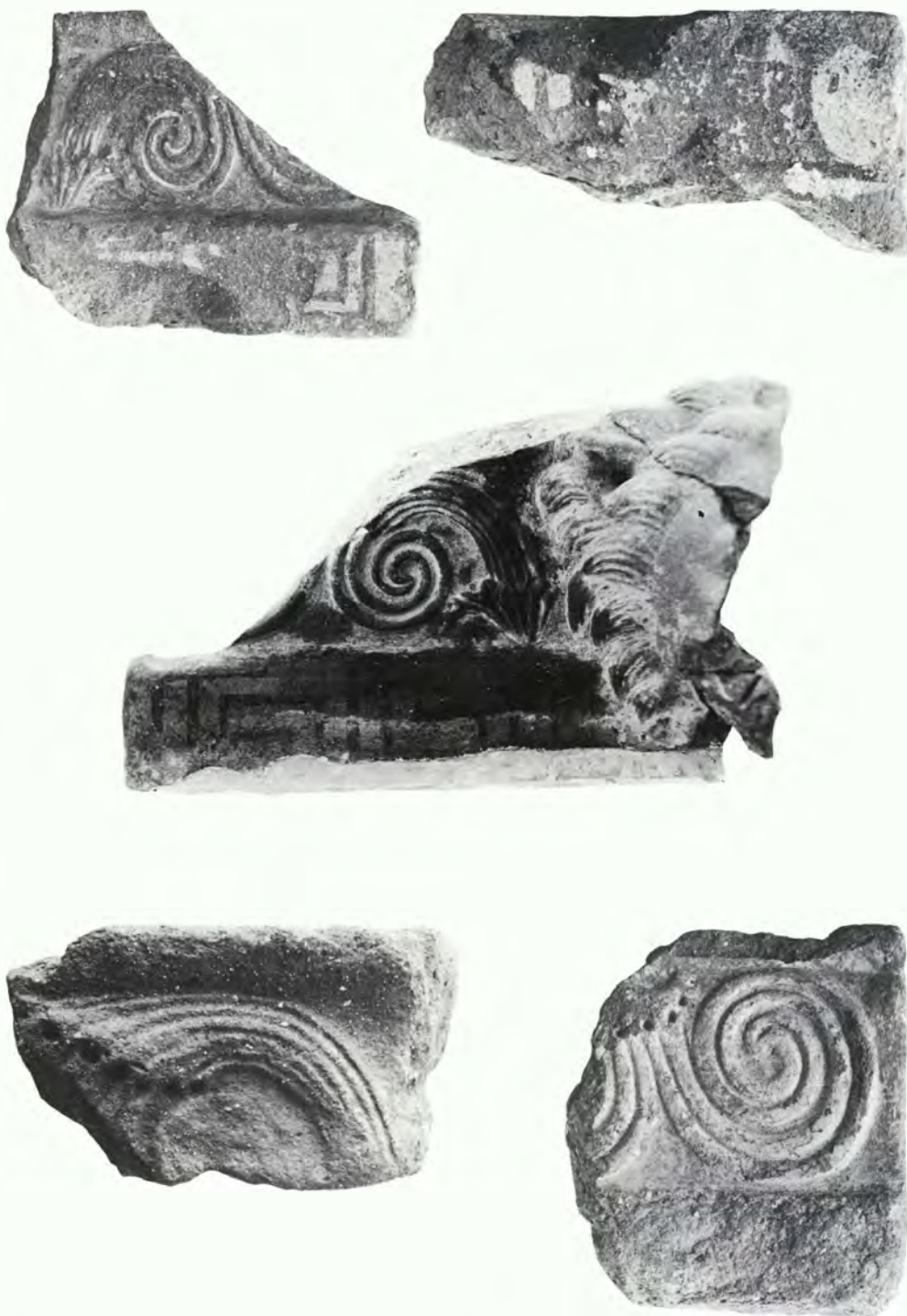
7. α-β) Αριθ. κατ. 22, γ) Αριθ. κατ. 25, δ) Αριθ. κατ. 24, ε) Αριθ. κατ. 26.

8. α-β) Αριθ. κατ. 27, γ) Αριθ. κατ. 28, δ) Αριθ. κατ. 29, ε-στ) Αριθ. κατ. 30.

9. α) Αριθ. κατ. 31, β) Ηγεμόνας καλυπτήρας από το ιερό του Άμμωνα Δία, γ) Αριθ. κατ. 33, δ) Αριθ. κατ. 32, ε-στ) Ηγεμόνες καλυπτήρες από την Επίδαυρο.

10. α-β) Αριθ. κατ. 35, γ) Σίμη από το ιερό του Άμμωνα Δία, δ) Αριθ. κατ. 37, ε) Αριθ. κατ. 36.

11. α) Αριθ. κατ. 38, β) Αριθ. κατ. 39, γ) Αριθ. κατ. 40, δ) Αριθ. κατ. 42, ε-στ) Αριθ. κατ. 34.

12. α) Αριθ. κατ. 41, β-γ) Σίμη του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου αριθ. 19565.

13. α-δ) Σίμες του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου αριθ. 19565.

14. α-β) Αριθ. κατ. 86, γ) Τμήμα ηγεμόνα στρωτήρα από τα Άβδηρα, δ) Αριθ. κατ. 87, ε) Αριθ. κατ. 88.

15. α) Αριθ. κατ. 43, β) Αριθ. κατ. 44, γ) Αριθ. κατ. 46, δ) Αριθ. κατ. 47.

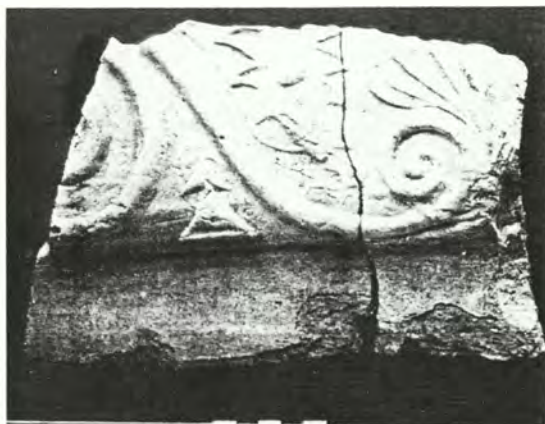
16. α-δ) Αριθ. κατ. 45.

17. α) Αριθ. κατ. 50, β) Αριθ. κατ. 48, γ) Αριθ. κατ. 49, δ) Αριθ. κατ. 51, ε-στ) Αριθ. κατ. 52.

18. α) Αριθ. κατ. 71, β) Αριθ. κατ. 77, γ) Αριθ. κατ. 78, δ) Αριθ. κατ. 72.

19. α) Αριθ. κατ. 73, β) Αριθ. κατ. 74, γ) Ηγεμόνας στρωτήρας από την Πέλλα, δ-ε) Αριθ. κατ. 55.

20. α) Αριθ. κατ. 54, β) Αριθ. κατ. 57, γ) Αριθ. κατ. 56, δ) Αριθ. κατ. 76, ε) Αριθ. κατ. 75.

21. α) Αριθ. κατ. 67, β) Αριθ. κατ. 68, γ) Αριθ. κατ. 69, δ) Αριθ. κατ. 70.

22. α-γ) Αριθ. κατ. 55, δ-ε) Αριθ. κατ. 59.

23. α-β) Αριθ. κατ. 60, γ) Αριθ. κατ. 63, δ) Αριθ. κατ. 58.

24. α) Αριθ. κατ. 64, β) Αριθ. κατ. 66, γ) Αριθ. κατ. 65, δ) Αριθ. κατ. 61, ε) Αριθ. κατ. 62.

25. α) Αριθ. κατ. 80, β) Αριθ. κατ. 81, γ) Αριθ. κατ. 82, δ) Αριθ. κατ. 83, ε) Αριθ. κατ. 84, στ) Αριθ. κατ. 85.

26. α) Αριθ. κατ. 79, β-γ) Αριθ. κατ. 89, δ) Αριθ. κατ. 90.

27. α) Πήλινη σίμη από την Τωρόνη. β) Ηγεμόνας καλυπτήρας από την Όλυνθο, γ-δ) Ηγεμόνας καλυπτήρας από τα Άβδηρα.

28. α) Γραπτή διακόσμηση τάφου της Μηχανιώνας, β-γ) Χάλκινες ετρουσκικές κίστες, Μουσείο της Villa Giulia, αριθ. 10415, 36082.

